

T.C.
ÜSKÜDAR ÜNİVERSİTESİ
TASAVVUF ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TASAVVUF KÜLTÜRÜ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

ÂŞIK PAŞA'NIN GARİBNÂME'SİNDE
DÖRT SAYISI VE SİMGESEL ANLAMI

Nurdan Tuhfe TOÇOĞLU AKGÜL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Prof. Dr. Emine YENİTERZİ

İstanbul 2019

Tez Kabul Formu

Özet

TOÇOĞLU AKGÜL, Nurdan Tuhfe, Yüksek Lisans, İstanbul, 2019

Âşık Paşa'nın Garîbnâme'sinde Dört Sayısı ve Simgesel Anlamı

Âşık Paşa'nın Garîbnâme adlı eseri on dördüncü yüzyılda Türkçe kaleme alınan bir mesnevidir. Bu eser on bölümden oluşmakta, her bölüm sayısı ile o bölümde anlatılan fikirler arasında bir bağlantı bulunmaktadır. Başka bir ifadeyle biçim ile içerik arasında bir uyum vardır. Garîbnâme'nin dördüncü bölümünde maddî düzenin, insanın unsurları ve karakteri ile insanın yaşamı ve olgunlaşmasının ana hatları dört sayısı çerçevesinde ele alınır ve bütün bunların aslında tevhid fikrini işaret ettiği gösterilir. Böylelikle, eserdeki sayı simgeciliğinin asıl amacının İslam düşüncesine hâkim olan "tevhid" kavramını işaret etmek olduğu anlaşılır.

Anahtar Kelimeler

Tasavvuf, *Âşık Paşa*, *Garîbnâme*, dört, maddî düzen, insanın olgunlaşması, Hakikat-i Muhammediye, tevhid

Abstract

TOÇOĞLU AKGÜL, Nurdan Tuhfe, M.A., İstanbul, 2019

Number Four and It's Symbolic Meaning in Âşık Pasha's Garîbnâme

Âşık Pasha's Garîbnâme is a mathnawi written in Turkish in the fourteenth century. This work consists of ten chapters, and there is a link between the number of sections and the ideas described in that chapter. In other words, there is a harmony between form and content. In the fourth chapter of Garîbnâme, the outlines of the material order; the elements and character of man, and the life and maturation of man are dealt with in the four numbers and it is shown that all this actually signifies the idea of oneness and unity. Thus, the main purpose of number symbolism in the work is proved to be the idea of existence and Oneness of God in Islamic thought.

Key Words

Sufism, Âşık Pasha, *Garîbnâme*, four, material world,
maturation of human being, the Truth of Hz. Muhammed, tewhîd/ unity

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Âşık Paşa'nın yaradılışın oluşumu için kullandığı dört fiil.....	23
Tablo 2: Dört unsurun özellikleri.....	34
Tablo 3. Âşık Paşa'nın vücut ile ilgili oluşturduğu dörtlü terkipler.....	63
Tablo 4. Peygamberlerle ilgili dörtlü terkipler.....	88

İÇİNDEKİLER

Tez Kabul Formu.....	i
Özet.....	ii
Abstract.....	iii
Tablolar Listesi.....	iv
Teşekkür.....	6
1. GİRİŞ.....	7
2. BÖLÜM.....	11
DÖRT SAYISININ KÜLTÜR, DÜŞÜNCE VE.....	11
TASAVVUF TARİHİNDEKİ YERİ.....	11
3. BÖLÜM.....	21
<i>GARİBNÂME</i> 'DE DÖRTLÜ TERKİPLER.....	21
3.1. Dört Unsur.....	22
3.2. İnsanın Unsurları ve Karakteri.....	36
3.3. İnsanın Yaşamı ve Olgunlaşması.....	63
4. BÖLÜM.....	74
<i>GARİPNÂME</i> 'DE DÖRTLÜ TERKİPLERİN TEVHİDE DÖNÜŞÜMÜ.....	74
4.1. Dört Unsur ve Tevhid.....	74
4.2. İnsanın Unsurları, Karakteri ve Tevhid.....	77
4.3. İnsanın Yaşamı, Olgunlaşması ve Tevhid.....	83
5. SONUÇ.....	89
Kaynaklar.....	93
Özgeçmiş.....	96
Bilimsel Etik Sayfası.....	97

TEŞEKKÜR

Âşık Paşa'nın *Garîbnâme* adlı eseri üstüne yaptığım bu çalışmada müellifin sayıları simgesel bir şekilde kullanarak Tasavvufî bir nasihatname yazdığını göstermek istedim. Eserin “dördüncü bab”ına odaklanıp Âşık Paşa'nın dört sayısı etrafında geliştirdiği Tasavvufî düşünceleri tespit edip sınıflandırdım ve müellifin bir yöntem olarak sayı simgeciliğini nasıl kullandığını sergilemeye çalıştım. Üzerinde az durulmuş bir konu olması nedeniyle, gerek kaynak bulmada gerekse önermelerimi oluşturmada epey zorluk çektim. Ancak bu zorluğu aşmamda bana yardımcı olan insanları hep yanı başımda buldum. Tez danışmanım Prof. Dr. Emine Yeniterzi tezin her aşamasında beni doğru ve etkili bir şekilde yönlendirdi. Tezin kaynakları, içeriği ve imlasını titiz bir şekilde takip etti; çelişkiye, çatışmaya düştüğüm noktalarda hep uyarıcı ve destekleyici bir rol oynadı. Kendisine müteşekkirim. Tezin yazım sürecinde bir bebek sahibi olmam ise hem yorucu hem de mutluluk verici bir gelişmeydi. Yorgun düştüğümde, sevgili kızımın varlığı beni ayağa kaldırdı; onun sayesinde hep daha büyük bir kuvvetle işime sarılabildim. Eşim Alphan Akgül, bebeğin bakımıyla ilgilenerek üzerimdeki yükün bir kısmını aldı. Tabii bu süreç zarfında en büyük yardımcım değerli annem Azize Nur Toçoğlu'ydu. Kendisine emeklerinden dolayı teşekkürü bir borç bilirim.

1. GİRİŞ

Garîbnâme, Âşık Paşa (1272-1332) tarafından 1330 yılında telif edilmiştir. Dinî, tasavvufî nasihatname türündeki eser on dördüncü yüzyılın en kapsamlı mesnevilerinden biridir. Eserin önemi, Türkçe yazılması sebebiyle, Anadolu'da gelişen Türk dili ve edebiyatına olan büyük katkısıdır. Bu açıdan bakıldığında *Garîbnâme*, Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig* eseri gibi Türkçenin bir fikir dili olması yönünde atılmış önemli adımlardan biri olarak kabul edilir. *Garîbnâme* on babdan oluşmaktadır. Her babın konusu o babın sayısal değeriyle alakalıdır. Daha açık ifade edilecek olursa eserin yapısını oluşturan yöntem sayı simgeciliğidir. Buna göre, örneğin birinci babda, "Bir" (1) sayısı simgesel bir şekilde ele alınır ve anlatıdaki hikâye ve meseller hep "Bir" sayısının anlamı etrafında şekillenir. Eserin bu simgesel ve biçimci yapısı nedeniyle *Garîbnâme* adını almış olduğu anlaşılmaktadır. Bu tezde, *Garîbnâme*'nin "dördüncü bab"ı incelenecek ve dört (4) sayısı etrafında geliştirilen tasavvufî fikirler ele alınıp tartışılacaktır. Tezin amacı, "dört" sayısının simgelediği tasavvufî motifleri tespit etmek ve Âşık Paşa'nın bu sayıyı vesile kılıp "doğa", "insan", "insanın olgunlaşması" ve "tevhid" konularında öne sürdüğü fikirleri aktarmaktır.

Tasavvuf düşüncesi, Türkçenin bir kültür dili olarak gelişmesinde önemli bir paya sahiptir. Tasavvufî fikirler dile getirildikçe Türkçenin hem kelime hem de kavram dağarcığı genişlemiştir. Âşık Paşa'nın *Garîbnâme* mesnevisi de Türkçenin bir kültür dili olarak genişlemesinde rol almıştır:

Dinî, tasavvufî ve öğretici bir eser olan ve halkı eğitmek maksadıyla Türkçe olarak yazılan Garîbnâme, Anadolu'da Türk tasavvuf edebiyatının en eski ve tesir dairesi çok geniş olmuş eserlerden biridir. (Kut 1991: 2)

Ayrıca bu eser, tıpkı diğer Türkçe eserler gibi, Türkçenin de Farsça ve Arapça gibi diller ölçüsünde önemli bir kültür dili olduğu iddiasını güçlendirmiştir. Kemal Yavuz bu konuda şöyle söylemektedir:

Âşık Paşa'nın en önemli vasfı devrinin bir âlim ve mutasavvıfi olarak halkla olan ilişkisidir. O Anadolu'nun buhranlı ve karışık zamanlarında Türk

milletine yol gösterenlerdendir. Eserini de bu düşünceden hareket ederek yazmış, Türk dili ile eser vermeyi kendine başlıca vazife bilmiş ve halkı aydınlatma yolunu seçmiştir. (Yavuz 2000: 34)

Daha da önemlisi Kemal Yavuz'un Âşık Paşa'nın Türkçeciliğini anlatırken onun fikirlerini yirminci yüzyılın başında modern Türkçeci fikirleriyle bilinen "Genç Kalemler" hareketinin yaklaşımına benzetmesidir. Yavuz'a göre Âşık Paşa'nın aşağıdaki fikirleri hâlâ geçerliliğini korumaktadır:

*Kim alursa bu kitâbı yâdına
İre cümle ma'nînin bünyâdına*

*Gerçi kim söylendi bunda Türk dili
İlla ma'lûm oldu ma'nî menzili*

*Tâ ki mahrûm kalmaya Türkler dahı
Türk dilinde anlayanlar ol Haki*

*Çün bilesin cümle yol menzillerin
Yirmegil sen Türk ü Tacik dillerin*

*Kamu dilde var-ıdı zabt u usûl
Bunlara düşmüş idi cümle ukûl*

*Türk diline kimseler bakmaz-ıdı
Türklere hergiz gönül akmaz-ıdı*

*Türk dahı bilmez-ıdı ol dilleri
İnce yolu ol ulu menzilleri*

*Bu kitâb anun-çün geldi dile
Kim bu dil ehli dakı ma'nî bile (Yavuz 2000: 35-36)*

Görüldüğü üzere *Garîbnâme*'yi edebiyat tarihimizdeki önemli kılan yönlerinden biri Türkçenin bir fikir dili olması yönündeki çabasıdır ama bu eserin bir diğer önemli yönü vardır ki bu nokta tezin ana konusunu oluşturmaktadır. Bu da Türkçenin sadece bir fikir dili değil aynı zamanda bir sanat dili olduğu iddiasıdır. Âşık Paşa, *Garîbnâme*'yi yazarken biçimsel bir yapı kurmuş ve bu biçimsel yapının içini mecazi arka planı olan mesellerle doldurmuştur. Böylelikle Âşık Paşa, biçim- içerik açısından sağlam ve dengeli bir eser yazmış olur. Onun, anlatımı sanatsal

ifadelerle güçlendiren bu üslubu, Türkçenin üstün bir dil olduğu iddiasına uygun bir yaklaşım tarzıdır.

Âşık Paşa'nın eserini yorumlarken metnin çok boyutlu yapısına bu nedenle dikkat etmek gerekir. Nitekim bu eser üstüne yapılan incelemelerde eserin yoğun anlam katmanlarını anlama çabasına rastlanır. Mehmet Kaplan, "Âşık Paşa ve Birlik Fikri" başlıklı makalesinde eserin Birinci Bab'ındaki "birlik" fikrinin sadece tasavvufî tevhid anlamı taşımadığını, bu bölümde aynı zamanda, sosyal ve beşerî birlik fikrinin de vurgulandığını söyler. Bu incelemesinde Kaplan, Hasan Fehmi Turgal'ın aynı bab üstüne yaptığı bir inceleme hakkındaki eleştiriye de yer verir. Turgal'ın Birinci Bab'ı ele alırken "birlik" fikri üzerinde durduğunu ancak "birlik fikrini Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu müjdeleyen bir fikir" olarak yorumladığını öne süren Kaplan, Fuad Köprülü'nün Turgal'ın bu görüşünü yüzeysel bulduğunu ve şairin sufiyane düşüncesinin bu tarzda yorumlanmasına itiraz ettiğini anlatır. Öte taraftan Kaplan, Âşık Paşa'nın eserinde tasavvufî tevhid düşüncesine, politik ve sosyal ve hatta pratik bir mânâ da verildiğini belirtir. Turgal'ın yorumu abartılı olsa da, Kaplan'a göre, Âşık Paşa'nın "Birlik" fikrinin "Osmanlı Türklerinin kurmuş oldukları 'cihan devleti'nin ideolojik ve metafizik temelini hazırladığı" iddiası anlamlı bir görüştür (Kaplan 2017: 180).

Kaplan, Âşık Paşa'nın *Garîbnâme*'sini değerlendirirken bu eseri, Mevlânâ ve Yunus Emre'nin Anadolu düşüncesine katkıları açısından da ele alır. Mevlânâ eserlerini Farsça yazmıştır; oysa Yunus Emre lirik ve veciz bir Türkçeyle Anadolu'da gelişen tasavvuf düşüncesine büyük katkı sunmuştur. Âşık Paşa ise Kaplan'a göre o devrin ideoloğudur: "Fikirlerini ortaya koyarken halkı ikna edici deliller ve örnekler verir. Bundan dolayı onun çağına Mevlânâ ve Yunus Emre'den daha çok tesir etmiş olması muhtemeldir" (Kaplan 2017: 180).

Garîbnâme'nin bu özellikleri tezin konusunu biçimlendirmede temel nirengi noktalarını oluşturmuştur. Âşık Paşa, Dördüncü Bab'da fikirlerini dörtlü gruplar oluşturarak işler. Her dörtlü grup aslında bir araya gelip tevhidi oluşturur. Böylece parçadan bütüne, dörtlü terkiplerden tevhide varılmış olur. Bu özgün anlatımda dikkat çeken en önemli nokta, dörtlü grupların parça-bütün ilişkisi bağlamında bir araya getirilmesidir. Bu babda Âşık Paşa, dörtlü terkipler yaparak bu terkiplerin

nasıl bir tevhid fikri doğurduğunu anlatır. Böylelikle vahdet ve kesret arasındaki yüzeysel ayrım da ortadan kalkar. Çünkü “Bir” de tevhide hizmet eder “Dört” de. Başka bir ifadeyle, hangi sayı ele alınırsa alınsın ortak tasavvufî hedef Tevhid’dir. Âşık Paşa, dörtlü terkiplerle önce maddî dünyanın kuruluşunu anlatır: Bu nedenle, toprak, hava, su ve ateş dörtlüsünden yola çıkar. Bu unsurların her biri, ötekinden farklıdır ama hepsi yaşamın oluşumunu hedefler, yani amaçları birdir. Nitekim ÂmilÇelebioğlu, dördüncü bölümün yaradılış hakkında olduğunu şu şekilde dile getirir:

Yaradılışa dairdir. Dört unsurun hususiyetleri üzerinde durulur. Âdem’in yaradılışı ve ilgili hasletler, dört mevsim ve bunların insan ömrüne benzerlikleri, nübüvvet ve velâyet ehli, îman-küfr özellikleri anlatılır. Dört bünyad vardır: Nebat, hayvan, insan ve melek. Bunların mukabili cism, nefis, can ve akıldır. (Çelebioğlu 1999: 50)

Çelebioğlu’nun dördüncü bab ile ilgili verdiği bu bilgilerde de, dört sayısının parça-bütün ilişkisi çerçevesinde alındığı görülür. Çünkü dört unsur tek bir olayın, yani yaradılışın öğeleridir. Bu şekilde Âşık Paşa, Türkçede, belli bir yöntemi izleyerek fikri bir eser yazmış ender düşün adamlarımızdan biri olarak kabul edilebilir.

Âşık Paşa’nın *Garîbnâme*’sini incelerken eserde dört sayısına yüklenen simgesel tasavvufî anlamlara odaklanıldı. Tezin ilk bölümü, dört sayısının kültür, düşünce ve tasavvuf dünyasında nasıl yorumlandığını irdelemek amacıyla yazıldı. Bu bölümde dört sayısının maddî dünyanın bir simgesi olduğu üzerinde duruldu. Annemarie Schimmel’in görüşleri temel alınarak yola çıkılan bu bölümde, nasıl bir yapı dört sütun üzerinde duruyorsa, cihanın da dört unsur üzerinde ayakta durduğu anlatılmıştır. Tezin ikinci bölümünde ise *Garîbnâme*’de dörtlü terkiplerin nasıl oluşturulduğu üzerinde durulmuş; doğanın, insan yaşamı ve karakterinin nasıl dörtlü terkiplerle ele alınabileceği gösterilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise bu dörtlü terkiplerin nasıl tevhide, birliğe dönüştüğü; dörtlü terkiplerin aslında nasıl aynı amaca hizmet eden parçalar olduğu fikri üzerinde durulmuştur. Bu açıdan bakıldığında Âşık Paşa’nın tasavvufî düşünceden günlük yaşama, günlük yaşamdan da tasavvuf düşüncesine döndüğü; bu ikisini bir potada eriterek parça-bütün ilişkisine odaklandığı ve nihayetinde evrendeki her şeyin “Birlik” temeli üzerinde durduğunu gösterdiği söylenebilir

2. BÖLÜM

DÖRT SAYISININ KÜLTÜR, DÜŞÜNCE VE TASAVVUF TARİHİNDEKİ YERİ

İnsanoğlu kendini ve çevresini anlamlandırırken sayılardan yararlanmış ve sayılarla bir düzen oluşturmaya çalışmıştır. İnsanın doğayı ve kendini anlamada, çevresiyle iletişim kurmasında sayıların önemi yadsınamaz. Her sayının oluşturduğu bir anlam olduğu göz önünde bulundurulursa dört sayısının da insan zihninde “tam” ve “bütünlük” hissi uyandıran çağrışımları olduğu söylenebilir. Bu noktadan hareketle birçok coğrafyada semboller, inançlar, düzenler oluşturulurken dörtlü terkiplerden yararlanılmıştır.

Dört bir sayı olarak doğadaki tam ve bütünlük uyandıran olguların anlatımında baskın bir rol oynar. Bu nedenle, Annemarie Schimmel’in *Sayıların Gizemi* adlı kitabında dört sayısının başlığı “maddî düzenin sayısı” olarak belirtilmiştir. Başlıkta maddenin ve düzenin birlikte ele alındığı görülmektedir. Nitekim dört sayısının düzenle ilgisini Sarıkçioğlu, Eski Mezopotamya ve Mısır uygarlıklarından örnekler vererek anlatır:

Eski Mezopotamya ve Mısır’da dört sayısı, kozmik bir sayıdır. Dünyada bilinen ilk düzenle bağlantılıdır. Babil kozmolojisine göre de, dünya yörüngesinde dört dünya noktası, güneşin dört tezahür şekli, ayın da dört safhası vardır. Mısır Panteonunda dört kozmik tanrı çifti vardı. (Sarıkçioğlu 2002: 86)

Antik uygarlıklardan bu yana dört sayısı hep bütünlüğü akla getirir. Nasıl bir bina dört temel üstüne oturursa, evren de dört temel üstüne oturur. Var olanı diğer bir ifadeyle varlığı anlamlandırmak için kullanılan dört sayısı ilk önce dünyanın temeli olan dört unsurda görülmektedir. Hava, toprak, ateş ve sudan oluşan dört unsur tabiatın oluşmasının temelidir. O zaman insan öncelikle doğada var olan dörtlüleri fark etme çabasına girer. Nitekim Schimmel insanların hem ayı hem de güneşi gözlemleyerek temel dörtlü terkipleri bulduğunu öne sürmüştür: “En eski metinlerden anlaşıldığına göre, ilk insanlar ayın, zamanın düzenlenmesine yarayan dört fazını -hilal, büyüme, dolunay, küçülme- gözlemlemişlerdi” (Schimmel 2018:

86). Nasıl ayın dört hâli gözlemlenmişse, güneşin doğuşu ve batışı da gözlemlenmiş ve buradan da dört sayısına varılmıştır: “Güneşin doğduğu ve battığı noktaların, özellikle ilkbahar ve sonbaharda gündüz ile gecenin eşit olduğu günlerde hassas bir biçimde gözlemlenmesi 4 esas noktanın keşfedilmesini sağlamıştır” (Schimmel 2018: 86). Yönlerin keşfedilmesi ve buna bağlı olarak dört temel rüzgârın keşfi insanın dünyadaki konumunu bulabilmesi açısından önemlidir. Maya geleneğinin temelinde de dört sayısı merkezdedir:

Maya geleneğinde her şey, sırayla renklerle özdeşleştirilebilen 4 temel noktayla ilişkilidir. Temel noktalar, uçları 4 ufka değen bir haçla temsil edilirdi. Yerleşmeler bu kareye göre yönlendirilirdi. Merkezdeki kutsal ağaçtan 4 yöne doğru 4 yol çıkardı ve bu çıkış noktalarındaki 4 sanduka köyün sınırlarının koruyucularına adanmıştı. (Schimmel 2018: 87)

Maya uygarlığında insanlar iç içe geçen dörtlü terkiplerle kendilerine bir korunma sağlamıştır. Schimmel erken dönem kültürlerinde yeryüzünün dikdörtgenle temsil edildiğini belirtmiş dört sayısının insanın temel olarak gözlemlediği her noktada olduğunu belirtmiştir. Schimmel bütün dörtlü terkipler hakkında ortak bir kanıya varmıştır: “[H]emen hepsi maddî olarak kurulu dünyayla birtakım ilişkilere götürür bizi” (Schimmel 2018: 89). Dünyayı dikdörtgen olarak ele alan erken dönem kültürlerinin yanı sıra klasik matematik geleneğinde de dört sayısı önemli yer tutmaktadır:

Klasik gelenekte 4'e gösterilen kuvvetli ilgi en açık olarak 4'ü ideal sayı olarak gören Pythagorasçıların öğretilerinde görülür. Bununla birlikte maddî dünyayla bağlantısı, dördüncü üç boyutlu cismin, kübün, bu dünyaya aitmiş gibi ele alınması olgusuyla açıklanabilir ve böylece 4 ayaklı yaratıkları tipik yeryüzü yaratıkları olarak açıklamak olası olur. (Schimmel 2018: 91)

Pythagorasçıların dört sayısını ideal sayı olarak görmeleri de antik dünyanın bütünlük duygusuna verdiği önemi gösterebilir. Ayrıca dört; sadece zihinlerdeki bir sayı değil, aynı zamanda, üç boyutlu nesnelere de temelinde yatan sayılardan biridir. Örneğin maddî dünyada görülebilen, elle tutulur bir nesne olan küp dört sayısıyla oluşturulan mükemmel bir forma sahiptir. Öte yandan dört aynı zamanda ikinin de karesidir; bu yüzden de gelişmiş bir sayı olarak kabul edilmiştir:

İkinin karesinden oluştuğundan dolayı dört, gelişmiş bir sayı olarak kabul edilir. Kare ise maddede eşitlik ve dengeyi sağlamaktadır. Bu nedenle, tarih öncesi çağlarda dört sayısı daima sağlamlık ve duyarlık gösteren bir sembol olarak kullanılmıştır. (Ersoy 2007: 469)

Dört sayısının tarih öncesi çağlarda maddî dünyadaki sağlamlık kavramının sembolü olarak anılması dörde verilen değeri özetlemektedir. Dört sayısı maddî dünyayla bağlantılı olduğu gibi farklı inanç sistemlerinde de yer almaktadır. Hem Hıristiyanlık hem Hinduizm hem de İslâmiyet'te cennetin dört ırmağının varlığı kabul edilir. Ayrıca Hıristiyanlığın dört İncil'i kabul etmesi, Hindistan'da dört Veda'nın olması ve İslâmiyet'te dört kutsal kitaba inanılması bu sayının mükemmel sayı olarak adlandırılmasına neden olmuştur (Schimmel 2018: 94). İslâm tarih ve geleneğinde de dörtlü terkipler vardır: “Dört halife”, “dört şer’î okul”, Tanrı’ya ulaşmanın dört yolu olarak “şer’at”, “tarîkat”, “hakikat”, “ma’rifet”, çocuk doğduktan “4 yıl 4 ay 4 gün sonra Kur’ân-ı Kerîm ayetleriyle tanıştırılması”, “dört yasal eşin alınabilmesi”, “zina işleyen birinin dört defa itirafta bulunmak zorunda olması”, “dört masum tanığın olayı ayrıntılarla anlatması”. Sufiler arasında abdal olarak bilinen “dört ermiş” tasavvufî anlatılarda da görülmektedir:

[T]asavvufî anlatılarda “hiyeraşik veliler silsilesi içinde Rical-i İlâhiyye denilen dört Allah dostundan teşekkül etmiş gruba da “dörtler” denir. Bunlar gökte ma’lum, yerde meçhuldür. Zira halleri ruhanî, kalbleri semavîdir. (Çetinkaya 2003: 89)

Sadece “dörtler” olarak anılan Allah dostlarının yanı sıra dört sayısı tasavvufî öğretilerde de kullanılmaktadır:

Dört Kapı Kırk Makam öğretisi, Hakk’a ulaşmak için geçilmesi gereken aşamalardır. Kişinin Hakk’a ulaşma yolunda, ruhunun derecelerine yükselebilmek için nefsinin tedrici olarak yenmesi ve onu eğitmesi gerekir. Dört kapı ile de bu aşamalar ifade edilir” (Boztemir, 2013: 71). Bunlar diğer tasavvuf okullarında aşılması gereken mertebelerden olan şeriat, tarikat, hakikat ve marifettir. (Kızmaz 2016: 64)

Alevi-Bektaşî geleneği ve mitolojisinde de dört sayısı hayatî bir işleve sahiptir. Bu geleneğe göre tarikatın temeli dört sayısına dayandırılır:

İslam inancı dâhilinde bir mezhep ve inanış şekli olan Alevî-Bektaşî mitolojisinde dört sayısı son derece önemlidir. Bu alanda ritüellerin temel zeminini oluşturan sayı, Bektaşîlikte bir “kurucu öz” olarak kullanılır. Tarikatın temeli, varlık türlerini oluşturan özler, insanın olgunlaşması, gerçeğe ulaşması için geçirmesi gereken aşamalar dört sayısı üzerine oturtulmuştur. (Eyüboğlu 1993: 304)

İnsanın olgunlaşması için yaratılan basamakların dört sayısı üzerine oturtulmasının yanı sıra gündelik hayatta da dört sayısı ile oluşturulan kurumsal / idarî yapılar görülmektedir:

Düzenleyici niteliğinden dolayı 4, gündelik hayat için her zaman önemli olmuştur, kadim Kimmerler topraklarını 4 kısma ya da 4'ün katlarına bölerlerdi, Roma dönemi Galya'sında her civitas'ın kendi qu atroviri'si vardı, yani 4 kişilik yönetici grubu. Ortaçağ İtalyan şehirlerinde benzer şekilde 4 danışman vardı. Charlemagne'in elde ettiği ve daha sonra bütün saray törenlerinde varlığını sürdüren Roma sözleşmesinde 4 bakan vardı: mabeyinci, teşrifatçı ya da idareci, kethüda ve saki (mundschenk). Osmanlı sultanının da idari işlere bakan 4 büyük memuru vardı: vezir, kazasker (esas olarak askeri davalara bakan hukukçu), defterdar (mali işler müdürü) ve nişancı (sultanlık fermanlarının tuğralanmasından sorumlu). (Schimmel 2018: 98, 99)

Dört sayısının düzen oluşturuca özelliği Türk Edebiyatının sözlü ve yazılı kaynaklarını da etkilemiştir:

Türk edebiyatının sözlü ve yazılı kaynaklarından olan destan, efsane, menkıbe, masal, halk hikâyesi, atasözü, deyim, bilmece gibi pek çok edebî türde dört uruk, dört bahadır, dört yol kavşağı; dört gün, dört sene, dört kat bina; dört vezir, dört çingene, dört köse, dört kardeş/dört hain kardeş, bütün ilimleri öğrenmiş olarak dört yaşına girme, görülen rüyanın yorumlanmasından dört gün sonra ölme, sevdiğiyle birlikte dört gün kalma, karşısına dört yol çıkma vs. gibi kullanımlarıyla yer edinmiştir. (Durbilmez 2009: 82)

Sadece edebiyatta değil günlük konuşma dilinde de dört sayısı kullanılmaktadır. Örneğin; “dört ayak üstüne düşmek”, “dört elle sarılmak” ve “dört dörtlük” örneklerinde olduğu gibi.

Genel olarak eski uygarlıklarda, geleneklerde ve inanç sistemlerinde dört sayısı ile ilgili ortak nokta, bu sayının maddî düzenin simgesi olmasıdır. Peki Türk-İslâm

medeniyetine kaynaklık eden *Kur'ân-ı Kerîm* ve hadislerde dört sayısı nerelerde kullanılmıştır? *Kur'ân-ı Kerîm*'de dört sayısı beş farklı ayette geçmektedir:

Eşlerine yaklaşmamağa yemin edenler için dört ay bekleme süresi vardır. Eğer (bu süre içinde) dönerlerse, şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir. (Bakara 2/226)

Hani İbrahim, "Rabbim! Bana ölüleri nasıl dirilttiğini göster" demişti. (Allah ona) "İnanmıyor musun?" deyince, "Hayır (inandım) ancak kalbimin tatmin olması için" demişti. "Öyleyse, dört kuş tut. Onları kendine alıştır. Sonra onları parçalayıp her bir parçasını bir dağın üzerine bırak. Sonra da onları çağır. Sana uçarak gelirler. Bil ki, şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir." (Bakara 2/260)

Kadınlarınızdan fuhuş (zina) yapanlara karşı içinizden dört şahit getirin. Eğer onlar şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye veya Allah onlar hakkında bir yol açıncaya kadar kendilerini evlerde tutun (dışarı çıkarmayın). (Nisâ 4/15)

Yeryüzünde dört ay daha dolaşın. Şunu bilin ki, siz Allah'ı âciz bırakacak değilsiniz; Allah ise, inkârcıları perişan edecektir. (Tevbe 9/2)

Allah, bütün canlıları sudan yarattı. İşte bunlardan bir kısmı karnı üzerinde sürünür, kimi iki ayak üzerinde yürür, kimisi dört ayak üzerinde yürür. Allah, dilediğini yaratır. Çünkü Allah, her şeye hakkıyla gücü yetendir. (Nûr 24/45)

O, dört gün içinde (dört evrede), yeryüzünde yükselen sabit dağlar yarattı, orada bolluk ve bereket meydana getirdi ve orada rızık arayanların ihtiyaçlarına uygun olarak rızıklar takdir etti. (Fussilet 41/10)

Kur'ân-ı Kerîm'de dört sayısı "Tevbe", "Bakara" ve "Fussilet" surelerinde zamanı nitelemek için kullanılırken "Nisâ" suresinde toplumsal düzenle ilgili bilgi vermek için kullanılmıştır. "Bakara" suresinde geçen "dört kuş" ve "Nûr" suresinde geçen "dört ayak" ise Allah'ın yaratma kudretini göstermektedir.

Kur'ân ve Sünnet Işığında Tasavvuf Ahlâkı ve Âdâbı adlı bir çalışmada tasavvuf merkezli hadislerde dört sayısının kullanılış biçimi listelenmektedir. Bu listelerde bilgi ve öğüt verme ön plandadır:

Abdülkâdir Geylânî (k.s): İnsanlarla olan muamelen şu dört şeyden biriyle olsun; kendinden daha yaşlı olan bir zat ile muhatab olduğunda [...] bu kulun benden daha hayırlıdır. Zirâ yaşı benden daha fazla olduğu için ibadeti daha çoktur. Kendinden daha genç birisiyle karşılaştığında [...] yaşı daha genç olması sebebiyle günahı da daha azdır. Günah işlemekte olan bir adamla karşılaştığın zaman onu yuğun şekilde uyarmalısın. Tâ ki, o günah sebebi ile sonu hüsrân olmasın. Günah işlemekte olan kişilere ulaşma

imkânın mümkün olmuyorsa [...] Allah'ım bu kullarını bu hâlden lûtf u kereminle kurtar. (Utku 2005: 260)

Hazreti Ebû Bekir (r.a.): Dört şey vardır ki onları dört şey tamamlar ve kemâle erdirir. Namazı secde-i sehiv tamamlar. Orucu, fitur sadakası tamamlar. Hacı, fidye tamamlar. İmân, cihâd ile kemâle erer (Utku 2005: 386)

Hiz. Osman (r.t.a.): Dört şeyde ibâdetin tadını buldum. Birincisi, Allah'ın farz kıldığı ibâdetleri edâ etmekte, ikincisi Cenâb-ı Hakk'ın haram kıldığı şeylerden sakınmakta, üçüncüsü sevâbını Allah'tan bekleyerek iyilikleri emretmekte, dördüncüsü Allah'ın gazabından korkarak yasakladıklarından sakınmakta. (Utku 2005: 388)¹

Hadislerde dört kullanımında dikkat çeken nokta genellikle din hakkında bilgi verilmesidir. Bunun yanı sıra Abdülkâdir Geylânî'nin insanın nasıl iyi bir insan olması gerektiğini anlattığı ve Hiz. Osman'ın kendi tecrübesinden yola çıkarak ibadetten nasıl zevk alınacağını aktardığı örnekler bulunmaktadır.

Dört sayısı sadece *Kur'ân-ı Kerîm* ve hadislerde kullanılmamıştır. *Garîbnâme* bir öğüt kitabı olduğu için kendi alanında yazılmış temel edebî türden de söz etmek gerekmektedir. Dört sayısının aynı zamanda “pend-nâme” adı verilen nasihatnamelerde de kullanıldığı görülmektedir. Bu öğüt kitaplarının temel amacı insanlara İslami bakış açısı kazandırmak ve onları hakikate yönlendirmektir. Ahlâki konuları tasavvufî bakış açısıyla ele alan Ferîdüddin-i Attâr'ın kaleme aldığı *Pend-nâme*'de de dört sayısının kullanıldığı görülmektedir. Metinde dört sayısı ahlaki özellikleri sıralamak için kullanılan bir sınıflandırma ölçüsü olarak yer alır:

*Aslı pâk olanlar olur nîk-baht
Bî-asl olmaz sezâ-yı tâc u taht*

*Nîk-baht olandadır fikr-i savâb
Şol ki bed-râydur çeker tebb ü 'azâb*

*Terk-i lezzât-ı cihân it iy cüvân
Dest-gîrûn ola tâ sâhib-dilân*

*Virme fânî 'âleme zinhâr dil
Nefse uyan âdem olmaz şöyle bil (176-177,180-181)*

¹Diğer örnekler için bk. Utku 2005: 176, 387, 388.

*Her kaçan uça ağzdan murg-ı râz
Gitdi ayruk yanuna ol uğramaz*

*Yay gibi ardınca olma pîç pîç
Atılan ok döndüğün gördün mi hîç*

*Zâyi' olan 'ömr dahi böyledür
Gitdi gelmek yokdur ayruk şöyledür*

*Gülmesün dirsene eger hâss u 'avâm
Bî-te'emmül söyleme hergiz kelâm (422-425)²*

Örneğin iyi bahtlı insanın dört özelliği “temiz soy”, “güzel düşünce”, “dünyaya hırsıyla bağlanmama” ve “nefsi terk etme” olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir örnekte ise kaybedildiğinde tekrar elde edilmesi imkânsız olan dört olgudan bahsedilir. Bunlar “açıklanan sır”, “yaydan çıkan ok”, “zayı olan ömür”, “ağızdan çıkan söz”dür. Sır verilirse, sır olmaktan çıkar; yaydan çıkan ok, geri döndürülemez; boşa geçen ömür tekrar yaşanamaz; söz ağızdan bir kere çıktığında, söylenmemiş gibi yapılamaz.

Âşık Paşa'nın telif eserinde, düşünce yapısı olarak benzediği iki sufinin etkisi gözlemlenmektedir: Yunus Emre ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî. Nitekim Gülensoy, “*Garibname* bütünüyle incelendiğinde, Yunus Emre ve Mevlânâ gibi büyük ozan ve mütefekkirlerin Âşık Paşa'ya ilham kaynağı” olduğunun görüleceğini söyler (Gülensoy 1994: 157). Yunus Emre ile Âşık Paşa'nın ortaklıklarını değerlendiren Aslı Şeker, her iki düşünürde de “birlik” fikrinin ortak olduğunu belirtmektedir (Şeker 2008: 1472-74). Mehmet Doruk ise Yunus Emre'nin eserlerini Türkçe kaleme almasıyla Âşık Paşa'yı dil yönünden etkilediğini ifade etmektedir (Doruk 2012: 11). Doruk, Mevlânâ'nın da hem içerik hem biçim yönünden Âşık Paşa'yı etkilediğini dile getirdikten sonra, onun Âşık Paşa'yı bir başka yönden daha etkilediğini öne sürer:

Bilindiği gibi Mevlânâ aşk ekolünün temsilcisidir. O Allah aşkıyla yanan bir kalbe, onun sevgisiyle yanıp tutuşan bir hissiyata sahiptir. Bu durumu Allah aşkı olarak ifade eden Mevlânâ bu hali ve fikriyle devrinin ve sonraki

² Diğer örnekler için bk. Bilgin 1998: 48, 49, 50, 53, 60, 61.

devirlerin âlimlerini ve mutasavvıflarını etkilemiştir. Bu etkilenmeden Âşık Paşa da nasibini almıştır. Âşık Paşa'nın, eserindeki kıssaların önemli bir kısmında aşk ve Allah aşkı kavramlarına sıklıkla değindiği görülmektedir. Ayrıca asıl ismi Ali olmasına rağmen Âşık mahlasını kullanması, onun Allah aşkıyla yanan bir kalbe sahip olması ve bu hali hayat felsefesi olarak kabul etmesi, kendisini aşk ekolünün bir müntesibi yapmıştır. (Doruk 2012: 12)

Hem Mevlânâ'nın hem de Âşık Paşa'nın Allah aşkını hayatlarının merkezine almaları ve bu bağlamda eser ihtiva etmeleri onları birbirine yakınlaştırır. Ömür Ceylan ise *Garîbnâme*'nin *Mesnevî*'yle olan ilişkisinden bahsetmektedir:

Garîbnâme, Kur'an-ı Kerim ayetleri ve hadislerin yanı sıra Mesnevî'den alınmış hikâyelerle de zenginleştirilmiş; kuru, sıkıcı bir öğreti kitabı olmaktan kurtularak sıcak, samimi bir ahlâkî öğüt kitabı hüviyetine büründürülmüştür. Âşık Paşa'nın, Mevlânâ ve Yunus tesirinin hâkim olduğu [görülme]dir].(Ceylan 2005: 58)

Ceylan'a göre Âşık Paşa, eserinin kuru bir anlatıma sahip olmaması için *Mesnevî*'nin edebî üslubundan yararlanmış. Oysa her iki eser incelendiğinde, aynı tasavvufî bakış açısına sahip olduklarından ötürü bu şairlerin edebî bir dile ihtiyaç duydukları da söylenebilir. Hem Âşık Paşa hem de Mevlânâ, işledikleri temalar gereği hikâye ve anekdotlardan yararlanmışlar ve düşüncelerini edebî bir dille aktarmışlardır. Edebî dil kullanımının yanında dünyaya tasavvufî bir bakış açısıyla bakmalarının getirdiği bir ortaklık da söz konusudur.

Bu açıdan bakıldığında Yunus Emre'nin *Dîvân*'ı, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si ve Âşık Paşa'nın *Garîbnâme*'sinde dört unsurun işlenişinde paralellikler görülmektedir. Dört unsur haricinde dört sayısının kullanımı iki mutasavvıfta da şu şekildedir: Yunus Emre de şiirlerinde dörtlü terkipler oluşturmuştur:

*Atamı yidi dirler anamı dört bilürem
Atam anam birimiş niçün gussa yudaram (220/5)*

*Bu tokuz arslan u yidi evren ü dört ejdehâ
Bunlarunla ceng idem Rüstem olam destân olam (201/24)*

Gökden inen dört kitâbı günde bin kez okurisan

Erenlere münkirisen didâr irak senden yana (10/4)³

Yunus Emre *Dîvânı*'nda dört sayısının ve dörtlü terkiplerin kullanımı üç başlık altında değerlendirilebilir: “İnsan”, “din”ve “doğa”. İnsan ile ilgili olan dörtlü terkiplerde insanın dört aletten yaratılması, anasının dört olması, nefsin dört tabiattan oluşması ve dört yoldaşının olması sayılabilir. Din ile ilgili olan dörtlülerde ise ledün ilminin “dört menzili” ve nişanının olması, islam dinindeki “dört mezhep”, “dört kitap”, “dört melek” ve cenaze namazının “dört yana verilen salası”dır. Doğa ile ilgili olan dört sayısı ise “dört yan” ifadesiyle her yer anlamının ortaya çıkması ve “dört ejderha”dır.

Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinde ise dört sayısı hikâyelerde yer alır:

Bu unsurlar ayakları bağlı dört kuştur. Ölüm, hastalık ve illet de onların ayak bağlarını çözer. (3/4428)

Belki cennetin ve dört ırmağın aksiyle can, Tanrı, yardımına mazhar olur da sevgiliyi aramaya koyulur. (4/ 2522)

Tene ait dört huy, Halil'in kuşlarına benzer. Onları kesmek cana yol açar. (5/33)⁴

Dört sayısının Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinde ve Yunus Emre'nin *Dîvân*'ında olduğu gibi üç ana konuda kullanıldığı görülmektedir: “İnsan”, “din” ve “doğa”. İnsanın dört muradından, dört faziletinden bahsedilmektedir bu eserde. Ayrıca insanın huyları “dört kuş”a ve “dört yol”a benzetilmiştir. Din ile ilgili olarak da “dört ırmak” yer almaktadır. Doğa ise “dört mevsim”le konu edilmiştir.

Abdülkerîm bin Mehmed'in (ö.1574) kaleme aldığı *Nesâyihü'l-Ebrâr* adlı nasihatnâmesini dört sayısı üzerine kurgulamıştır:

Abdülkerim bin Mehmed, eserinin giriş kısmında irfan sahibi kimselerin dörder faydalı sözünü aktaracağını bildirmektedir. [...] Kanaatimizce müellif, dört

³ Diğer örnekler için bk. Tatçı 2018: 19, 29, 35, 37, 65, 70, 83, 88, 93, 96, 98, 102, 116, 130, 131, 132, 139, 141, 142, 149, 151, 157, 159, 168, 175, 179, 184, 191, 209, 232, 233, 235, 276, 283, 289, 293, 296, 314.

⁴ Diğer örnekler için bk. 1/3560; 2/3690; 4/2509; 5/40/140; 6/448.

rakamının kültürümüzdeki sembolik değerinden hareketle eserini bu sayı üzerine bina etmiştir. (Ekinci 2012: 428)

Metinde; devlet yönetimi, sağlık, cahillerle sohbetin zararları, âkil olanlarla dostluğun faydaları, cimriliğin zararları ve ahmaklığın işaretleri hakkında öğütler verilmektedir:

Feylesofân-ı Yunân dirler ki, dört nesneden dört nesne lâzım olur: Pâdişâhdan lutf u siyâset ve vezîrden emânet ve 'askerden mutaba'at ve ra'iiyetden itâ'ât. (Ekinci 2012:433)

Lokman Hakîm eydür: Dört nesne eblehlikden 'alâmet ve ahmaklıktan işâretdür: Musâhabet-i câhilân ve meşveret-i zenân ve dostî-i bedân ve nasîhat-i fuzulân. (Ekinci 2012: 434)⁵

Abdülkerîm bin Mehmed dörtlü terkipleri öğütlerin içeriğini listelemek için kullanmıştır.

Dört sayısı dünyadaki farklı coğrafyaların kültür, düşünce tarihlerinde yer almış, İslâm medeniyetinde de kullanılmış, özellikle tasavvufî ve nasihatname metinlerinde kullanılmıştır. Genel olarak bakıldığında dört sayısı maddî düzenin simge sayısı olarak yorumlanmıştır. Dört sayısı, karmaşık öğelerin sınıflandırılıp bir düzene konması amacıyla işlevsel bir öneme de sahiptir. Özellikle dört sayısı kullanılarak kurgulanan nasihatnâmeler buna bir örnek olarak gösterilebilir.

---

⁵Diğer örnekler için bk. Ekinci 2012: 432-440.

3. BÖLÜM

GARİBNÂME'DE DÖRTLÜ TERKİPLER

On dördüncü yüzyıl mütefekkir şairlerinden Âşık Paşa'nın tasavvuf kültürünü Türk halkına kendi dilinde tanıtmak için yazdığı *Garîbnâme* adlı mesnevisi Anadolu'da gelişen Türk Edebiyatının ilk edebî ürünlerindedir. “*Garîbnâme* sade ve anlaşılır bir dille yazılmış ve mümkün merteye yalın bir Türkçe ile oluşturulmuş bir eserdir. Bu yönü ile de Türk Edebiyatının ilk büyük te'lif eseridir” (Mengi 1995: 81).

Eserin mukaddimesinde bu eseri Türk milletinin ilâhî hikmetlerden haberdar olmaları için kaleme aldığını belirten şair, eserini on bölüm olarak düzenleyip numaralandırmış ve her bir bölümü işaret eden sayıyı tasavvuf öğretisine göre yorumlamıştır:

Konuların işlenişinde mücerret mânâda ilkten sona, parçadan bütüne, süfliden ulvîye, ruhanîden cismanîye, dıştan içe; müşahhas mânâda ise gözden gönüle, deriden ete, damara, kana, sinire, kemiğe, iliğe, bağırdan kola, ele, parmaklara doğru ibret ve hikmetler dolu bir seyir dikkatleri çeker. (Feyzioğlu 1996: 6)

Feyzioğlu'nun ifade ettiği gibi dıştan içe, parçadan bütüne hikmetlerle dolu bir yazılış üslubu olan *Garîbnâme*'nin dördüncü bölümü bu çalışmanın konusu olmuştur. Amaç Âşık Paşa'nın eserindeki dördüncü bölümde görünenden çok ne söylemek istediği üzerinde durmaktır.

Âşık Paşa bu bölümde kullandığı unsurları dört sayısı etrafında birleştirir; diğer bir ifadeyle dörtlü terkipler oluşturur ya da var olan dörtlü terkipleri açıklama yoluna gider. Açıklama ve yorumlama yaparken Âşık Paşa ayetlerden de yararlanmıştır. Yorumlarına delil olarak ayet kullanımını Mehmet Doruk şu ifadelerle dile getirmiştir:

Âşık Paşa bir kaç dışarıda tutulursa anlattığı kıssaların hemen hepsinde ayetlerden faydalanmıştır. Bu şekilde onun tüm kıssalarda yararlandığı ayet sayısı 300'ü aşmaktadır. Ayrıca toplam 100 kıssadan oluşan eserin 20 den fazla kıssasında ayetler bizzat kıssa/konu başlığı yapılmıştır. Böylece Kur'an'dan bazı ayetler bir nevi tefsir edilmiştir. Bizim burada önemli

gördüğümüz husus, müellifin eserinde bol miktarda ayetlerden faydalanmasıdır. Müellifin kıssalarda yeri geldikçe ayetlere yer vermesi, anlatmak istediği konuyu ayetle delillendirmesi veya oluşturduğu bir kıssayı bir ayetin açıklamasına ayırması, onun Kur'an ilimlerine vâkıf olduğunun en büyük delillerindendir. İşte bütün bunlar müellifin bir bakıma müfessir yönünün de olduğunu gösterir. (Doruk 2012: 28)

Âşık Paşa eserin tümünde olduğu gibi dördüncü bölümde de ayetlerden yararlanmıştır. Ayetlerden yola çıkarak yorumlar yapan Âşık Paşa'nın mutasavvıf olmakla birlikte müfessir olduğu da söylenebilir. Bu noktada dikkat çeken Âşık Paşa'nın yorumlarının Doruk'a göre işarî tefsir olduğudur. Bu durumda Âşık Paşa'nın *Kur'an* ayetlerini tasavvufî bakış açısıyla yorumladığı anlaşılır.

Çeşitli kültürlerde maddî düzeni simgeleyen dört sayısını Âşık Paşa, üç kategori açısından ele almaktadır: “Evreni oluşturan dört unsur /*anâsır-ı erba'a*”, “insanın unsurları ve karakteri”, “insanın yaşamı ve olgunlaşması”. Dört sayısı dendiğinde akla gelen ilk öge olan dört unsurun dünya düzenindeki yeri tasavvuf çerçevesinde yorumlanmakta, diğer dörtlü terkipler ise “insan” etrafında şekillenmektedir.

3.1. Dört Unsur

Âşık Paşa, *Garîbnâme*'nin dördüncü bölümünü temellendirirken dört unsuru⁶anlatisının merkezine koymaktadır. Dört unsurun aktarıldığı terkipler yaradılışı, maddî düzenin oluşumunu ve dört unsurun insan için önemini konu almaktadır.

İlk olarak Âşık Paşa, dört unsura Allah'ın dünyayı bir düzen içinde yarattığını göstermek için değinir. Diğer bir ifadeyle eserin dördüncü babı, Allah'ın âlemi nasıl yarattığını açıklayarak başlar:

Diledi kim kendüzini bildüre
Mülk yarada mahlûk-ıla toldura

⁶ Dört unsur hakkında geniş bilgi için bakınız. Aysun Çelik, “Âlemin ve Ademin ve Dört Ana Unsuru: *Garîbnâme*'de “Anasır-ı Erbaa”, *Estad* 2 (1 Şubat 2019): 312-339.

Ol didi oldu cihân u cism ü cân

Durdı yir gök ma'lûm oldu ins ü cân (1785-1786)

İlk yarattı kudretinden 'akl-ı kül

'Akl-ı külden eyledi dörd dürlü kul (1794)

Beyitlerde “diledi”, “ol didi”, “'akl-ı kül yaratıldı” ve “cism ü can oldu” ifadeleri kullanılmaktadır. “Dilemek”, “demek”, “yaratmak” ve “olmak” eylemlerinin kullanıldığı beyitlerde âlemin yaratılmasında dört fiilin var olduğu görülmektedir.

Metinde Geçen Sözcük	Kullanılan Fiil
Diledi	Dilemek
Ol didi	Demek
'Akl-ı Kül Yaratıldı	Yaratmak
Cism ü cân oldu	Olmak

Tablo 1. Âşık Paşa'nın yaradılışın oluşumu için kullandığı dört fiil

Allah kendini bildirmek için kudretiyle “Ol” demiştir; ilk olarak “akl-ı küll”ü ve hemen sonra dünyadaki canlı ve cansız varlıkları yaratmıştır. Âşık Paşa'nın dört öğeden oluşan terkipleri anlatırken ilk önce yaratılışı ele alması maddî düzendeki dört sayısının önemi açısından dikkat çekicidir. Nitekim *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*'nde dört sayısı için şu ifadeler yer almaktadır:

Sayılar göre dört ve dörtleme, varlığı belirleyendir. İbnü'l-Arabî, Allah'ın varlığı dört üzerine kurduğunu düşünmüştür. Her mevcut, varoluşunda dörde dayanır. Bunun nedeni, dört sayısının içerdiği kapsayıcılıktır. (El-Hâkim 2017:127)

İbnü'l-Arabî varlığın oluşumunu anlatırken dört sayısını kullanır. Varlığın “Ol” emriyle ortaya çıktığı düşünülürse Âşık Paşa'nın yaradılıştaki kullandığı dörtlü terkinin dört eylem olduğu söylenebilir mi? Bu sorunun yanıtı *kün feyekûn* ayetinde

aranabilir. “Allah *Kün fe yekûn* demiş, hakikat-i Muhammedî zuhûr etmiş ve tüm varlıklar ondan zuhûr etmiştir” (Sargut 2012: 9). “Ol” emriyle birlikte önce Hakikat-i Muhammedî ortaya çıkmıştır. Peki Hakikat-i Muhammedî ne demektir:

Vücûd-ı mutlakın taayyün ettiği ilk mertebeye (taayyün-i evvel) hakikat-i Muhammediyye adı verilir. Hakikat-i Muhammediyye, vücûd-ı mutlakın ahadiyyetini vâhidiyyete dönüştürmek suretiyle taayyüne başlamasıdır. Vücûd-ı mutlak açısından bakıldığında bu mertebe var oluşun başlangıcıdır. Mevcûdat açısından bakıldığında ise gerçek yaratma (halk) fiili, vücûd-ı mutlakın hakikat-i Muhammediyye mertebesine tenezzülünden sonra olmuş ve her şey ondan yaratılmıştır. [...] Ehl-i keşf, hakikat-i Muhammediyye mertebesini ifade edebilmek için ulûhiyyet, lâhût, vâhidiyyet, [...] madde-i evvel, akl-ı kül. (Demirci1997: 179)

Var oluşun başlangıcı kabul edilen Hakikat-i Muhammedî akl-ı kül olarak da ifade edilmektedir. O zaman Allah’ın hakikatini barındıran, diğer bir ifadeyle, yaratılışı tanımlayan birinci adım Allah’ın bilinmek istemesidir. Allah bilinmek isteyerek ikinci adım olan “Ol” emrini söyler ve hemen arkasından üçüncü adım gelir ve Hakikat-i Muhammediye yaratılır. Son adım olan dördüncü adım ise yaratılmış olan Hakikat-i Muhammediye’nin nurunun âleme yansmasıyla maddî düzenin, diğer bir ifadeyle, âlemin, canlı cansız bütün varlıkların meydana gelmesidir. “İşte âlem şeksiz şüphesiz, bir sonuçtan ibarettir. Yani Hakkın Zâtı, irâdesi ve ol emrinin sonucudur” (Sargut 2009: 528). Âşık Paşa’nın eserinin dördüncü bölümüne yaratılışla başlaması da bu yüzdendir. Nitekim Yunus Emre de yaratılış düşüncesini Âşık Paşa gibi ele almıştır:

*Yir gök yaratılmadan Hak bir cevher eyledi
Nazar kıldı gevhere sızurdu dür eyledi (355/1)*

Yunus Emre, yer ve gök yaratılmadan önce Allah’ın bir cevher yaratarak nazar ettiğini ve böylelikle bir inci tanesi olan âlemin yaratıldığını belirtir. Yunus Emre’nin benzetme yolunu kullanarak sanatlı bir üslupla anlattığı yaratılış fikrinde “cevher” Hakikat-i Muhammedî; “nazar etme” yansıma; “inci tanesi” ise âlemin kendisidir. Burada Yunus Emre’nin âlemi inci tanesi olarak yorumlar çünkü nur

beyazlığıyla inciye hatırlatabilir. Yunus Emre yaradılışı benzetmelerle tasvir ederken Âşık Paşa yaradılışı ayetlerdeki ifadelerle bağlı kalarak anlatmaktadır.

Âşık Paşa yaradılışı anlatırken öncelikle akl-ı kül'e vurgu yapar. Çünkü Allah'ın kudreti mutlak akıldan türer ve evrene yayılır:

İlk yaratdı kudretinden 'akl-ı kül
'Akl-ı külden eyledi dörd dürlü kul

Kıldı ol dördü cihâna dörd sütun
Andan oldu nasb u cerr ref' u sükûn (1794-1795)

Allah'ın kudretinden akl-ı kül yaratıldı ve "dört farklı kul", yani dört unsur da bu akl-ı külden yaratıldı diyen Âşık Paşa burada iki noktaya dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki yaradılıştaki neden sonuç ilişkisidir. Allah'ın kudreti akl-ı küllü yaratmıştır. Akl-ı küllün yaratılması âlemin, maddî düzenin oluşması içindir:

Hâk Teâlâ iki âleme feyz etmek dilese, Peygamberimiz (s.a.s) vâsıtasıyla eder. Zirâ Hâk Teâlâ kendi kemâlâtına onun mir'ât bıraktı. Evvel hakikat-ı Muhammediyye zâhir oldu. Hazret-i ilmîde hâdisdir. Ebedîdir, vücûd-ı aynı ile. Ve ezelîdir, vücûd-ı ilmî birle. Pes, (a.s)'ın vücûduyla âlem tamâm oldu onun için âlemin ruhu oldu. (Seyyid Mustafa 2015: 446)

Âlem, akl-ı külden zuhur etmiştir. İkinci dikkat çekici nokta ise bu dört unsurun "kul" olarak nitelenmesidir. Çünkü "kul", Allah'a tamamen boyun eğen, yani kendi tasarrufu olmayan anlamına gelmektedir:

Karınca Süleyman'a balıktan Ay'a kadar her şey, dağlar, sahralar, âlemin bütün zerrelere hepsi Tanrı'ya kulluk ederler. Tanrı, denizlerin var olmasını ister. Binâenaleyh böyle bir varoluş da O'na kulluk etmek sayılır. Bunun gibi bulutlar, rüzgârlar da kulluk ederler. Bulutları susamış yere sevk eden rüzgâr, böylece Tanrı'nın arzusunu yerine getirmiş olur. (Sargut 2018: 21)

Allah'ın arzusunun yerine getirilmesi kulluktur. Burada da dört unsura atfedilen kul ifadesinin kullanılması, bu unsurların kendi iradeleriyle hareket etmediği, tamamen Allah'ın emir ve arzularını yerine getirdikleri anlamına gelir. Dünyaya sütun olan, başka bir ifadeyle, bir nevi temel olan bu "dört kul", bilindiği üzere dört maddedir, yani maddî âlemi oluşturan elementlerdir:

Âb u âteş bâd u hâk ad eyledi
Bunlaru bu mülke bünyâd eyledi (1796)

Maddî âlemde yaratılmış ilk dörtlü; “su”, “ateş”, “hava” ve “toprak”tır. Mülk olarak adlandırılan maddî dünyaya temel olan bu dört unsur dünyada görünen, bilinen özellikleriyle aktarılmaya başlanır. Buradaki esas amaç maddî düzenin hangi yapı taşlarından oluştuğunu aktarmaktır:

Birisinden tâze olur dest ü bâg
Biter anun hâsılında bal u yağ

Birisi mülke çerâg olmuş-durur
Aydınından yir ü gök tolmış-durur

Birisi yir yüzünün ferrasıdur
Hem sular hem süpürür hem arıdur

Birisi mahkûm olup tutdı karâr
Ta ki mahlûk süre anda rûzigâr (1800-1803)

Âşık Paşa dört unsurdan ilk olarak suyun özelliklerini aktarır. Suyun, “ova”ya ve “bağ”a tazelik verdiğini ve bunun sonucunda bal ve yağ elde edildiğini belirtir. Suyun ilk özelliği olarak tazelik vermesi öne çıkarılmıştır. Suyun canlı hayatın başlamasındaki temel unsur olarak görüldüğü düşünülürse Âşık Paşa’nın maddî düzendeki en önemli yapı taşının canlılık olduğuna vurgu yaptığı anlaşılır. Nitekim İbnü’l-Arabî de suyun önemini şu şekilde vurgulamaktadır.

Tasavvufî düşüncüyü felsefî boyutlara kavuşturarak İbnü’l-Arabî, unsurların feleklerin hareketi sonunda ortaya çıktığını belirterek Tanrı’nın dört unsuru dört günde yarattığını, bunların içerisinde ateşin en üst mertebede bulunduğunu, fakat Hz. Âdem’in çamurunda yer alan suyun hepsinden daha etkili olduğunu söyler ve unsurlara kendi özelliklerini verenin Allah olduğunu belirtir. (Karlığa 1991: 150)

İbnü'l-Arabî, suyun insanı yaratmadaki özelliğinden dolayı diğer unsurlardan daha etkili olduğunu ifade etmektedir. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî de, *Mesnevî-i Ma'nevî*'de suyun canlılık kaynağı olduğunu benzetmelerle dile getirmiştir:

*Su sesi İsrâfil'in sesine benziyor. Ölü bile bu sesteki hayat bulmada.
Yahut bu ses, bahar günlerindeki gök gürültüsü sesini andırıyor.
Bu ses yüzünden bağlar, bahçeler, ne kadar güzelleşiyor, çiçeklerle
doluyor. (2/ 1200-1201-1202-1203)*

Mevlânâ su ile ilgili hikâyesinde susuz bir adamın suya taş atmasıyla çıkan sesle bile hayat bulmasının, mutlu olmasının hikâyesini anlatmaktadır. Bu hikâyede suyun sesinin bile diriltici özelliğinden bahsedilmiş ve suyun hayatın kaynağı olduğuna gönderme yapılmış, bağların bahçelerin suyla güzelleştiği ifade edilmiştir. Âşık Paşa da suya can verip tazelik katma, bereket verme anlamlarını yükledikten sonra “ateş”in âleme ışık olduğunu ve bütün dünyanın onun sayesinde aydınlandığını belirtir ki böylelikle ateşin de su kadar canlılık için önemli bir unsur olduğunun altını çizmiş olur. “Hava”, hem yağmur taşıdığı hem de süpürerek dünyayı temizlediği için “toprak” ise sabit şekilde durarak bütün yaratılmışların hayatlarını onun üstünde sürdürebilmesini sağladığı için bir canlılık kaynağıdır. Âşık Paşa bu dört unsurun birbirlerinden ayrı fakat bir ahenk içinde çalıştığını anlatır. Bu noktayı Yunus Emre'nin beyitlerinde de görmek mümkündür:

*Niteligüm soran işit hikâyet
Su vü toprak od u yil oldı sûret*

*Dört muhâlif nesneden dört dîvârun
Sâzikâr eyledi virdi kerâmet*

*Yil ile toprağı kıldı mu'allak
Su içinde odı dutdı selâmet (19/1-2-3)*

Yunus Emre bu dörtlü terkinin hikâyesini anlatırken onların birbirine karşı muhalif nesnelere oluşan dört duvar olduğunu ve bir düzen oluşturduklarını ifade eder. Bu duvarların kerameti ise maddî düzeni oluşturan dört yapı taşı olmalarıdır. Yunus Emre de ilk olarak suyu zikretmiş, daha sonra sırasıyla toprak, ateş ve havanın dört

unsuru oluşturduğunu belirtmiştir. Ele alınan üçüncü beyitte rüzgâr ve toprağın belirsiz olduğunu, buna karşılık su ve ateşin sağlam olduğu ifade edilmiştir. Âşık Paşa'nın değindiği noktadan yola çıkarak yorumlanırsa su ve ateş maddî düzende canlının yaratılması için gerekli iki unsurdur. Hava ve toprak ise maddî âlemin oluşmasındaki temellerdir. Bu açıdan bakıldığında canlılığın kademeli olarak ortaya çıktığı yorumu yapılabilir: Toprak, hava, su ve ateş cansızdır ama canlıların oluşması için gerekli ortamı sağlarlar. Yani önce cansızlar, ardından da canlılar oluşmuştur. Âşık Paşa bu dört unsurun varlık için önemini de şu beyitle pekiştirir:

Dünyada nesne vücûda gelmeye
Kim bulardan anda mevcûd olmaya (1808)

Beyitte, canlı veya cansız dünyadaki bütün varlıkların bu dört unsurdan meydana geldiği ifade edilmektedir. İnsan bedeninin de bu dört unsurdan meydana geldiğini belirten Âşık Paşa, bu unsurların nasıl anlaşılması gerektiğini de belirtir:

Geldi bunlar bislemek-içün teni
Gelmedi kul idine külli seni

Kamu nesne câna kul olmuş-durur
Cân Hak'a kullig-içün gelmiş durur (1842-1843)

Âşık Paşa dört unsurun insan için önemini vurgularken görünenle algılananın farklı olduğunun altını çizer. Bu unsurların yaradılış nedeni, insanı köle yapmak değil, vücudu beslemektir diyen Âşık Paşa, beslenen bedeninin Allah'a kulluk için yaratıldığını ve bunun için çaba harcaması gerektiğini belirtir.

Âşık Paşa maddî düzenin dört unsurla yaratılmasından sonra bütün bu eseri yazmasının nedeni olan insana yönelir. Âşık Paşa için asıl gaye insanın farkındalığını arttırmak ve ona nasıl bir dünyada yaşadığını hatırlatmaktır. Bu gayeyi gerçekleştirmek için hatırlanması, bilinmesi gereken çok önemli bir nokta vardır:

İmdi gel ma'nî bile bak hâlüne
'Âşık-ısan vâkıf ol ahvâlüne (1810)

İnsan “hikmet gözüyle” bakarsa ve âşık ise insanlık hâllerini anlayabilir. Âşık Paşa burada iki önemli kavram ortaya atmıştır. Bütün bu anlatılacaklar için hikmet gözüne ve aşka ihtiyaç vardır. Bu iki kavram tasavvuf terminolojisinde oldukça önemlidir. Hikmet kelimesinin sözlük anlamı şu şekilde verilmiştir:

Allah'ın kulun kalbine eşyanın hakikati hakkında koyduğu, akılla elde edilemeyen kalbî ilim, eşyanın hakikatini olduğu gibi bilme; Tanrı ile kâinat, insanla âlem arasındaki bağları, âlemlle ilgili gerçekleri kavrama ilmi, ledün ilmi. (Ayverdi 2013: 1270)

Hikmetin, aklın sınırları dışında eşyanın geniş anlamıyla âlemin hakikatini anlamaya yarayan bir ilim olarak ifade edilmesi, Âşık Paşa'nın bu eserinde anlatmak istediklerinin temelini hangi ilme dayandığını göstermektedir. Bu ilmin tasavvuf ilmi olduğu söylenebilir. Bir diğer ifadeyle bu ilim, ilm-i ledündür. Nitekim Âşık Paşa hikmetin de aşkla anlaşılabilirliğinin altını çizmiştir. Bu demek oluyor ki hikmet gözü için aşk duygusu temel duygudur. Allah'ın da âlemi aşk ettiği, diğer bir ifadeyle aşk ile yarattığı düşünülürse âlemin gerçeklerini anlamak için de aşkın, kalbî ilmin olması gerekir. Âşık Paşa aşkın bu eseri anlamada çok önemli olduğunu daha sonra da ifade eder:

Işk sözidür ‘âşıkâ ma’ nî viren
Ma’ niden vâkıf degül ‘ışksuz eren (1849)

Âşık Paşa yazdıklarındaki değer in aşktan kaynaklandığını, aşksız insanın mânâ ve hikmetten haberdar olamayacağını bildirir. Bu tutumla, var olan her şeyin arkasında asıl olanın idraki için aşkın temel olduğu hep okura hatırlatılmaktadır. Nitekim aşkın önemi *Kur’ân-ı Kerîm*’de de geçmektedir. İnsanın “alak”dan yaratılması aşkla da ilgilidir:

Yaradılmışlar o muazzam zekânın hoş bir nüktesinden başka bir şey değildir. Yani âlem onun varlığını ve birliğini ispat eden nükteli bir hakikattir. Ama bunu idrâk için aşk lâzım. “Rabbin insanı bir kan pıhtısından (alak) yarattı (Alak sûresi, 2) diyen yüce Allah aynı zamanda Arapça’da alak kelimesinin diğer mânâları olan” ilgi, alâka, sevgi ve muhabbetten sizi var ettim” buyurmaktadır. Görülüyor ki âşikâr olmak için aşk lâzım. Bizim de kendimizde onu bilmemiz için aşk lâzım ki dirilebilelim. (Sargut 2012: 10)

Allah'ın insanı sevgiyle var etmesi Âşık Paşa'nın aşksız insanın hikmetten haberdar olamayacağı fikriyle ilişkilendirilebilir. İnsanın mayasında aşk varsa, aşkı tanıyamaz Allah'ın ondan ne istediğini anlamlandırmaya ve kalbî ilim olan hikmeti idrak etmeye başlar. Bu bakış açısıyla Âşık Paşa bundan sonra anlatacağı her şeyin hikmetle açıklanabileceğini ifade etmiş ve eserinin çeşitli yerlerinde aşkın artması için hem kendi hem okuru için dua etmiştir. Âşık Paşa'nın bu bakış açısının merkezinde insan vücudunun dört unsurla ilişkisini aktarmadan önce dört unsura yüklediği fiillere dikkat çekilebilir:

Kıldı ol dördi cihâna dörd sûtûn

Andan oldı nasb u cerr ref'u sükûn (1795)

Dört unsur dünyanın dört sütunudur, diğer bir ifadeyle dünyanın temelini oluşturmaktadırlar. Bu dört unsurla birlikte dört fiil meydana gelir: “Oturma”, “çekme”, “kaldırma”, “sükunet”. Âşık Paşa, bu fiilleri insana has birtakım özellikleri anlatmak için ele almaktadır:

İnsan bedenine ait yeryüzü tamamlandığı, bu yeryüzü içinde onun besinleri takdir edildiği, hayvansal ve bitkisel yaratılışı cihetiyle kendisine bahşolunan çekme, hazmetme, tutma, itme, büyüme, beslenme güçleri gibi güçler onda hâsıl olduğu ve onun deri, et, iç yağı, damar, sinir, kas ve kemikten ibaret olan yedi tabakası ayrıştığında, insanın içine nüfûz eden rûhî üflemeden meydana gelen ilâhî sır bedenden ulvî âleme istivâ eder.
(Sargut 2013: 48)

İbnü'l-Arabî de Âşık Paşa'nın vurguladığı fiilleri insanın hayvansal ve bitkisel yönüne gönderme yaparak kullanmıştır. Öyleyse dört unsurun oluşturduğu fiillerin insanın hem bitkisel hem de hayvansal özelliklerine gönderme yaptığı anlaşılır. Nitekim Âşık Paşa vücudun dört unsurdan oluştuğunu ifade ettiğinde, insanın maddî yönü olan vücudunun hem hayvansal hem de bitkisel yapı taşları olduğunu belirtmiş olur:

Sûret aslı cümle bu dördden biter

Hem yene cümle gidî andan dutar (1809)

Maddî düzlemde sadece insanın vücudu bu dört unsurdan oluşmaz aynı zamanda vücudun ihtiyacı olan besinler de bu dört unsurdan meydana gelir. İnsan vücudu

ilebesinler arasındaki dört unsur bağıntısını kurduktan sonra Âşık Paşa, vücudun kıymetinin bilinmesi gerektiğini belirtir ve dört unsurun insana baş eğip hizmet etmek için insanın yüceliğine teslim olduğunu ifade eder:

Çünkim ol Allâh sana virdi vücûd
Toprag u su yil ü od kıldı sücûd

Dördi bir kezden senün kullıguna
Geldi teslîm oldu ululıguna (1815-1816)

Görünürde insan vücudu dört unsurdan meydana geldiği için ona bağılıymış izlenimini yaratabilir. Âşık Paşa bu izlenimin doğru olmadığını dört unsurun insan vücuduna hizmet etmek için baş eğdiğini belirtir. Çünkü insan Allah'ın yarattığı en yüce varlıktır:

Allah hakikat-i Muhammedî'yi zuhûra getirerek bütün yaratılışı oradan başlattığından, kâinâtın aslı tek bir hakîkattir; Âdem de o hakîkatin aynadaki aksidir. Âdem'de Allah'ın bütün isim ve sıfatları zuhûr etmiş, Âdem bu hâliyle şerefli kılınmıştır. Ve yaratılmış bütün varlıklar ona secde ederek tâbiî olmuşlardır. (Sargut 2012: 39)

Dört unsur da diğer varlıklar gibi insana secde etmiştir. Dört unsur insanın maddî düzende hayatta kalabilmesi için vardır. Âşık Paşa ilk olarak ateşin vücuda nasıl hizmet ettiğini anlatmakla başlar:

Odı gör kim yüregünde yanadur
Issılıgun od degül mi ya nedür

Ma'deni hall eyleyen oddur senün
Anun-ıla kâyim olur bu tenün (1819-1820)

Ateş insanda hem yüreği hem de mideyi çalıştıran unsurdur. Canlılık için önce kalbin çalışması ve ardından vücudun maddî düzende kalabilmesi için beslenmeyle güç kazanması gerekmektedir. Onun için mideyi hareket ettirenin ateş olduğunu dile getirir. İkinci unsur olarak rüzgârı alır Âşık Paşa:

Yil dahı geldi sana oldu nefes
Kim anunla diri yorır bu kafes

Ger nefes gidüp girü gelmez ise
Ten ölür yilden nefes almaz-ısa (1824-1825)

Bu dünyada vücudun hayatta kalabilmesi için nefese ihtiyaç olduğunu, eğer vücut nefes alıp vermezse maddî dünyada kalınamayacağını bildirir. Âşık Paşa üçüncü unsur olarak suyun vücuttaki hizmetinden bahseder:

Suyı gör kim tamarunda kan-durur
Hem içersen susayıcak kandurur
Sûretün hem anun-ıla hoş geçer
Hem yunur hem avdaz alur hem içer (1828-1829)

Suyun damarlarda kan olarak dolaştığını belirten Âşık Paşa, suya diğer unsurlardan farklı olarak daha fazla önem atfeder. Su doğadaki hâliyle insan tarafından kullanıldığında susuzluk gidermenin yanı sıra, onunla temizlenip abdest alınabileceğini de belirtir. Su diğer unsurlardan farklı olarak Allah tarafından yaratıldığı ilk şekliyle de insana yardımcı olmaktadır. Sadece suyun vücuttaki yeri veya insana faydası verilmez beyitlerde. Suyun da Allah'a kavuşmak için yapması gereken bir görevi vardır. Bu görev sakilik yapmaktır:

Dîn ü dünyâ ehline ol sâkîdür
Hem Çalap dîdârınun müştâkıdur (1830)

Suyun, din ve dünya sahipleri için aşk şarabını sunan bir “sâkî” olduğu belirtilir. Diğer bir ifadeyle su, Allah'la insan arasında bir aracıdır. Sunduğu şey ise aşktır. Bu görevi yerine getirirse Allah'ın cemaline ulaşacaktır. Bu nokta oldukça dikkat çekicidir. Suyun Allah'ın cemaline ulaşması için din ve dünya sahiplerine sakilik yapması gerekmektedir. Suyun cemale ulaşabilme çabası din ve dünya sahiplerinin kim olduğu hakkında da ipucu vermektedir. Çünkü Allah'ın cemaline ulaşma Allah'la bir olmak demektir. Su, sakilik yaparak ilâhî aşka ulaşmak isteyen din ve

dünya sahiplerine aracılık etmekte, onlar sayesinde Allah'a ulaşmayı hedeflemektedir. Bu en üst mertebeye ulaşmak için yapılan hizmette hizmet edilen din ve dünya ehlidir. Din ehli olarak peygamberler, evliyalar, veliler olarak sıralanabilir. Fakat beyitte bir de dünya sahiplerine değinilmiştir. Bu dünya sahipleri kimlerdir? Bu ifadeyi anlamlandırabilmek için Âşık Paşa'nın hikmet gözüyle bakılmalısınız noktasına gelinir. Dünyaya sahip olabilmek için dünyanın temelde nasıl oluştuğunun idraki gereklidir ki ona sahip olabilesin. Bu bakış açısıyla düşünüldüğünde dünyaya sahip olacaklar da Allah'ın dünyayı yaratmadaki amaçlarını ve isteklerini bilmesi diğer bir ifadeyle hikmet gözünün açık olması gerekir. Kalbi bir ilim olan hikmeti bilen, kavrayan, yaşayan kişiler dünyaya sahip olurlar. *Yapan yaptıranın Allah* olduğunu tecrübe eden ve hayatında uygulayan kişiler dünyaya da sahiptir diğer bir ifadeyle gerçek anlamıyla kuldurlar. O zaman hem din hem dünya sahipleri birbirlerinden ayrı noktada değiller tam tersi kesişen bir nokta çizmektedirler. Su da onlara hizmet ederek Hakk'ın cemaline kavuşacağı günü beklemektedir. Âşık Paşa son olarak toprağı ele alır:

Toprağı hem gör ki n'itdi ol ilâh
Kim senünçün eyledi hoş tahtgâh

Toprag üstinde sana virdi makâm
Kim olasin ol makâmda sen müdâm

Hem bu toprakdan surat virdi sana
Kim gören hayrân olup kalur tana (1833-1834-1835)

Toprak, vücut için öncelikle dünyada konum edinebileceğı bir “durak”, bir “taht”, “makâm”dır. ÂşıkPaşa toprağı bir durak olarak görür, çünkü insanın nihaî menzili bu dünya değildir; öte dünya da vardır. Toprağın vücut içinde de bir görevi vardır çünkü insan çamurdan yaratılmıştır (Hicr 15/28, Rahmân 55/14); onun güzel yüzünün mayası topraktır. Bu dörtlü terkibi tamamlamayı da bu unsurların insandaki önemini belirterek bitirir:

Hem kulundur hem dahı aslun kökün
Uşbu söze olmasun hergiz şekün (1839)

Dört unsur insanın hizmetçisidir ama aynı zamanda insanın kökü, aslı da bu dört unsurdur. Maddî düzende var olabilmek için vücuda ihtiyaç duyan insanla dört unsur birbiriyle ayrılamayacak bir bütün olarak görülmektedir:

Zîra bu cismi Çalap dört nesneden
Eyledi kim kâyim oldu bu beden

Odı suyu toprağı katdı yile
Dördi bir yirde bu cism oldu bile (2250-2251)

	Su	Ateş	Hava	Toprak
Yeryüzündeki özelliğı	Tazelik Canlı hayattaki temel unsur	Işık olması	Yağmur taşınması Dünyayı temizlemesi	Sabit şekilde durması Yaradılmışlara alan sağlaması
İnsan vücuduyla bağlantısı	Kan Susuzluğu gidermesi Abdest almayı sağlaması	Mideyi çalıştırması	Nefes	Makam Taht

Tablo 2. Dört unsurun özellikleri

Vücudun dört unsurla yaratıldığı düşünülduğünde insanın dört unsursuz yaşayamayacağı da anlaşılır, bu düşünce de dört unsurun insandan üstün olduğu çıkarımı yapılabilir. Bu çıkarım hakkında Âşık Paşa şunu ifade eder:

Zâhir içinde bular senden ulu
Bâtın içinde bular senden alu (1840)

Maddî düzende insan vücudunun onlara bağımlı olması, onlarsız hayatta kalamaması dört unsurun insandan da yüce olduğunu düşündürebilir; fakat Âşık Paşa böyle olmadığını gerçekte aciz olduğunu belirtir. Nedeni ise bu dört unsurun sadece görevlerine odaklı olduğu ve hikmeti idrak edebilme yetilerinin olmadığı vücutta işleri bitince ait oldukları yere dönecekleri aşikârdır:

İş bitişek tagılısar her biri
Nire varur görnürdür yirlü yiri

Girü bunlar cümle gider aslına
Toprağı toprağa su suya yene (2262-2263)

Bu düşünce yapısı Yunus Emre'de de görülmektedir:

*Bu vücûdun ser-mâyesi od u su toprag u yildir
Her biri aslına gider gâfil olmak nendir senün (148/ 4)*

Yunus Emre'de vücudun sermayesinin bu dört unsur olduğunu ve bunların iyi kullanılması gerektiğini belirtir. Vücudun işlevi bitip öldüğünde dört unsurun aslına, Allah'ına döneceğini, onun için gafil olup zamanın boşa harcanmaması gerektiğini belirtir. Nitekim Âşık Paşa da her nesnenin can için bir hizmetkâr olduğunu söyler:

Kamu nesne câna kul olmuş-durur
Cân Hak'a kullıg-ıçun gelmiş-durur (1843)

Her nesne vücuda hizmet eder ama vücuttan beklenen Allah'a kulluk etmek için yaratıldığını fark edip ona göre hareket etmesidir. Bu farkındalığın yaratılması için Âşık Paşa, insanın Tanrı tarafından hangi maddeden ve nasıl yaratıldığını bilirse hikmetten haberdar olmaya başlayacağını ve insanın kendi değerini fark edeceğini belirtir:

Tâ cihânda hiç nesne kalmadı
Kim anun mânendi sende olmadı
Bu senün cismün makâmdur mu'teber
Mu'teber bil bilme anı muhtasar (1854-1855)

Allah cihanda yaratılan her şeyin bir örneğini insanın vücuduna koymuştur. Bunun için vücut yüce bir makamdır ve insanın ona değer vermesi gerekir. İnsanın kendi

itibarının farkına varması, diğer bir ifadeyle, kendini bilmesi hikmet gözünün açılmasıyla olur:

Şunu bilendür ki bildi kendüyi
Kendüyi bildi vü buldı Tanrı'yı

Men 'arefe nefsehu fekad 'arefe rabbehu (2274)

Kendini bilen Rabbini bilir ifadesiyle Âşık Paşa insanın dünyaya ne için geldiğini fark etmesi ve kendine verilenleri iyi değerlendirmesi gerektiğini eserin birçok yerinde dile getirmektedir.

Âşık Paşa dörtlü terkipleri irdelemeye ilkin dört unsurdan başlar ve maddî düzeni anlatır, ardından dört unsur aracılığıyla dört sayısının maddî düzen için önemini belirtir. Maddî düzeni dört sayısıyla temellendirirken yaradılışın cansızdan canlıya doğru geçişini ve maddî düzendeki akıllı varlık olan insan vücudunun da dört unsurla şekillendiğini açıklar. Yunus Emre ve Mevlânâ'nın beyitlerinde de Âşık Paşa'nın bu görüşlerine yakın ifadelere rastlanmaktadır.

3.2. İnsanın Unsurları ve Karakteri

Âşık Paşa İnsanın unsurlarını ve karakterini açıklarken hikmetin öneminden bahseder ve dörtlü terkipleri anlamının temelinde hikmetin olduğunu belirtir. Âşık Paşa insanın vücudu için açıkladığı ilk dörtlü terkibi benzetme yoluyla aktarmıştır:

Anun-ıçun eyledi bu mescidi
Cümle mahlûk bunda cem' olsun didi (1857)

Allah vücudu mescit yapmıştır; bütün yaratılanların da bu mescitte toplanmasını emretmiştir. Vücut toplanma alanıdır. Tıpkı namaz için mescitte toplanan insanların sahnesini çizmiştir Âşık Paşa.

Çün surat câmi' dimâğ minber-durur
Câmi' içre cümle nesne var-durur (1858)

Beden cami, dimağ diğerk bir ifadeyle beyin minber; cemaat ise bütün mahluklardır. Âşık Paşa'nın mekânsal olarak kurguladığı sahne şu şekildedir: Toplanılacak yer, hutbe okunacak minber ve hutbeyi dinleyecek olan cemaat. Bu noktada tek şey eksiktir. Hutbeyi verecek olan. O da akıldır:

‘Akl agupdur bu dimâğ minberine
Hutbe okır cümle halk üzerine (1859)

‘Akl okır ol vahdet-i Hak hutbesin
Hâlıkı sultân kul eydür kamusun (1863)

Akıl, dimağ denen minberin üzerinde yaratılmışlara hutbe okur. Hutbe olarak Allah'ın birliğini, yapan, yaptıranın, gerçek padişahın O olduğunu aktarmaktadır. Âşık Paşa'nın belirttiği akıl⁷, idrak sahibi Allah'ı tanıyan akıldır. Mevlânâ, *Mesnevî*'sinde akla vücut ilişkisini şu şekilde belirtir: “Düşün ki senin vücûduna yol gösterip iş gördürüp yürüten yine senin aklındır. Senin aklın deveci [yol gösteren], sen de deve gibisin. Hiçbir vücut aklın emrine aykırı da davranamaz” (Rifâi 2013: 362). Akıl yol gösterendir, vücut aklın dediklerine karşı çıkamaz. O zaman akıl, Allah yoluna yönlendirmesi lazımdır ki vücut maddî dünyaya gelme amacını idrak edebilsin. Yunus Emre de aklın nasıl bir akıl olması gerektiğini aktarır:

*Nazar üzre dil kapıcı cümlesi ‘akla tapıcı
‘Akıldur işler yapıcı eyler cümle âbâd anı*

*‘Akıl başda iş bitürür nazar gözden bakar görür
‘Akıl gönül içre turur ol üç haslet besler anı (412/2-3)*

“Bakış” sayesinde dil kapıcı olur, diğerk bir ifadeyle, “görülen” dille ifade edilir. Ama bu sürecin hepsi akılla şekillenir. Akıl yaptıklarıyla her şeyi mamur eyler. Bu beyitte görme ve konuşma eylemlerinin akılla yönetildiği ve aklın yapıcı bir vasıfla algıladıklarını olumlu bir şekilde yorumlama kapasitesi olduğu belirtilmektedir. Buradaki akla yüklenen olumlu bakışı anlamak için Allah'ı bilmek lazımdır. Ayrıca

---

⁷ Daha fazla bilgi için bk. Kâzım Yetiş, “Garîb-nâme’de Akıl”, 2012, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 31, 357-380. 357-380.

akıl Allah'ı bilmek için gönülden feyz almalıdır. Yani akılı üç şey besler: Baş, yani "zihin", "bakış" (veya içe bakış) ve "gönül". Yunus Emre'nin akla yüklediği anlamı Âşık Paşa cuma günü camideki cemaate seslenen akıl olarak kurgular. Âşık Paşa'nın özellikle Cuma hutbesine gönderme yapması dikkat çekicidir ve insan ömrünü tek bir Cuma günü olarak görür:

Dünyada 'ömrün dahi bilgil nedir
Öyle san bir yalunuz âdînedür [Cuma günüdür] (1860)

Burada şu soru akla gelir: Âşık Paşa neden insanın bütün ömrünü tek bir Cuma günü olarak görmektedir? Müslümanlar için Cuma günü bayramdır ve imam hutbeyi Cuma günleri okur. Cuma gününe neden Cuma dendiği ise Hz. Muhammed (s.a.s) tarafından şu şekilde açıklanmıştır:

Ebû Nasr'ın anlattığına göre Selmân-ı Fârisi şöyle demiştir: Bir keresinde Resulullah Efendimiz bana şöyle sordu: 'Cuma günü için neden Cuma denilmiştir, biliyor musun?

Bilmiyorum dediğim zaman bana şöyle anlattı: 'Cuma günü, babanız Âdem'in vücudu bir araya geldi. Onun için cuma denildi.' Cuma günü kâmilin tecelli günüdür. (Sargut 2015: 213)

Cuma sözcüğünün kökenin toplanmadan geldiği düşünülürse vücudun hakiki anlamının bu günde bir araya geldiği görülmektedir. Nitekim cuma günü için kâmilin ortaya çıkışı belirtildiğinde Âşık Paşa'nın vücut için yaptığı dördü terkip ve seçtiği cuma günü daha iyi anlaşılır. Amaç vücudun kemale ulaşması, bir araya gelmesidir. Kemale ulaşması istenen vücudun, diğer bir ifadeyle, mescidin hangi topraktan yapıldığını da Âşık Paşa yeni bir dördü terkip ile ifade eder:

Ol zamân kim pâdişâh lutf eyledi
Yapmağa bu mescidi hükm eyledi
Buyrug oldı toprağın dirşürdiler
Dört kavuldur kim niçe getürdiler (1865-1866)

Burada Allah vücudun yapılması için emreder. Bu emirle birlikte Âşık Paşa vücut toprağının dört tarifle getirildiğini belirtir:

Bir kavulda toprağın bu mescidün
Taş feriştehler getürdi işidün

Bir kavulda şol firiştehler-idi
Kim buları Hak resûle virbidi

Bir kavulda hod hüküm ‘Azrâyil’e
Oldı kim ol toprağı hâzır kıla

Bir kavulda sundı kudret kabzasın
Cem’ kıldı mahlukâtun kamusın

Fe-kabadtü kabdaten min cem’i’l-ardı (1867-1871)

Yer yüzünden bir avuç toprak aldım ifadesinden yola çıkarak vücut toprağının mayasının oluşumunda toprağı “Allah”, “Azrail”, “Cebrail” ve “diğer melekler”in getirdiğini söylerken de dört ayrı kategoriden söz etmiş olur Âşık Paşa. Başka bir deyişle, sırasıyla toprağı getirenler şunlardır: Dışarıdaki melekler, Hakk’ın peygambere gönderdiği melekler, Azrail ve Hakk’ın kudretli eli. Âşık Paşa vücudun oluşumunda üç farklı melekten bahsetmiş, en son ise Hakk’ın kudretli eli diyerek Allah’ın vücudu tamamladığını dile getirmiştir. Âşık Paşa, Hakk’ın elini “kudretli” sıfatıyla tanımlamaktadır. Nitekim *Tasavvuf Sözlüğü*’nde de Allah’ın eli şu şekilde tanımlanmaktadır:

Allah’ın eli deyimiyle el-Kadîr isminin mazharı kast edilebilir ve söz konusu mazhar ‘Abdulkadir’ diye isimlendirilir. Abdulkadir, Allah’ın davet devirlerinde mucizeler, fetret ve diğer dönemlerde kerametler verdiği kimsedir. (Kâşânî 2015: 596)

Âşık Paşa vücut toprağıyla ilgili bu bilgileri dolaşımda olan hikâyelerden aldığını ve doğru olduğunu belirtir. Bu hikâyelerde Allah’ın hikmeti olduğunu ifade eder:

Birisi ol hikmetün rüyendedür
Birisi hayvân gibi pûyendedür

Birisi insân gibi gûyendedür

Birisi hemçün melek cûyendedür (1873-1874)

Âşık Paşa vücut toprağının nereden geldiğinin hikmeti üzerine ifade ettiği rivayetlerden yola çıkarak yeni bir dörtlü terkiplerle yeni kavramlar kullanır. Bu kavramların temeli vücudun dört temelden yaratıldığını açıklamak içindir. Âşık Paşa bitki, hayvan, insan ve melek dörtlüsünün benzetme yönünü kullanarak dörtlü terkipleri kavramsallaştırır: “rûyende” bitkiye, “pûyende” hayvana; “gûyende” insana ve “cûyende” meleğe benzetilir. İlk olarak vücudun bitki gibi olan “rûyende” kısmı aktarılır:

Ol ki rûyende-durur hemçün nebât

Bitmek uzanmak-durur anda sıfât

Şol firiştehler toprağın cem' eyledi

Kim bularun menzili taşra-y-ıdı

Suyı cân virdi Çalap ol toprağa

Gör kim andan niçe ni'metler doga

Ve ce'alnâ mine'l-mâ'i külle şey'in hayyin 21/30 (1877-79)

Âşık Paşa, *Her canlı varlığı sudan yarattığımızı görüp düşünmediler mi* (Enbiyâ 21/30) ayeti çerçevesinde “rûyende” yi açıklamaktadır. Bitki gibi uzayıp büyüyen anlamına gelen “rûyende” toprağını getiren meleğin yerinin dışta olduğunu belirtir. Allah'ın bu toprağa suyu can olarak verdiğini ve türlü nimetlerin o toprakta büyüdüğünü açıklar. Toprağa su verilerek dirilmesi ve ondan türlü türlü nimetlerin ortaya çıkması bir süreci göstermekte ve bu toprağın işlevini belirtmektedir. Âşık Paşa, vücudun gelişip büyümesini bu kavramla açıklama yoluna gitmiştir.

Vücudun ikinci özelliğini de hayvana benzeyen “pûyende”nin anlatımıyla aktarır. Koşan anlamına gelen “pûyende” vücudun arzu ve isteklerine gönderme yapmaktadır:

Ol ki pûyende-durur hayvân hulu

Gönli yimekte vü gözi uyhulu

Toprağın şunlar getirdi bir yire
Kim risâlet ilti peygamberlere

Emr-ile ol toprağı kıldı diri
Yokdur anun tertibi vü tedbiri

Kuli'r-rûhu min-emri rabbî (17/85) (1880-82)

Deki ruh, Rabbinin işlerindedir (İsrâ 17/85) ayetinden yola çıkan Âşık Paşa bu toprağın dirilmesinin emirle olduğunu belirtir. Böyle bir toprağı peygambere risalet götüren melek getirmiştir. Risalet peygamberliktir. Peygamberlik getiren melek ise Cebrail'dir. Cebrail'in getirdiğı bu toprağın gönlü yemekte, gözü uykudadır. "Pûyende" kavramıyla aktarılan bu toprağın tabiatı hayvana benzemektedir. Hayvanlar gibi neyin üzerine yaratılmışsa o şekilde hareket edecek olan bu toprak, hayvanlarda var olan içgüdülerle hareket etme özelliğı taşımaktadır. Bunun için gönlü yemekte, gözü uykudadır. Vücudun arzu ve isteklerini oluşturan bu toprak aynı zamanda nefsi de belirtmektedir. Çünkü nefis terbiyesi için az uyumak, az yemek ve konuşmamak vardır. Âşık Paşa'nın yeme ve uyuma eylemlerini belirterek nefse gönderme yaptığı söylenebilir. Beden enerji için yemeli, hareket edip yorulduktan sonra dinlenmelidir. Bu toprağı Cebrail'in getirmesi şu şekilde yorumlanabilir: "Cebrâil'in mertebesi, akıl mertebesidir" (Rifâi 2013: 28). Akıl mertebesi olan Cebrail'in getirdiğı toprağın temel özelliğı nefsanîdir. Bu durumda nefis akılla hareket etmekte ya da aklın yönlendirmesine karşı çıkmaktadır. Her ihtimalde akılla nefis arasında bir bağlantı vardır.

Üçüncü toprak olan "gûyende" ise insan gibi konuşmakta, işitip anlamaktadır:

Ol ki gûyende-durur âdem gibi
Dimek işitmekdür anun tedbiri (1883)

Bu beyitteki "âdem" sözcüğü "insan"; "tedbir" sözcüğü ise "hazırlık" anlamında değerlendirildiğinde bu toprağın konuşma eylemini gerçekleştirdiğı ve konuşması içinse işitmesi gerektiğı yorumu yapılabilir. Bu yorum bir ayetle değerlendirilebilir: *Muhakkak ki biz insanı imtihan için karışık bir nufteden yarattık. Bu yüzden onun işitmesini ve görmesini sağladık* (İnsân 76/2). İnsanın çevresinde olan bitenleri

işitmesi ve görmesi ile akıl yürütmesi gerektiği düşünülebilir. Akıl yürütmeyle doğruyu yanlış ayırt edebilecek ahlaki yönden olaylara durumlara bakabilecektir. İnsanî özellikler taşıyan bu toprağın Azrail tarafından getirildiğini belirtir Âşık Paşa:

Topragın dirşürtdi ol Azrâyil'e
Diri kıldı Hak anı nefha-y-ıla

Nefhayı ol toprağa can eyledi
Anunıçun 'ilm ü hikmet söyledi

Fe-nefahnâ fîhi min rûhinâ (Tahrîm 66/12) (1884-1885)

Biz ona ruhumuzdan üfledik (Tahrîm 66/12) ayetiyle açıkladığı bu toprağı Allah, Azrail'e devşirtmiş ve “nefha” sözcüğüyle belirtilen diriltici nefesle bu toprağa hayat vermiştir. Bundan dolayı bu toprakta ilim ve hikmet ortaya çıkmaktadır. Konuşulan ve işitilenler devam etmiş ve işitilenlere ilim ve hikmetle insanî bir özellik kazandırılmıştır.

Bu toprak parçasında Allah'ın Azrail'i kullandığını göstermesi gibi Yunus Emre de; “toprak”, “yaratılma”, “Azrail” arasında bağlantı kuran bir beyit söylemiştir:

'Azrâil gökden inde bir avuç toprak aldı

Dört ferîşte yogurdu bir peygamber eyledi (355/5)

Yunus Emre ile Âşık Paşa'nın beyitlerindeki ortaklık Azrail'in toprak getirmesi ve bu toprağın insanın yaratılması için gerekli olmasıdır. Toprağın insana özgü özelliği kazanması için iki sufi de Azrail'in toprak getirmesinin önemini vurgulamıştır:

Garîbnâme'de ise vücudun tamamlanması için gerekli olan son toprak parçası ise “cüyende” olarak ifade edilmektedir:

Ol ki cüyende-durur hemçün melek
Zîr-i pây oldu ana ol nüh felek (1886)

Melek olarak adlandırılan bu toprağın ayağının altında dokuz felek bulunmaktadır. Buradaki dokuz felekle ne anlatmak istemiştir Âşık Paşa? Dokuz sayısından yola çıkarak dokuz felek hakkında şu şekilde bilgi verilebilir:

Dokuz sayısı bu üç harfin "Kün"ün üçharfinin hakikati içinde zuhur edince, sayılabilenler arasında, bunlardan dokuz felek zuhur etmiştir. Bu dokuz feleğin tümünün hareketleriyle ve onların yıldızlarının seyriyle de dünya ve dünyadakiler var olmuşlardır. Aynı şekilde, bu dünya ve dünyadakiler onların hareketleriyle tahrip olacaklardır. Bu dokuz felek arasından en yüksek feleğin hareketiyle, içindekilerle birlikte cennet var olmuştur. Bu en yüksek feleğin hareketi esnasında, Cennette bulunan şeylerin hepsi meydana gelir, ikinci feleğin hareketiyle de, ki bu felek en yüksek felektan sonra gelir, içindekilerle birlikte Cehennem var olmuştur. Ayrıca, Kıyâmet; mezardan kalkış, diriliş; haşır (toplanma) neşir (dağılmak), mahşer (kıyamet günü) meydanında toplanma ve dağılma meydana gelmiştir. (Sargut 2009: 422)

Dokuz feleğin hareketiyle dünya ve dünyadakilerin var olması bu çalışmanın odak noktası olan maddî düzene gönderme yapmaktadır. "Cûyende" toprağından oluşan son toprağı "melek" olarak adlandıran Âşık Paşa bu toprağın dirilişini Allah'ın kudret eliyle olduğunu belirtmiştir:

Toprağın kudret eliyle ol celîl
Cem' kıldı var-durur ana delîl

Ve'l-ardu cemî'an kabdatuhu yevme'l-kıyâmeti (1887)

Kıyamet günü yeryüzü büsbütün kudret elinde olacaktır (Zümer 39/67) ayetiyle açıklanan bu toprağı Allah kudret eliyle getirmiştir.

Allah'ın eli deyimiyle el-Kadîr isminin mazharı kast edilebilir ve söz konusu mazhar 'Abdulkadir' diye isimlendirilir. Abdulkadir, Allah'ın davet devirlerinde mucizeler, fetret ve diğer dönemlerde kerametler verdiği kimsedir. (Kâşânî 2015: 596)

Mucize ve kerametle ilişkilendirilen "el-Kadîr" isminden yola çıkarak bu toprağın bir mucize, bir keramet olduğu yorumu yapılabilir. Âşık Paşa bütün bu dört toprak tamamlandığında can olarak "rûh-ı kudsî"yi verdiğini ifade eder:

Rûh-ı kudsî bunlara cân eyledi

Hazretin hem ana seyrân eyledi (1888)

Ve eyyednâhu bi-ruhi 'l-kudüsi (Bakara 2/87)

Ve onu Rûhu'l-kuds ile destekledik (Bakara 2/87) ayetinden yola çıkılarak Cebrail'in bir araya getirilmiş toprağa destek olduğunu ve Allah'ın bu toprağa kendine bakmasına izin verdiği ifade edilmişti. Bu noktada Âşık Paşa'nın Hz. Muhammed'in mirac hadisesine gönderme yaptığını söylemek yerinde olacaktır:

Resûllullah efendimiz mi'râcı teşrif buyurdıkları zaman; sidre-i müntehaya geldiklerinde yani aklın hududunu aşıp, aşk hududuna varınca Cebrâil (s.a) dedi ki: "Ya Resûllullah ben bundan öteye gidemem, çünkü gidersem yanarım". Efendimiz Hazretleri: "Yanarsam ben yanayım" deyip ileri geçtiler. [...] Orası; sevgiliden başkasının görülmediği, sevilmediği, gözün Allah'tan başka hiçbir şeyi görmediği ve hiçbir tarafa kaymadığı yerdir. Bu makam âyet ve hâdis-i kuds'i ile bildirilen fenâfillâh makamıdır. (Mi'rac 2007: 25-26)

Mirac hadisesinde Hz. Muhammed ile Cebrail bir noktaya kadar gelir, diğer bir ifadeyle Cebrail destek olur. Daha sonra ise Hz. Muhammed yoluna kendi devam eder ve Allah'ın cemalini görür. Gözün Allah'tan başka hiçbir şeyi görmediği bu an, tıpkı Âşık Paşa'nın beytinde Allah'ın kendini göstermesi ifadesiyle paralellik gösterir. Âşık Paşa'nın dört ayrı toprağın birleşiminden olan bu bütün, bu hadiseyle bakıldığında Hz. Muhammed'i anlattığı görülmektedir. Âşık Paşa bu son toprakla birlikte "cism" in ortaya çıktığını belirtmiştir.

Maddî düzlemde cismin yaratılması kaçınılmaz olarak ölümü de beraberinde getirmektedir. *Her nefis ölümü tadacaktır* (Ankebut 29/57) ayeti buna delil olarak sunulabilir. Âşık Paşa vücudu dört farklı toprağın birleşiminden oluştuğunu ifade ettiğine göre o zaman toprakların ölümlerinde de toprağı getirenler tarafından olacağı aşikârdır. Âşık Paşa bu durumu da dört farklı ayetle açıklamıştır.

"Rûyende" adıyla anılan bu toprağın canı suyla gelmiştir ve bu durum o toprağın iyilikler yapmasına vesile olmuş ve bu toprağın canını melekler almaktadır. Suyla gelen bu canlanmanın temelini Âşık Paşa iyilik olarak belirtmiş ve bunun sonucu olarak da iyilikle can alınmıştır: *Onlar meleklerin selam sizin üzerinize olsun;*

yaptığınız iyi işlere karşı cennete girin diye, iyilikle canlarını aldıkları kimselerdir.
(Nahl 16/32)

Toprağın koşan, uyuyan, yiyip içen “püyende” kısmı ise hayvan özellikleri gösterir ve onun toprağı Hakk’ın emriyle Peygamber’e gönderdiği melek tarafından, diğer bir ifadeyle, Cebrail tarafından getirilmiştir. Onun ölümü ise Allah’n emri ile olur: *Nihayet birinize ölüm geldi mi elçilerimiz can almakla görevli melekler onun canını alırlar.* (Enam 6/61)

İlim ve hikmete sahip olan “guyende” kısmı insan gibidir ve onun toprağını Azrail hazırlamıştır, onun için canını da Azrail alır: *De ki size vekil kılan ölüm meleği canınızı alacak.* (Secde 32/11)

Azrail’in ilim ve hikmet sahibi olan bu toprak parçasını alabilmesinin altında yatan neden şu şekilde açıklanabilir:

Azrail öteki meleklerin üstündedir. Çünkü Cenâb-ı Hak yeryüzünden bir avuç toprak almayı diğer meleklerle emrettiği halde, yerinvermemek üzere ettiği rica ve minnetlere aldanıp hiçbiri alamadılar.Yalnız Azrail alabildi. Onun için bütün mevcudatın marifeti Azrail'dedir. Meselâ Azrail, hayâtı boyunca hayır işleri, ibâdet ve tâatla meşgul olan kimselere güzel yüz ile görünür. Rûhun karşısına bu güzel suretle geçince, ruh ona âşık olur. Evvelce de cisme âşık olduğu için ikisi arasında kalır. Fakat yine de Azrail'in cazibesi galip gelerek, ruh cesetten çıkar. (Rifâî 2000: 208)

Azrail, Allah’ın emrini yerine getirmek için hiçbir meleğin yapamadığını yapmış ve dünyadan bir avuç toprak almıştır. Emri yerine getirdiği için Allah tarafından mükâfatlandırılmıştır. Azrail’in aldığı ilim ve hikmete sahip olan bu toprak parçasının özelliği nedir? Bu noktada iki kavramın bilinmesi gerekir: İlim ve hikmet. “Sözlükte ilim, ‘bir şeyin hakikat ve mahiyetini kavrayıp idrak etmek’ demektir. İlâhî bir sıfat olarak Allah’ın gerek duyularâlemine gerekse duyu ötesine ait bütün nesne ve olayları bilmesi diye tanımlanabilir” (Yavuz 2000: 108).

Hikmet ise “eşyanın hakikatlerini bilmek ve bu hakikatlerin gerekleri ile amel etmektir” (Sargut 2009, 32) İki kavramda da hakikati bilmek öne çıkmaktadır. O zaman ilim ve hikmet sahibi kişi Allah’ın rızasını kazanmış kimsedir denilebilir çünkü bir şeyin hakikatini bilme o şeyin Allah’tan geldiğini bilmek demektir. Bu

kavramlara sahip olan toprağın canını da Azrail alabilir. Çünkü Azrail de emri yerine getirdiği için Hakk'ın rızasını kazanmıştır.

Dokuz feleğin ayağının altında olduğu, akıl veya mânâyla ilgili ne varsa hepsini arayıp bulan toprağın “cûyende” kısmı ise melek gibidir ve onu Hak kudret eliyle yaratmıştır ve Allah onun canını kendi alır: “*Allah; ölenin eceli gelince, ruhlarını alır*” (Zümer 39/42).

Âşık Paşa insanın vücudunu oluşturan bu toprakların nereden geldiğini ve ölümlerinin nasıl olduğunu belirtmesinin yanı sıra bu dört toprağın bedende nereye tekabül ettiğini de yeni bir dörtlü terkipte açıklar. Bu terkipte odaklandığı nokta insanın bedenidir:

Cism içinde dördü dutdı dört makam
Anun-ıla bu beden oldu tamam (1891)

İlk kısım olan “rûyende” vücutta ayağa tekabül etmektedir:

Görsene rûyendedür uşbu ayah
Ta ana değin ki olmuştur dü şah

Eyle san iki direk durmuş-durur
Bu surat evini götürmüş-durur

Va'llahu enbeteküm mine'l-ardı nebaten 71/17 (1891-1892)

“*Allah sizi de yerde ot bitirir gibi bitirmiştir*” (Nuh 71/17) ayetinden yola çıkan Âşık Paşa bedeninin ayaktan başlayarak iki dala ayrıldığını ve vücudu taşıdığını belirtir. İkinci kısım ise mideye tekabül eden “puyende” kısmıdır:

Hem ayakdan yokarı püşt ü şikem
Ne'ydüğün dinler-isen eydivirem

Bu şikem puyendedür hayvan gibi
Yimek ü içmekdür anun mansıbı (1894-1895)

Ye 'külune kema te 'külü 'l-en 'amu 47/12

“Hayvanların yediği gibi yerler” (Muhammed 47/12) ayetinden yola çıkarak belirtilen arka ve mide kısmı insanın yeme eylemini merkeze alır. Mide, hayvan gibi koşmaktadır diyen Âşık Paşa'nın bu ifadesi, acıkma olarak yorumlanırsa vücudun bu parçası sadece yeme odaklıdır. Yemeğe bağlı olarak Âşık Paşa vücudun bu parçası için insanın hangi eylemlerin güdümü altında hareket ettiğini de belirtmektedir:

Şehvet ü hırs u hevesdür pişesi

Yok-durur ayruk anun endişesi (1896)

Şehvet, hırs ve arzularının peşinde koşan bu duygular için yaşayan bir kısımdır. Bu özellikler insanın tamamen dürtüleriyle hareket ettiğini göstermektedir. Bedenin gereksinimlerinin karşılandığı bu kısımda insanın dünyevi istek ve arzuları ön plana çıkmakta ve Âşık Paşa'ya göre insanın hayvanlardan bir farkı kalmamaktadır. “Hayvânî hayat, ciğerlerin derinliklerinde dolaşan kanda saklı sıcaklık ve yaşlıgın hayatıdır. Bu, hayvânî nefis olarak da adlandırılmıştır” (Erginli 2006: 361). Âşık Paşa'nın bu düşüncesini destekleyen bir düşünce İbnü'l-Arabî'de de görülmektedir: “Canlılığın şartı duyu değildir, çünkü hissetmek ve duyular o şeyin canlılığının üzerinde ilave akledilir bir durumdur. Canlılığın şartı bilgidir” (Sargut 2012: 218). Duyuların canlılık için yeterli olunmadığı bilginin şart olduğunu belirten İbnü'l-Arabî gibi Âşık Paşa da dürtülerle hareket etmemek gerektiğini belirtir ve bilginin ön plana çıktığı vücudun üçüncü parçası olan “guyende” kısmı sineye diğer bir ifadeyle göğsün özelliklerine geçer:

Dile değin bu sine guyendedür

Anun-ıçun 'ilm ü hikmet andadur (1898)

*Ya eyyühe 'r-resulü bellig ma ünzile ileyke 5/67, ve
yetefekkerune fi-halkı 's-semavati ve 'l-ardı 3/191*

“Ey Resul! Rabbinden sana indirileni insanlara duyur” (Maide 5/67) ile “Yer ve göklerin yaratılışını tefekkür ederler” (Âl-i İmran 3/191) ayetlerinden yola çıkan Âşık Paşa, göğse tekabül eden bu kısmın bir süreçten geçtiğini göstermektedir. İlk önce dile gelmeli daha sonra da tefekkür edilmelidir. Burada sürecin bir farkındalıkla oluştuğu söylenebilir. Nitekim ilim ve hikmetin burada olduğunu ifade eden Âşık Paşa, bu idrak sürecinin sonunda “insan gibi” olduğunu belirtir. İnsan kime denir? Bu sorunun yanıtını Kenan Rifâî şu şekilde açıklamaktadır:

Beşerin hepsine âdem denir. Amma hepsi insan değil, bir kısmı hayvân-ı nâtık yâni konuşan hayvandır. İnsan, insanlığını yâni hakî-kati bulana derler. O insan sûretinde olanların iç yüzlerini açacak ol-san, kimi domuz, kimi kurt, kimi maymun sûretindedir. İnsanlığını bulamayan kimseler, hayvandan da aşağıdırlar. (Rifâî2015: 587)

İnsan hakikati bulan olduğuna göre Âşık Paşa bu noktayı açıklamak için iki kavram kullanır:

Zira kim olmuş-durur adem-sıfat
Söyledüğü cümle ‘ilm ü ma’rifet (1899)

Farkındalık kazanan sineden çıkan sözler ilim ve marifete dönüşmüştür. İlim ve marifet kavramlarının önemi nedir sorusu sorulduğunda ortaya önemli birtakım sonuçlar çıkar: “İlim nefsinin bilmektir. Nefsinin bilince de insan Allah’ını bilir. Marifet ise, şükretmek, sabretmek, razı olmaktır. Bu da amel kısmıdır” (Rifâî 2015: 393). Kendini bilen kimse insana dönüşmüştür. Nitekim Yunus Emre’de şiirinde “İlim ‘ilim bilmekdür/ ‘İlim kendin bilmekdür” (91/1) der. Görüldüğü üzere mutasavvıfların ortak düşüncesi ilimin insanın kendisini bilmek olduğudur. Âşık Paşa bunun için de dille Allah’ı zikretmek gerektiğini belirtir:

Zikr ü tesbih ü temennadur işi
Ademinün pes dahı nedür işi
Sineden söz çün kopar konar dile
Dil anı ma’lum kılır kıldan kıla (1900-1901)

Duyulan dildeki sözdür fakat o sözün gelişimi sinede başlar ve dilin konuşmasıyla ortaya çıkar. İşte o zaman insan gibi olunur. Sinede ne varsa dilde de o vardır. İnsan

olmak için ilim ve marifetle hareket etmek gerekmektedir. Âşık Paşa vücudun dördüncü ve son kısmını ise başı temsil eden “cûyende” olduğunu dile getirir:

Çünkü dilden geçdi menzil oldu baş

Pes bilün cûyende milki oldu baş

Şol firiştehler gibi kim dem-be-dem

Gah urur yirde vü geh gökde kadem

Yirde gökde ne ki varsa seyri der

Bir işit kim seyr içinde ol ni'der (1903-1904-1905)

Ve yetefekkerune fi-halkı's-semavati ve'l-ardı (3/191)

“Onlar göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler” (Âl-i İmran 191) ayetinden yola çıkan Âşık Paşa düşünmenin önemini vurgulayarak “cûyende” olarak aktardığı vücudun bu bölümünün melekler gibi her yerde olduğunu belirtir. Vücutta başın karşılığı olan “cûyende” akan anlamına gelmekte ve ne varsa her şeye ulaşabilmektedir. Âşık Paşa başın neye ulaştığına da zikreder:

Ne ki ma'ni var-ısa ister bulur

Dirliği cûyendenün böyle olur (1906)

Baş ne kadar mânâ, hikmet varsa bulabilmektedir. Peki geniş anlamıyla hikmet ne demektir:

Hikmet, kulun Hak'la söylemesi, Hak için işlemesi ve matlûbu Hak olmasıdır, sözlerinin Hak kelâmı, yâni Hakk'ın sevdiği kelâm ve işlediği, Hakk'ın sevdiği ameller ve talebi de ne dünya ne âhiret olup, matlûbu ancak Cenâb-ı Hak olmasıdır. Ne söylerse, ne işlerse, ne isterse onun altında gizli olarak Hakk'ın rızâsını gözetmek sûretiyle işlemesi, söylemesi ve ancak onun cemâlini talep eylemesi demektir. (Rifâî 2000: 453)

Âşık Paşa insan vücudunun tamamlanması için hikmetin bulunması diğer bir ifadeyle her yerde her şeyde Allah'ın görebilme kabiliyetine ulaşılması gerektiğini belirtmektedir. Bu kabiliyet aslında idrakli olarak Allah'ı bilmeyi de beraberinde getirir.

Âşık Paşa insan vücudunun niteliklerini benzetme yoluyla aktardığı dörtlü bir terkip kullanır:

Ol nebat cismün degül mi kim biter
Ger timar itmez-isen bir dem yiter

Ol ki hayvandır senün nefsin-durur
Kim yükün dartar sana kuvvet virür

Ol biri kim anun insandır adı
Şol-durur ol sende kim candur adı

Ol melek kim vasfin eytdümdi sana
Şol senün aklun-durur ol görsene (2135-2138)

Âşık Paşa insanın vücudunun bitki, nefsinin hayvan, canının insan, aklının ise melek olduğunu belirttiği bir benzetme yapar. Âşık Paşa'ya göre vücut bakılmadığı an öldüğü için bitki; nefis insana kuvvet verdiği için hayvan, can ise var olan olduğu için insan; akıl ise idrakli olduğu için meleğe benzetilmiştir.

Âşık Paşa sadece yukarıdaki dörtlü terkibe benzetmez insan vücudunu. İnsanın vücudunu şehre benzeterek şehrin içinde var olan tahtı merkeze koyarak dörtlü bir terkip oluşturur:

Şehir içinde var-durur bir tahtgah
Hakim ol taht üstine hükm-i İlah

Can anun mülki gönül genç-hanesi
'Akl keyyali fehim peymanesi (2191-2192)

Şehir tahtının mülkü can, hazinesinin bulunduğu yer gönül, ölçüğü akıl, kâsesi de anlayıştır. Tahtın sahibi candır. O her şeyin sahibi gibi görünse de hazinesinin bulunduğu yer gönüldür. O zaman gönül canın en değerli şeyini saklamakta canın merkezi olmaktadır. Daha önceki dörtlü terkiplerde vezir olarak geçen akıl ise

burada da ölçektir. Ölçüp biçip cana sonuç bildirmektedir. Ölçeğin diğer bir ifadeyle aklın, ölçmek için kullandığı nesne kâse ise anlayıştır. İnsan vücuduna dışarıdan gelen bilgiler, olaylar, durumlar ilk önce anlayışla karşılaşır aklın süzgecinden geçmektedir. Daha sonra ise can kabul ederse gönül olan hazineye alınmaktadır. Bu dörtlü terkiple Âşık Paşa insanında var olan unsurların nasıl çalıştığını göstermek istemiştir.

Âşık Paşa bu şehrin dört de kapısı olduğunu belirtir. Bu kapıların önemi insanın nasıl biri olduğunun göstergesi için önemlidir:

Birisi gözdür biri kulak-durur

Birisi dildür biri barmak-durur

Nik ü bed cümle gelür andan geçer

‘Akl öninde ‘arz olur candan geçer

Pes bilün gözden giren elden çıkar

Hem bu kulakdan giren dilden çıkar (2195-2196)

Vücudun dört kapısı göz, kulak, dil ve parmağıdır. Gözden giren elden; kulaktan giren dilden çıkmaktadır. Burada iki farklı olgudan bahsedilmektedir. Görünenler eyleme diğer bir ifadeyle amele dönüşür; işitilenler ise söze dönüşür. Gözden girenin elden çıktığını, amel olduğunu Âşık Paşa şu ayetlere dayandırarak anlatır:

Ve 'l-mü'minune ve 'l-mü'minatu ba'duhum evliyau ba'dın (9/71)

Ve 'l-münafikune ve 'l-münafikatu ba'duhum min ba'dın (9/67)

“*Erkek ve kadın müminler, birbirlerinin görüp gözeticisidir*” (Tövbe 9/71) ayetinden yola çıkan Âşık Paşa müminlerin hep iyi gördüğünü ve hayır işledikleri için onlardan kötülük gelmeyeceğini belirtir. Eylemlerinde doğruya ve güzele yönelirler. “*Erkek ve kadın münafıklar birbirinden farksızdır; kötülükle buyurur iyilikten uzaklaştırır*” (Tövbe 9/67) ayetiyle de Âşık Paşa münafıkları anlatır. Onlar da iyilikleri görür fakat kalbinde ve karnında bu iyilikler yanıp yok olur. Onun için hayırlı bir iş amel etmezler.

Kulak ile dil arasındaki bağlantının da nasıl olduğunu ayrıntılı olarak Âşık Paşa açıklar:

Söz kulakdan iner otrur gönüle
Yine gönülden gelür cümle dile

Eyü yavuz her niçe kim söz olur
Kulag işitmekde cümle düz olur

Ne ki dil söylerse kulak işidür
Zira işitmek kulagun işidür (2219-2220-2221)

Sözün, kulaktan geçip gönüle indiğini oradan da dile gittiğini belirten Âşık Paşa kulağın vazifesinin sadece işitmek olduğunu, iyi ya da kötü her şeyi işittiğini belirtir. Asıl olan kulaktan gönle geldikten sonraki durumdur:

Küfr ü iman değmesi bir söz-durur
Bu kulakdan cümle gönüle girür

İlla mü'min küfri kat' eyler yıkar
Biri bin olur iman dilden çıkar

Ve emme'llezine amenu fezadethüm
İmanen ve hüm yestebşirune (9/124) (2219-21-24-26)

“İman edenlere gelince bu sure onların imanlarını artırır ve onlar sevinirler” (Tövbe 9/124) ayetinden yola çıkan Âşık Paşa müminlerin işittikleri küfre ait sözleri gönüllerinde yok ettiklerini imanın biri onlarda bine dönüştüğünü belirtir. Münafıklar ise bir küfür duysalar onu bine dönüştürdüklerini belirtir ve kim neyi çok severse onu söylediğini belirtir. Dile gelen söz insanın ne olduğunu göstermektedir:

Söylemekte saçılır küfr ü iman
Girtü bilgil bu sözi dutma güman

Söz işidende degül dutandadur
Tohm ekilende degül bitendedür (2233-2234)

Sözün işitilince değil onu gönülde tutunca önem kazandığını belirten Âşık Paşa bir benzetmeyle noktayı koyar. Tohum ekilir ama yeşermeden tohumun değeri belli olmaz der. İşitilenlerin tohum olduğunu ama sözün ise gönülden geçerek yeşeren bitki olduğunu bildirir. İnsanın gönlü bu noktada mihenk taşıdır. O neye sahipse insan ona göre yaşamını sürdürmektedir.

Âşık Paşa sadece insanın unsurlarından söz etmez aynı zamanda insanın karakterini de dördü terkiplerle açıklar. İlk terkip insanın ömrü oldukça insandan ayrılmayacak dört yoldaşı bitki, hayvan, insan, melek olarak adlandırarak bunların bir hal, tavır olduğunu belirtir:

Gör ki sen kankısınun halindesin
Dirliğin dirliklenüp yolındasın
Kankısınun cevheri galib-durur
Kim seni kendüzine alup-durur (2143-2144)

Her bir hâl birbirinden farklıdır ve insanda hepsi olduğu için insan neye meyil ederse o hâl ortaya çıkabilir. Önemli olan hangi hâli insanın benimsediğidir. Benimsediği hâle göre insanın anılacağını belirten Âşık Paşa dikkatli olunması gerektiğini belirterek bu halleri diğer bir ifadeyle karakter özelliklerini açıklar:

Ger ulular sözünü almazısan
Emr-i ma'ruf ne'ydüğün bilmez-isen
Hükm ile işler-isen her bir işi
Bil ki sen hayvan gibisin iy kişi
Zira kim hayvan ağaç zahm-ı-yla
Yük götürüben gider ilden ile
Hükm ile buyruk dutan hayvan olur
Belki hayvandan dahı girü kalur

Kur'an eydür uşbu sözün gayetin
Ger inanmazsan bana, gör ayetin

Ulâ'ile ke'l-en'âmi belhüm edall (7/179) (2161-5)

“İşte onlar hayvanlar gibidir; hatta daha da sapıktırlar” (A'raf 7/179) ayetinden yola çıkan Âşık Paşa baskı ve emirle iş yapanların hayvan gibi olduğunu hatta daha da aşağıda olduğunu belirtir. Bu karakterde olan kişiler büyüklerinin sözlerini kabul etmeyen, yapılması gereken emirleri bilmeyen, her işi zorla yapanlardır. Bu karakterde insanlar tıpkı yük taşımak için sırtlarına değnek vurulan hayvanlar gibi her işi zorla yapmaktadırlar. Dayak yese de yola gelmeyenlerden de bahsetmektedir Âşık Paşa:

Vay eger böyle dahı olmaz-ısan
Hükm-ile hem hasıla gelmez-ısen

Pes hakikat sendeki bu cism ü zat
Şöyledür kim dağda bitmişdür nebat (2161-2167)

Ol kişi kim hayrı değmez kimseye
Taş u ağaç yig gele andan giye (2171)

Zor kullanarak yola getirilmeye çalışan kişi hâlâ iş yapmıyorsa artık o dağ başında bitmiş ota benzemektedir. Âşık Paşa bu karakterdeki kişilerin kimseye faydası olmadığı için ottan bile daha aşağıda olduklarını belirtir. Bir diğer karakter özelliği ise halkın hâlini anlamayan ve söylenmeden ihtiyaçları gidermeyenlerdir:

Yohsa ger halkun halin bilmez isen
Dimedin hacet reva kılmaz isen

Anlayımazsan gönülde döneni
Bari dutgıl söylenüben dineni

Ger bu dirlikde olursa menzilün
Bil ki insan mansıbıdur hasilun (2156-2158)

Bu kişiler gönüllerde olup biteni anlamazlar. Sadece söylenenleri yerine getirirler. Bu karakterde kişiler Âşık Paşa'ya göre insan hayatını ve derecesini kazanmış kişilerdir. Yaptıklarını birilerinin söylemesiyle şekillendirirler. Dördüncü karakter özelliğinde ise Allah'ın adını ananlar vardır:

Ger Çalap adı senün zikrün ise
Ya anun sun'ı senün fikrün-ise

Yahu kullar halini anlar-ısan
Dimedin hacet reva eyler-isen

Pes melek bahşayışidür merteben
Anun-ıçun geldi halün ana den

Zira bunlar Halık'un zikrin kılur
Hem bu cümle mahlıkun halin bilür (2151-2154)

Bu karakterde kişiler ihtiyacı olanlara söylenmeden yardım eden, diğer insanların halinden anlayanlardır. Âşık Paşa'ya göre bu karakterde kişiler meleğin derecesine ulaşmışlardır. Bu karakterde kişiler bütün varlıkların hâlini bilirler ve ona göre yardım ederler. Âşık Paşa bu dört karakter özelliğinin de insan var olduğunu belirtir ve insan nasıl davranıyorsa o hâl üzerinde olduğunu ve dikkat etmesi gerektiğini ifade eder.

Âşık Paşa insanların sadece karakterlerinden bahsetmez. Aynı zamanda Allah'ın insanları dört bölük olarak yarattıklarını da dile getirir.

Dört bölük mahluk yaratdı ol İlah
Kamusı kuldur u kendü padişah (2043)

Peygamberler, veliler, imanlılar ve mühürlüler olarak dört bölük insan olduğunu belirten Âşık Paşa özelliklerini aktarır:

Enbiyadur ol bölük bu dünyada
Meşhur olup her biri geldi ada

Bunlara peygam geldi Tanrı'dan
Hem bulardur bu yolu doğru giden

Mu'cizeyle dünyayı dutdı bular
Nice men men diyeni utdı bular (2052-2054)

İlk bölük olan peygamberlerin adlarının bilindiğini dile getiren Âşık Paşa, Tanrı'nın yolundan dosdoğru gidenlerin bu kişiler olduğunu ve benlik davası güden herkesi yendiklerini belirtir. Âşık Paşa peygamberlerin vasıflarını ifade ederken kullandığı ayet dikkat çekicidir. “ *Onları dünyalara üstün kıldık*” (Casiye 45/16) ayetini Âşık Paşa peygamberlerle ilişkilendirmiştir. Mehmet Doruk ise bu ayetle ilgili Âşık Paşa'nın kullanımını hakkında şu bilgiyi vermektedir:

Aslında ayetin zahiri manasında bu söz İsrailoğulları için söylenmektedir. Ayetin siyak ve sibaki da bizi bu yargıya ulaştırır. Surenin 16. ayetinin tamamında yüce Allah “Ant olsun ki biz, İsrailoğullarına kitap, hüküm ve peygamberlik verdik. Onları güzel rızıklarla besledik ve onları dünyalara üstün kıldık.” buyurmuş ve bu ayetteki “onları dünyalara üstün kıldık” ifadesinin İsrailoğulları için söylendiği aşikârdır. Müfessirler İsrailoğulları'nın diğer kavimlere üstün olmasının sebebini ise kendilerine birçok peygamberin gelmesine bağlamaktadır. Bu durum Âşık Paşa'nın da dikkatini çekmiş olmalı ki bu ayeti insanlar içindeki en üstün vasıflara sahip olan peygamberleri anlatmak için kullanmıştır. Öyleyse müellif bu ayetin kastettiği üstünlük vasfını İsrailoğullarına değil peygamberlere hasretmektedir. (Doruk 2012: 162)

Âşık Paşa'nın ayetleri kendi düşüncelerine kanıt olarak gösterirken klasik tefsir anlayışından farklı olarak ayete daha kapsayıcı anlamlar yüklediği söylenebilir. Bu durum Âşık Paşa'nın tasavvufî bakış açısıyla yorum yapmasının örneği olarak yorumlanabilir. İkinci bölük ise velilerdir:

Bir güruhu kim vilayet ehlidür
Şol erendür kim keramet ehlidür

Çün bular Hak yolına basdı kadem

Hak'dan açıldı bulara feth u dem

Hak yolında gitdi ol girtü eren

Kopdı bunlardan keramet bi-keran (2055-2057-2058)

Velililer keramet sahibi ve duaları kabul olan kişilerdir. İman sahibi kişilerin ise işinin inanma, doğruluk ve inandığını söyleme olduğunu ifade eder Âşık Paşa.

Bir güruhı kim imandur yoldaşı

İ'tikad u sıdk u ikrardur işi

Mü'min eydür bunlara Kur'an'da Hak

Mürşid öninde okır bunlar sebak

Ne ki mürşid dir-ise dinler bular

Her işi ilham-ıla anlar bular

Mü'minün bahşayışi ilham olur

Gizlü işler gönline görnü gelür (2059-2062)

İmanlılar *Kur'ân-ı Kerîm*'de “mümin” olarak anılmakta ve velilerden ders almaktadırlar. İmanlı olan kişiler mürşitleri ne derse onu dinleyip uygular. Her işi ilham ile anladıkları için gizli işler de gönüllerine doğar. Son bölüm olan mühürlüler ise kalplerinde küfür, inkâr, Allah'ı tanımama vardır:

Bir güruhı kim mühürlenmiş-durur

Küfr ü inkar anda yirlenmiş-durur

Kafir ü münkir münafikdur bular

Birbirine hoş muvafikdur bular

Fi'l ü fitne zerk u hile işleri

Mahrakadur ulu bahşayışleri (2063-2065)

Âşık Paşa'ya göre bu kişiler Müslüman görünür fakat onların işleri bozgunculuk, hile, iki yüzlülüktür. Öte taraftan Âşık Paşa cennetteki ırmakların anlamlarını ve

insan üzerindeki etkisini aktardığı dörtlü bir terkîpten bahsetmektedir. Cennetteki dört ırmağın mânâlarının ne olduğunu, neyi sembolize ettiğini belirterek insanın karakteri hakkında ipucu vermektedir:

Ne kim ol uçmakda var gönülde var
‘İşk-ıla dinler-isen eydem ne var

Dinle imdi eydeyüm ol uçmağı
Uçmag içinde akar dörd ırmağı (2293-2294)

Biri sudur biri sütdür biri bal
Birisi hamr u velakin hoş halâl (2296)

Fiha enharun min ma'in gayri asinin ve enharun min lebenin lem yetegayyer ta'muhu ve enharun min hamrin lezzetin li's-şaribine (47/15)

“İçinde bozulmayan sudan ırmaklar; tadı değişmeyen süttten ırmaklar; içenlere lezzet veren şarap ve süzme baldan ırmaklar vardır” (Muhammed 47/15) ayetinden yola çıkan Âşık Paşa cennette ne varsa gönülde de onun olduğunu belirtir. Doruk bu ayetin Âşık Paşa tarafından işari bir tefsirle yorumlandığını dile getirmektedir:

Müttakilere vaat edilmiş olan cennetin durumu şöyledir” ayetinin bir nevi tefsiri yapılmaktadır. Bu ayet doğrultusunda müellif, cennette müttakilere vaat edilmiş olan dört içecekten bahsedip, bunların işari yorumlarını yapmıştır. Müellif bu yorumları yaparken; cenneti insan yüreğine benzetmiştir. Müellif cennette akan dört ırmağın varlığından söz eder. Bunlar su, süt, bal ve helal olan şaraptır. Nitekim Kur'an içinde bozulmayan sudan ırmaklar, tadı değişmeyen süttten ırmaklar, içenlere lezzet veren şarap ve süzme baldan ırmaklar vardır.” (47/15) buyurarak dörtırmağın cennette müminlere verileceğini söylemektedir. (Doruk 2012:75)

Cenneti insan yüreğine benzeten Âşık Paşa ayetin anlamını tasavvufî bakış açısıyla yorumlamıştır. Su, süt, bal ve şarap ırmakları insanın gönlünde vardır ve insanın karakterini şekillendirirler.

Anda bir ırmag sudur bundağı seyr
Kim ne meşcid kor ne büthane ne deyr

Anda birsi hamr u bunda ma'rifet
Kim bu canı serhoş eyler mey-sıfat

Anda bir ırmağ sütdür bunda 'ilm
Ol biri kim anda baldur bunda hilm (2305-2306-2307-2308)

Su ırmağı Hakk'a yönelmek demektir. Onun önünde puthane ve kilisenin durmayacağını ifade eder Âşık Paşa. Şarap ırmağı ise marifettir. Süt ırmağı ilim, bal ırmağı ise hilim ve yumuşaklıktır. Bu dört ırmağın her birinin nasıl karakterde insanlara gönderme yaptığını Âşık Paşa açıklar:

Ol kişi kim yalnız anun seyri var
Şol suya benzer ki dün gün hi akar

Anun-ıla 'aşy u 'işret olmaya
Sudan ayruk yalnızın iş gelmeye

Şol ki yalnız ma'rifetdür key gibi
Ol dahı şol suyu eksük mey gibi

Her kim içer köyündürür kursağını
Sayru eyler âdeminün sağını (2319-2322)

Su ırmağına benzeyen kişi sadece seyirci olarak gece gündüz Allah yolunda olan gibidir. Sadece onunla yaşayamaz ve lezzet alamaz. Şarap ırmağına benzeyen kişi yalnız marifet gibi fayda vermektedir ama keskin bir şarap gibidir. Burada Âşık Paşa marifet kavramını kullanmaktadır:

Allah ve O'nun sıfatları, fiilleri, isimleri ve tecellileri hakkında mânevî tecrübeyle doğrudan elde edilen bilgi anlamında bir tasavvuf terimi. Sözlükte masdar olarak "bilmek, tanımak, ikrar etmek", isim olarak "bilgi" anlamına gelen ma'rifet (irfân) kelimesi ilimle eş anlamlı gibi kullanılmakla birlikte aralarında bazı farklar vardır. İlim tümel ve genel nitelikteki bilgileri, mârifet tikel, özel ve ayrıntılı bilgileri ifade eder. İlimin karşısı cehil, mârifetin karşısı inkârdır. Bu sebeple ilim kelimesi her zaman mârifetin yerini tutamaz. (Uludağ 2003: 54)

Allah'ı tanımak, bilmek olarak tanımlanabilecek marifet kavramının eğer ona tek başına sahip olunursa keskin bir şarap gibi kişiyi çarpacağını belirtmektedir Âşık Paşa. Bu şarabı kim içerse midenin yanacağını ve insanı hasta edeceğini belirtir. O zaman Âşık Paşa marifetin tek başına kişide olmasının yeterli olmadığını belirtmektedir. Gönüllerinde hem su hem şarap ırmağı olan kişiyi Âşık Paşa tanımlar:

Kimde ki ikisi bile mevcut ola

Ol kişün işi feth ü cud ola

Yol içinde serdih ola ol kişi

Meclis ola dayıma anun işi

Andan iren hân-u-mânın terk ide

Cümlesi ayık gele esrük gide

Seyr-ile ol ma'rifet issi budur

Zira kim biri hamır biri sudur (2225-2228)

Bu iki ırmağın olduğu gönülde kişi işinde başarılı ve cömerttir. O kişinin bir kılavuz olduğunu ve insanlara bilgilerini aktardığını belirtir Âşık Paşa. Böyle kişiler Hak yolunda kendilerini kaybetmeye başlayınca evlerini terk ettiğini ve çevresinden uzaklaştığını ifade eder. Gönülünde süt ve bal ırmağı olan kişiyi de şu şekilde anlatır Âşık Paşa:

Bunları 'ilm ehline virdi celîl

Kim anunla olalar halka delil

Ol dahı hem yalnızın nesne degül

Yalnız anı kimsene kılmaz kabul

Kimsede kim 'ilm ola hilm olmaya

Ol hilimsüz 'ilm kimse almaya

Zira kim bu 'ilm çün bi-hilm ola

Ol 'ilimden çok kişiye zulm ola

Ya ‘ilimsüz hilm olursa yalnızın
Ol kişide tiz harab ola bu din (2330-2335)

Allah bu iki ırmağın özelliğini halka yol göstermeleri için bilginlere vermiştir. Bu iki ırmağın özelliği kişide ayrı ayrı olursa hiçbir işe yaramadığı ifade eden Âşık Paşa birinden biri olduğunda ne tür şeylerin başa geleceğini ifade eder:

Hilm yalnız bi-‘ilm işde degül
Anı dahı kimsene kılmaz kabul

Pes ikisi bile gerek kişide
kim anun didüğünü halk işide

halkı da’vet eyleye hilmi bile
Emr-i ma’ruf bildüre îlmi bile

Ud’u ilâ sebili rabbike bi’l- hikmeti ve’l-mev’izati’l-haseneti
(16/125)

Güzel ve hikmetli sözlerle onları hak yola davet et (Nahl 16/125)

Ol kişi ne dir-ise bayık-durur
Halkı da’vet kılmağa layık-durur (2336-2339)

Bir kişide ilim olur yumuşaklık olmazsa sözünü dinletemez çünkü pek çok kişi o ilimden zulüm görür. İlim olmaz yumuşaklık olursa o kişinin din anlayışı çabuk yok olur. İlimsiz yumuşaklık kimsenin gözünde değerli değildir. İkisi bir kişide olursa halkı yumuşaklıkla davet eder, Allah’ın ilmini bildirir. Âşık Paşa dört halifenin de karakterleri hakkında oluşturduğu bir dörtlü terkip sunar:

Her işaret kim kılurdı Mustafa
Sıddıka artar-ıdı sıdk u safa

‘Ömmer’ün hem artururdu ‘adlını
Anun-ıçun katl kıldı oğlını

Yüz suyu ‘Osman’da hem artar-ıdı
Kendü cismin kendüden örter-idi

Hem 'Ali'de feth artardı seha
Kendü canın karşı dutardı oha (2100-2103)

Hız Muhammed dört halifenin de mayasında olan karakterleri açığa çıkartmıştır. Ebubekir'in doğruluk ve kalp temizliği; Ömer'in adaleti; Osman'ın edebi; Ali'nin de fedakârlığı ve cömertliği artmıştır. Dört halife bu karakter özelliklerini eylemlerinde gösterirler. Âşık Paşa bunun nedenini halkın dört halifenin özelliklerini görerek Müslüman olmayı seçtiklerini belirtmektedir.

Âşık Paşa dörtlü terkipler aracılığıyla anlattığı insanın unsurlarını benzetmeler yoluyla aktarmıştır. İnsanın vücudunu diğer bir ifadeyle bedenini mescide ya da şehre benzeterek nefis, akıl, can gibi unsurları bu benzetmelerin çerçevesinde şekillendirmiştir. Akıl bu benzetmelerde yol gösterici özelliğiyle öne çıkmıştır. Aynı zamanda insan vücudunun dört çeşit topraktan oluştuğunu belirterek bunların özelliklerini belirtmiştir. İnsanın karakteri hakkında da dörtlü terkipler aracılığıyla bilgi veren Âşık Paşa insanın hâl ve tavırlarını benzetmelerle aktarmıştır. Bununla birlikte insanların dünyada dört bölük olarak var olduklarına da değinmiş ve özelliklerini sıralamıştır.

	Bitki	Hayvan	İnsan	Melek
Kavram Olarak	Rûyende (bitki gibi uzayan)	Pûyende (koşan)	Gûyende (konuşan)	Cûyende (akan)
Toprağını getirenler	Dışarıdan melekler	Hakkın peygambere gönderdiği melek (Cebrail)	Azrail	Hakk'ın kudretli eli
İşlevleri	Gelişip büyüyen	Gönlü yemekte, gözü uykuda	Akıl yürütmesi İlim ve hikmet	Akıl ve mânâ ile ilgili her şeyi bulan Allah kendini gösterir
Vücuttaki Konumları	Ayak	Mide	Göğüs	Baş
Benzetilen Öğeler	Vücut	Nefs	Can	İdrakli akıl
Hâl ve Tavırları	Zorla bile iş yapmayanlar	Baskı ve emirle iş yapanlar	Sadece söyleneni yerine getirenler	Allah'ın adını ananlar

Tablo 3. Âşık Paşa'nın vücut ile ilgili oluşturduğu dörtlü terkipler

3.3. İnsanın Yaşamı ve Olgunlaşması

Âşık Paşa dörtlü terkiplerini insanın yaşamı ve insanın olgunlaşma sürecini açıklarken de kullanmıştır. Bu terkipler benzetmeye dayalı tecrübelerden yola çıkılarak yapılmaktadır. Âşık Paşa insan yaşamının seksen yıllık olduğunu dile getirerek seksen yılda insanın yaşamının hangi evrelerden geçtiğini dörtlü terkiplerle anlatır:

Sekseni gelmiş-durur bir yıl gibi
Bir yıl içinde düşüpdür tertibi (1947)

Dinle imdi eydeyüm aslı-y-ıla,
Görsene bir yılı dört faslı-y-la (1950)

Seksen yıllık ömür bir yıldaki dört mevsime benzetilerek ayrıntılandırılmıştır. İlk mevsim insan yaşamının ilk yirmi yılına denk gelen bahar mevsimidir:

Fasl-ı evvel kim yigirmi yıl-durur
Şol yazun üç ayına kabil-durur
Görsene suret biter boy uzanur
Et tolar urenk gelür yüz bezenür
Ne işidürse kişi anı dutar
Nitekim yazın dülen şol dem biter
Boy u sünük artar u ilik dolar
Ferr ü şadi açılır benzi güler (1989-1901-1902-1903)

Âşık Paşa bahar mevsiminde ne oluyorsa vücut içinde de, yirmi yılda benzer değişikliklerin olduğunu aktarır. Vücudun serpildiğini, kuvvetin ve sevincin arttığını ve yüzün güldüğünü ifade eder. İlbahardaki ekinlerin bitmesi gibi kişi bu seneler içinde ne işitirse onu işlediğini belirtir Âşık Paşa. Toprağa hangi tohumu ekersen ve ona gerekenleri verirsen o tohum ekin olur. İnsanın işittiklerinin de tohum gibi olduğunu ve o tohumların vakit geldiğinde ekine dönüştüğünü, diğer bir ifadeyle eyleme dönüştüğünü belirtir. Mevlânâ da *Mesnevî*'de işitmenin önemine değinir:

*(Konuşulan) sözlerden konuşmayı öğreninceye kadar, dudakları sımşıkı kapalı olarak susar.
(Eğer çocuk etrafına) kulak vermeyecek olsa, "ti, ti" demekle kalıp kendini cihan içinde dilsiz bırakır.
Anadan doğma sağır olan, hiç işitmediği için dilsiz olur. (Sağır olanın) dili nasıl açılabilir?*

*Mademki konuşmak için evvelâ işitmek lâzımdır, şu hâlde söz tarafına kulak tarafından gel!
"Evlere, kapılarından giriniz" (2/189) muratlarınıza vusul için esbabına teşebbüs ediniz. (1650-1654) (Mevlânâ 2018: 226)*

Mevlânâ da konuşabilmek için önce işitmenin gerekliliğinden bahsetmiş ve *Evlere kapılarından giriniz*ayetine bu konu bağlamında vermiştir. Bahar diğer bir ifadeyle gençlik döneminde insan bedensel olarak gelişmekte aynı zamanda zihinsel olarak da işittiklerini uygulamaktadır. Âşık Paşa yaz mevsimini ise yirmi kırk yaş aralığı olarak verir:

Geçdi andan geldi yigirmi dahı
İmdi gel anun dahı ‘ilmin ohı
Gizlü kalmaz ‘ilm ü san’at feth ü cud
Hoş ganimet alur ol dem bu vücud
Âdeminün içi taşı bay olur
Eyle sankim yıl içinde yay olur
‘İşret ü şadi vü kuvvet had alur
Zira kim kırk yaş ulu menzil olur

Bu beden kırka değin böyle gider
Çünkü kırkdan geçdi bu kez gör n’ider (1995-1998-1999-
2000-2001)

Bu zamanda vücudun ganimet topladığını ilim ve sanat kazandığını belirten Âşık Paşa insanın içinin dışının zenginleştiğini bir yaz mevsimi gibi olduğunu dile getirir. Kırk yaşın büyük bir durak olduğunu kırk yaşına kadar sevinç, neşe, güç ve kuvvetin arttığını ifade eder. Sonbahar mevsimine denk gelen kırk altmış yaş arasında ise vücut her işte kendini göstermeye başlar:

Cümle iş anda dutar hadd u karar
Suret olur her bir işde payidar

‘Aklı kamil re’yi muhkem malı çok
Dutmuş olur kişi anda var u yok

Muhkem olur ol zaman ‘akl u bilü
‘İlm ü hikmet can gönül olmuş tolu

Ne ki cevher var-ısa bellü beyan
Gizlü kalmaz cümlesi görnür ‘ayan

Her bir a’za bir hüner issi olur
Kırkdan altmışa değin böyle olur

Nitekim şol güz güninde haş u ‘am
Ni’mete batmış olur her bir makam (2004-2009)

Âşık Paşa aklın olgunlaştığı, düşüncenin sağlamlaştığı ve malın çok olduğu bu zamanda can ve gönlün hikmetle dolduğunu belirtir. Sonbahar mevsiminde meyvelerin olgunlaşması, bütün nimetlerin ortaya çıkması gibi insanın cevheri de ortaya çıkmaktadır. İnsanın her bir organı hüner sahibidir. Olgunluk dönemi olarak adlandırılabilir olan bu dönemi yaşlılık takip etmektedir:

Geçdi altmışdan çü vardı seksene
Anda dirlik kış degül midür ya ne

Görsene kim dürlü cevher dökilür
Saç u sakal agarur bil бүkilür

A’zalardan gider ol dürlü hüner
Suretüng şekli azar rengi döner

Gussa vü teşviş ü kaygu ol zaman
Sadılıkdan artuk olur bi-güman

Mihr ü şefkat ‘ışk u bazi kem olur
Ma’de içinde sovak muhkem olur (2011-2015)

Altmış seksen yaş arası artık hayat sönmeye başlar, çeşit çeşit cevher birer birer dökülmeye, saç ve sakal ağarmaya başlar. Vücutta ise bel bükülür. Bu dönemde sevinç ve neşe yerine daha çok gam ve keder vardır. Âşık Paşa bu zamanda sevgi, şefkatin azaldığını, midenin ise soğumaya başladığını belirtir. Âşık Paşa insan ömrünü bir yıldaki dört mevsim üzerinden anlatırken insanın hem bedeninin hem ruhunun değiştiğini aktarmaktadır. Yunus Emre de ömrü anlattığı şiirinde hem bedensel hem ruhsal değişimlerden bahsetmektedir:

*Oglan iken sultân kopar kim elin kim yüzün öper
'Akıl bana yoldaş oldu sultânlığa düşdi gönül*

*Bu çağıla sakal biter görenün gülreği dutar
Güzeller katında biter sev-sevüye düşdi gönül*

*Hayırdan şerri çok sever işlemege becid iver
Nefsinün dilegin kovar nefis evine düşdi gönül*

*Kırk beşinde sûret döner kara sakala ak iner
Bakup şeybetin göricek yoldurmaga düşdi gönül*

*Yola gider başaramaz yigitlige eli varmaz
Bu nesneleri koyuban yavunmaga düşdi gönül (152)*

Yunus Emre bedensel olarak gençlikte sakalın çıktığına, tenin gül rengi olduğuna değinirken, kırk beş yaşında bedensel değişikliklerin başladığına değinir ve siyah sakala aklar düştüğünü belirtir. Beyitlerde ruhsal olarak ise akıl ve nefis ön plana çıkmaktadır. Akıl gençken sultanlığın peşinde koşmakta nefsin istekleri yapmaktadır. Kırk beşinden sonra insan yiğitlik yapamaz hale gelir ve daha önce elde edilenlerin kaybaldığını anlamaya başlar. Hem Âşık Paşa hem de Yunus Emre ömürleri boyunca elde edip yitirdiklerini ele almıştır. Âşık Paşa bunu mevsimlere benzeterek aktarırken Yunus Emre ise insanda var olan nefis, akıl, gönül gibi kavramları kullanarak yapmıştır.

Âşık Paşa sadece insanın olgunlaşmasından değil aynı zamanda insanın ölümden sonra hayatta kalabilmesinin sırrından da söz eder. Bu konuyu da dörtlü terkiplerle ele alan Âşık Paşa, bu terkinin merkezine kişinin oğulları olmasını koyar:

Her kim erlik tahtına ağmış ola
Ol kişiden dörd ogul doğmuş ola (2358)

Âşık Paşa, yaşarken yiğitlik tahtına oturan bir kişinin ölürken dört oğlana sahip olduğunu belirtir. Bu oğullar hem kişileri hem de kavramları içermektedir. Birinci oğul kişinin malından meydana gelmiştir:

Bir ogul oldur ki malından doğar
Şöyle kim malın döker meşid yapar
Medrese hem köpri hem karvansaray
Ataya alkış ider yıl on iki ay
Zira malından doğan oğlı-durur
Anun-ıçun ata adın andurur (2362-2364)

Malından gelen oğul, öldükten sonra mal varlığıyla mektep, köprü, kervansaray yaptırıp, diğer bir ifadeyle, halka hizmet edip babasının sevap kazanmasını sağlar. Bu oğulun özelliği babasının adını daima hatırlatmasıdır. İkinci oğul ise kişinin nefsinden gelen oğuldur. Bu oğul baba gidince onun yerine geçer:

Bir ogul oldur ki nefsinden biter
Ata gider yirini oğlı dutar
Çün sülâle mukbil ola dünyada
Ata adın yirde komaz iy dede (2365-2368)

Soyun devam ettiği oğul babasının adını yere düşürmez ve devam ettirirse o zaman işini yapmış olur. Diğer oğul ise kişinin canından olan oğuldur:

Bir ogul oldur kim ol cândan gelür
Ata bu mülkden gider oğlı kalur

Ol ogul uşbu kitâblardur ‘ayân
Atasını bildürür bellü beyân

Her kitâb kim dünyada kalmış-durur
Cümlesi cândan doğup gelmiş-durur (2369-2371-2372)

Canından oğul ise kişinin yazdığı kitaplarıdır. Burada önemli olan şudur: Bir kişi diğer nesillere aktarılabilen bir kitap yazarsa, o kişinin canından bir oğlu olmuş demektir. Âşık Paşa’nın burada kitaplardaki bilgilerin nesillerce paylaşılmasının değerini belirttiği söylenebilir. Ayrıca nesilden nesile okunan kitaplar yazan bir kişinin evrensel değerleri yakaladığı da söylenebilir. Son oğul ise kişinin zatının doğurduğu oğuldur:

Bir ogul oldur ki zatından iner
Şol çeraglar kim çırağından yanar

Oğludur zatından inmiş şeyhün ol
Ger sürerse şeyhi gibi doğru yol

Bu halife kim kopar erden kopar
Ol ere ‘âşık olan ana tapar

Şeyhi gider dünyadan bunlar kalur
Şeyh yolu niçeydüğün ma’lum kılur (2374-2376-2378)

Kişinin zatından doğmuş oğlu dördüncü oğuldur. Kişinin zati hakikatidir. Kişinin hakikati ise yaptığı eylemler, olaylar ve durumlar karşısındaki duruşu, hali ve tavrıdır. Bu oğul kişinin öğrencisidir. Âlim öğrenci hocasının halini takınarak onun öğrettiklerini değiştirmeden uygulayan ve hocasının yolunda devam eden kişidir. Âşık Paşa vücudun nasıl yaşadığıyla ilgili bahçe, saray, taht ve padişah benzetmelerini kullanarak canın dört asıl elemanını anlatır:

Eyleyüm kim ten nedür ü cân nedür
Cân-ıla tende çerhar erkân nedür (2407)

Bağca vü köşk ü sarây u taht nedür
Dinle imdi kim hikâyet nitedür

Uşbu ‘âlem bağçadur dünyâ sarây
Bu sarâyda kim ganîdür kim gedây

Her sarayda bu surat bir taht-durur
Tahtı issüz görme sultân oturur

Kanda kim taht var-ısa sultânı var
Nitekim her bir vücûdun cânı var (2414-2417)

Âşık Paşa âlemin bahçe, dünyanın ise saray olduğunu belirtir. Sarayda ise vücut tahttır. Tahtın sahibi olan padişah ise candır:

Dörd harif düzlüp-durur sultan-ıla
Ya’ni toprak yül ü od su can-ıla (2418)

Padişah olan can; toprak, hava, su ve ateş’le uyum içindedir. Bu dört unsur vücut tahtına oturmuş cana hizmet eder:

Cân oturmuşdur surat tahtında hoş
Tapuda ol dörd harif durmuşdur uş

Dâyimâ bunlar bile ‘işret kılur
Cân oturmuş ayruğı hidmet kılur

‘Akl oturmuş bezm düziş ortada
Hem vezîr ü hem nayib hem kethüda

Nefsi gör kim bunlara sâkî olur
Hem şarâbun lezzetin ilk ol alur (2419-2423)

Vücut, can, akıl ve nefis’in oluşturduğu dörtlü terkipte akıl meclis kurmuş hem bir vezirdir hem de mevkiine göre iş yapan, emir verendir. Nefs ise şarap dağıtıcıdır;

aynı zamanda şarabın lezzetine de ilk nefis bakmaktadır. Nefs de kendi içinde dörtlü terkip oluşturmaktadır:

Sâkî nefis ü sagrak işdeh bâde hâl
Bâdiye bu rûz u hefte mâh u sâl (2424)

Nefs saki; iştah kadeh; hâl bâde; gün, ay ve yıl ise şarap testisidir. Bu noktada nefis canın diğer bir ifadeyle padişahın seveceği dünya zevklerini sunandır. İştah ise nefsin verdiği şaraptan ne kadar içeceğini belirleyen kadehtir. Nefs ve iştahın tutumu canın halini belirler. O da içilen şarabın kendisidir. Çünkü can, dünya zevklerinden nasibini ne kadar aldıysa, hâl ve tavrında da ona göre bir değişiklik olur. Zaman ise şarap testisidir. Dünya zevklerinin olduğu dünya hayatının tadına, can ömrü olduğu sürece bakabilecektir. Ömür tükendiği an, bir şarap testisi olan zaman da yok olup gidecektir. Âşık Paşa vücut tahtında oturan canın önderliğinde dünya zevkleriyle yaşamanın kırk yıl sürdüğünü ifade etmektedir:

Kırk yıl olunça bular hoş sâzikâr
Çünkü geldi geçdi kırkdan rûzigâr

Sir olur her biri ‘ayşdan usanur
Aslın anar aslı üzre uzanur (2426-2427)

Kırk yıldan sonra hepsi aslını aramaya başlar ve dünya zevklerine diğer bir ifadeyle hayata doyarlar:

İlk fodulluk toprak eyler ortada
Aslına kavuşmak ister iy dede

Aslı kahil ol dahı kahil olur
Yoldaşıyla yörimez girü kalur

Oturıçak girü durmak dilemez
Yatmak ister işe varmak dilemez

Üşenür her bir işi işlemeğe
Dilemez kim düşe bir dem emeğe (2429-2432)

İlk sorunu toprak çıkarır. Âşık Paşa toprağın üşengeç ve ağır olduğunu belirterek iş yapmak istemediğini, zahmet çekmek istemediğini anlatır. Akıl ona ilaç verip düzeltir. Bu sefer hava gruptan ayrılmak ister:

Ol düzildi bu kezin yil mestige
Başladı hem ol dahı bed-mestlige (2436)

Ya'nî diler kim bulardan ayrıla
Aslı yildür karışa hem yil yile (2437)

Hava diğer bir ifadeyle rüzgâr aslına dönmek ister. Bunun üzerine taht olan vücut öksürmeye başlar. Akıl havaya da çare bulur. Daha sonra ateş gruptan ayrılmak ister:

Yil düzildi bu kezin başlar bu od
Mest olup bir gör ki ne işler bu od (2445)

Ateşin ayrılmak istemesi vücutta dimağın ve aklın gidip gelmesine; kızamık, sarılık gibi hastalıklar olmasına neden olur. Akıl ateş giderse grup dağılacağı için ona da çare bulur. En son su gruptan ayrılmak ister:

Od düzildi bu kezin su oldı mest
Diler eyvândan çıka kıla şikest (2451)

Su giderse yine bu dirlik gider
Uşbu meclis dagılır birlik gider (2455)

Suyun ayrılmak istemesi gözde, burunda akıntı olarak görülmekte, hatta vücut terlemektedir. Vücut tahtından su giderse hayat kalmayacağı için akıl ona da çare bulur; fakat bu sefer huzursuzluğu padişah olan “can” çıkarır:

Bu kezin bed-mesligi sultân kılur
Ya'nîtmek ‘azmini bu cân kılur (2458)

‘Akl ana pes re’y ü tedbîr kılamaz
Tıb içide şerbet ister bulamaz

Pes ecel oldur bilün bellü beyân
Mahlûkun ana eli irmez ‘ayân

Emr ile gelmiş-idi ol bu ile
Yine bu mülkden gider hem emr-ile (2460-2462)

Akıl canın gidişine çare bulamaz çünkü o, vücut tahtına emirle gelmiştir. Dönüşü de emirle olur. Akıl burada maddî düzene ait olan dört unsura söz geçirebilmiş ve onları yönlendirebilmiştir. Can ise maddî düzene ait değildir. Belli bir süre maddî düzende var olmakta sonra tekrar emirle geldiği yere geri dönmektedir.

Âşık Paşa insanın yaşamı ve süreç içerisindeki olgunlaşmasını benzetmeler yoluyla ortaya koymuştur. Süreç anlatılmak istenirken dört mevsime ya da saray olan canda bir arada kırk yıl yaşayanlara benzetilmiştir. Ayrıca insan yaşamında önemli olan nefis için dörtlü bir terkip oluşturan Âşık Paşa insanın ebedi hayatta kalabilmesi için de oğullar yetiştirmesi gerektiğinin altını çizmektedir.

4. BÖLÜM

GARÎPNÂME’DE DÖRTLÜ TERKİPLERİN TEVHİDE DÖNÜŞÜMÜ

4.1. Dört Unsur ve Tevhid

Âşık Paşa dört unsura değinirken onların özelliklerini ayrı ayrı aktarır ve ardından dört unsurun ortak özelliklerini belirler. Amacı, dört unsurun ortak özelliklerinin tevhid fikrini nasıl oluşturduğunu göstermektir. Dört unsurun oluşturduğu tevhid, parçaların bir bütün oluşturmasıyla ortaya çıkmaktadır. “Su”, “ateş”, “hava” ve “toprak” unsurlarının dördü bir araya geldiğindemaddî düzen tamamlanmakta, yaşam için hazır hale gelmektedir. Allah dört unsuru maddî düzenin oluşması için yaratmıştır ve hepsinin görevlerini tek tek belirlemiş, diğer bir ifadeyle, hâkim olacakları alanları tespit etmiştir:

Dördine dörd hükm virdi ol Celfil
Kim bulara yok-durur olmak zelil (1797)

Allah dört unsuru âleme temel oluşturmak için var etmiş ve onları diğer yaratılmışların temeli olduğu için üstün tutmuştur. Kendilerinde var olan özellikler onları başka şeylere muhtaç etmez ve dünyadaki canlı hayat onlarla başlayıp devam eder:

Dördi dörd işde durupdur hoş latîf
İşlü işinde veli dördi harîf

Tâ kopınça ol kıyâmet günleri
Kimse ma’zûl itmeyiser bunları

‘Âlemün aslı bu dörd server-durur
‘Âlemi kayim dutan bunlar-durur (1804-1806)

Dört unsur tevhidi oluştururken hepsinin işleri ayrıdır fakat daima bir ahenk içindedirler. Âşık Paşa onların ahenk içinde çalışmasını “arkadaş olma” ifadesiyle aktarmakta, parça bütün ilişkisini vermektedir. ÂşıkPaşa bu dört unsurun işlerinin

kıyamete kadar süreceğini ve kâinatı ayakta tutanların da hep bunlar olduğunu belirtir.

Dünyada nesne vücûda gelmeye
Kim bulardan anda mevcûd olmaya
Sûret aslı cümle bu dördden biter
Hem yine cümle gidi andan dutar (1808-1809)

Varlık adına ne meydana geldiyse hepsi bu dört unsurda vardır ve insanın vücudunun aslı da bu dört unsurdan oluşmuştur. Burada Âşık Paşa'nın değindiği önemli nokta varlık adına her ne yaratılmışsa dört unsurla ilintili olduğunu vurgulamış olmasıdır. Dört unsurun âlemde oluşturduğu bu tevhid yaşamın sırrıdır.

Vücudun maddî düzende yaşayabilmesi için bu unsurlara ihtiyacı vardır:

Çün bu dörd nesne kulundur iy safâ
Sen dahı Hak 'ışkına kılğıl vefâ
Hem kulundur hem dahı aslun kökün
Uşbu söze olmasun hergiz şekün (1838-1839)

Âşık Paşa'nın ifadesiyle bu dört nesne insana kulluk etmektedirler. Buradaki “kul” ifadesi dikkat çekicidir. Vücudun temeli bu dört unsurun birliğinden meydana gelse de bu unsurlar vücuda hükmetmezler bilakis kul vazifesi görerek hizmet ederler. Peki vücudun yapı taşı olan bu dört unsur neden hizmet etmektedir? Âşık Paşa dört unsurun vücutta oluşturduğu bu tevhidin asıl gayesinin vücudun Allah'a vefa göstermek olduğunu belirtir. Vücut Allah'ın yolunda giderse o zaman dört unsurun oluşturduğu birlik de hak ettiği yerde olur ve bu tevhid dağılmaz. Çünkü bu vücut yüce bir makamdır:

İlk sana bilmek gerekdür ol İlâh
Kim neden kıldı seni ol Pâdişâh
Tâ cihânda hiç nesne kalmadı
Kim anun mânendi sende olmadı

Bu sentün cismün makamdır mu'teber
Mu'teber bil bilme anı muhtasar (1853-1855)

İnsan daima niçin varolduğunu, Allah'ın bu vücudu neden yarattığını bilmek istemiştir. Âşık Paşa, eğer insan âlemdeki her şeyin kendi vücudunda var olduğunu bilirse, o zaman dört unsurun da kendisinde neden var olduğunu anlar. Başka bir ifadeyle insan bütün âlemi bünyesinde taşıyan bir mikrokozmosdur. Ancak bu şekilde vücudun hatırı sayılır bir varlık olduğunu idrak eder. Öte taraftan bu vücut âleme gelene kadar birtakım makamlardan da geçer:

Kul, insanlık âlemine gelene kadar çeşitli makamlardan geçer. Hakîkati, hakikat-i Muhammedi'den, nefs-i Muhammedi'den, sonra dokuz felekten, dört unsurdan, maden, bitki ve hayvanlık makamlarından geçtikten sonra vücûda girer. Bu on sekiz makam her kulun içinde vardır. Bu makamların binlerce tezâhürü olduğundan insan, içinde onsekizbin âlemin âşikâr olduğu on dokuzuncudur. Bu yüzden, on dokuz rakamı kâmil insanı yani Âdem tecellisini anlatır. Hz. Mevlânâ'nın kendi hakikatini anlattığı Mesnevi'nin ilk on sekiz beyiti de, ondokuzuncuda o âlemlerin açık ve âşikâr olduğunu belirtir. Zîra, onlar vücûd arzu ve isteklerini yok ederek, maddî varlıklarını vîran edip mânevî makamlarını ortaya çıkarmışlardır. (Sargut 2012: 76)

Dört unsurla birlikte vücut maddî düzene diğer bir ifadeyle dünyaya gelir. Dört unsurdan maden, bitki, hayvan makamları ortaya çıkar. Görüldüğü gibi dört unsur insanın dünyada var olmasının ilk adımıdır. Bunun için Âşık Paşa dört unsurla canın diğer bir ifadeyle ruhun ilişkisinin öneminden bahsetmektedir:

Uşbu sohbetde kim bunlar var-ıdı
Dörd harîf sultân-ıla kim yâr-ıdı

Niçe yimek niçe içmek ortada
Nice zevk kim sürdiler bu dünyâda

Ger Çalap hoşnud-ısa ol dirliğe
Hergiz olmaya zevâl ol birliğe (2466-2468)

Dünyada dört unsur vücut içinde sayısız zevk ve sefa sürmüştür. Eğer ruh vücuttan gideceği vakit bu dört unsur ruhla dost olmuşsa o zaman hiçbirinin birbirinden ayrılmayacağı oluşturdukları birliğin yok olmayacağı belirtilir. Çünkü Allah bu

birlikten memnundur; diğer bir ifadeyle bu birlik dünya hayatını Allah yolunda geçirmiş ve ebedî hayata kavuşmuşdur.

Varlık adına her şeyde dört unsurun varlığı yaşamın sırrını vermektedir. İnsanın da var olmasındaki ilk adım dört unsurun vücutta bulunmasıdır. Dört unsur ahenk içinde, vücutta var olan parça bütün ilişkisi içinde bir tevhid oluşturur. Bu tevhidin sonsuza kadar sürebilmesi içinde vücudun Allah'a vefa göstermesine yardımcı olmaları gerekmektedir. Ruhla dost olmuş olan dört unsur dünya hayatını Allah yolunda geçirmiş ve böylelikle ebedi hayata kavuşmuş olur.

4.2. İnsanın Unsurları, Karakteri ve Tevhid

Âşık Paşa insanın vücudunun ve karakterinin de tevhide giden terkiplerden oluştuğunu belirtmektedir. Dörtlü terkiplerin temelini oluştururken vücudun unsurlarını merkeze almış ve tevhidi oluşturabilecek karaktere de değinmiştir. Âşık Paşa insan vücudunun toprağının dört çeşit olduğunu belirtirken bu toprakların ölümlerinden de bahsetmektedir. Bitki, hayvan, insan ve melek terkiplerinin oluşturduğu dörtlünün sonunda “melek” olarak adlandırılan kısmın ölümü tevhid açısından önemlidir. İlk bakışta bir parça bütün ilişkisinin oluşturduğu bir tevhid anlayışı gibi görünse de Âşık Paşa bunun bir süreç olduğunu belirtmiştir. İnsan vücudunun toprağı dörtlü terkipteki son kısma erişebilirse o zaman bir tevhiden söz edilebilmektedir. Melek mertebesine gelebilmek için de idrakli olarak Allah'ı bilmek gerekir. Peki ölüm anında niçin idrakli olmak gerekir? Âşık Paşa bunu açıklamak için melek olan kısmın ölümünü şu şekilde anlatır:

Anlarun kim cânını Allâh alur

Eyle bil katre girü deryâ olur (1923)

Burada ölüm damlanın denize kavuşması gibidir; Allah onu kendisi alır. İbnü'l-Arabî de “ölüm, insanın parçalarının ayrışması ve her parçanın aslına gönderilmesidir” (Kâşânî 2015: 363) der. Âşık Paşa vücudun sadece topraktan yaratılmadığını, idrakle gelişen belli bölümlerinin olduğunu belirterek dörtlü terkiplerin “melek” olarak adlandırdığı son kısmına ulaşma çabası gerektiğini ifade eder. Böylece ölüm anında melek mertebesine erişilebilirse, Allah'ın cemaliyle

karşılaşılacağını belirtir. Tıpkı damlanın denize kavuşup deniz olması gibi. Yunus Emrede de damla-deniz benzetmesi⁸ çeşitli beyitlerde kullanılmıştır:

Hakikat bir denizdür şerî'atdur gemisi

Çoklar gemiden çıkup denize talmadılar (38/2)

Şerî'at oğlanları niçe yol eyde bana

Hakikat deryâsında bahrî oldum yüzerem (171/7)

Yukarıdaki iki beyitte hakikatin deniz olduğu belirtilmiş, şeriatın ise ilk beyitte “gemi” olduğu söylenmiştir. İkinci beyitte ise şeriat kişileştirilmiştir: Buna göre “şeriat oğlanlarının”, ona nice yollar gösterdiği ifade edilmiştir. İki beyitte de şeriat hakikate ulaşabilmek için bir aracı olarak konumlandırılmış ve beyitlerin devamında Yunus Emre, hakikat denizine dalınması gerektiğini ama nicelerinin dalmadığını söyler; oysa kendisi bir denizci olarak hakikat denizine dalabilmiştir. Böylelikle Âşık Paşa'da cemal olarak anlatılan deniz, Yunus Emre'de hakikat olarak dile getirilmiştir ki bu iki kavram da Allah'ın kavuşmak anlamına gelmektedir.

Birliğile bir olam birlik benümle bir ola

Geh dönem deryâ olam katre olam 'ummân olam (201/13)

Yunus Emre damla kavramını ise birliğin bir parçası olarak kullanmıştır. O birliğin içinde birliğin özünü barından ama boyut olarak farklılık gösteren şeylerde dönüşüm geçirdiğini belirtir. Diğer bir ifadeyle özü aynı olan deniz, damla, okyanus olmakta şekil olarak değişim gösterse de hep kendinde birliği barındırmaktadır. Bu beyitte Âşık Paşa'nın ifade ettiği damlanın denize kavuşması ve bir olması gibi parçanın içinde bütünün unsurlarını taşıdığı aktarılmaktadır. O zaman damlanın denize kavuşabilmesi tevhidin göstergesidir ve bu tevhide ulaşmak için Âşık Paşa insanı şöyle tanımlamaktadır:

---

⁸Bu benzetme için daha fazla için bilgi için bakınız. Gürcan Karapanlı, *Risaletü'n- Nushiyye, Mantıku't-Tayr ve Garibnâme Mesnevilerinin Tasavvu Açısından İncelenmesi*.2009 yayımlanmamış doktora tezi. s.228

Âdemi oldur bile kendüzini
Hazret'e dutmuş ola ol yüzini (2030)

İnsan kendini bilen ve yüzünü Allah'a dönen kimsedir diyen Âşık Paşa, her yerde Allah'ı görebilme kabiliyetine ulaşabilmiş kişinin hem insan olmuş hem tevhide ulaşabilmiş olduğunu söyler. Âşık Paşa insanın tanımını yapar, bunun yanı sıra dünyada dört türlü insanın var olduğunu da vurgular. Bu dörtlü terkipte tevhid için önemli olan insanların çeşitliliği değil, Allah'ın hepsine aynı feyzi göndermesidir:

Her ne kim Hak hazretinden feyz olur
Dördinün üzresine düpdüz gelür

İlla gör kim her birinde ne biter
Anlayana uşbu söz ma'nî yiter

Enbiyânun mu'cizâtın arturur
Kim anunla uşbu yol kâyim-durur

Evliyâdan hoş kerâmetler kopar
Kim görenler kul olur Hakka tapar

Mü'minün hem arturur ilhâmını
Dîn içinde berk ider akdâmını

Kâfir ü münkir münâfık gör ni'der
Ger göremezsen görenden sor haber (2071-2076)

Allah'ın feyzi herkese eşit derecede aktarması, Allah'taki tevhid anlayışını gösterir. O hiçbir kulunu ayırt etmemiş hepsine aynı derecede feyzini vermiştir. Burada feyzi alan insanların eylemlerinde bir ayırım yapılmış ve hepsi nasıl görevlendirildiyse öyle davranmıştır. Peygamberlerin mucizesi artar, velilerin olağanüstü halleri olur, müminlerin ise ilhamı artar. Kafirin ise zulmü, hilesi artar. O zaman tevhid sadece bir sonuç değil, aynı zamanda bir başlangıç noktasıdır.

Garîbnâme'de dört ögenin birleşmesiyle yeni bir tevhidin oluştuğu, bu tevhidin de vücut olduğu da görülmektedir:

Ya'nî tendür nefis ü cân u 'akl-ıla
Sûret oldı dördi bir yirde bile

Ol melek insan u hayvan u nebat
Bu suratda her biri dutdı sebat (2486-2487)

Ten, nefis, can ve akıl öğelerinin oluşmasıyla vücut meydana gelmektedir. Bu vücut tevhidi oluşturmakta aynı zamanda yeni bir terkihi de içinde barındırmaktadır: melek, insan, hayvan, bitki.

Başı gör kim yir idinmiş ol melek
Ya'ni 'alkun tahtı andadur dölek
Göksi gör insân-ıçun oldı sarây
Ya'nî cân anda olur yıl on iki ay
Bil ü karın oldı mülk hayvâna hem
Ya'nî kim nefis tahtıdur püşt ü şikem
Bu ayaklar hod nebâta dek-durur
Ya'nî direkdür bu mülki götürür

Âdemin bünyadını ol pâdişâh
Uşbu dörd nesneden urdı ol İlâh (2489-2492)

Vücuttaki tevhidi oluşturan bu dört ögenin vücutta konuşlandığı yerler vardır. Vücutun baş kısmında akıl sakin bir şekilde taht kurmuş ve melek yer edinmiştir. Göğüste ise sarayda oturan can vardır ve her an oradadır ve insan ögesini içinde barındırır. Bel ve karında ise hayvan hüküm sürmektedir. Buraya nefis hakimdir. Ayaklarda ise bitki hüküm sürmektedir ve bütün vücuda direk olmuşlardır. Allah bu dört nesneyle Âdem'in temelini oluşturmuştur. Diğer bir ifadeyle Âdem'in temeli için de tevhid şarttır.

Âşık Paşa insanın karakterinde de tevhidden bahseder. Cennette akan dört ırmağın gönülde de aktığını belirten Âşık Paşa, dört ırmağın aktığı gönlün tevhidi oluşturduğunu ve böyle kişilerin az olduğunu belirtmektedir.

Ger olursa kimsede dördi bile
Bu cihanda ol kişi nâdir ola

Pes ola ol kimsene kutb-ı zamân
Rahmet ola ‘âleme ol bî-gümân

Ol gönülde kim bu dörd ırmag ola
Pes hakikat ol gönül uçmag ola

Hem çalap dîdârı anda görine
Bugün iste anı güyme yarına

Her ki bunda gönüle girmez-ise
Gönül içre dost yüzün görmez-ise

Yarın anda uçmağa girmeyiser
Pâdişâh dîdârını görmeyiser (2340-2345)

Su, şarap, süt, bal ırmaklarının hepsinin bir gönülde akması o kişinin büyük bir âlim, veli ve kutup olduğunu göstermektedir. Âşık Paşa o kişinin âlemlere rahmet olduğunu belirtir. Âşık Paşa gönüldeki tevhidi âlemlere rahmet olarak belirtmiştir. Rahmet ne demektir ve âlemlere rahmet kimin özelliğidir? Rahmet, sözlükte kalp inceliği ve şefkat anlamlarına gelir. Nitekim içindeki cenine şefkat ve merhametli olduğu için ana rahmi de, bu anlamdadır. Burada rahmetten maksat, memnun etmek ve ihsanda bulunmaktır. Buna göre rahmet yarattıklarına rızık veren, onlar üzerinden belaları uzaklaştıran, takvâsı nedeniyle takvâ sahibinin ya da fâcirliği yüzünden kötülerin rızıklarını artırıp eksiltmeyen, aksine herkese dilediği gibi rızık veren demektir. Hz. Peygamber’in rahmetine cezâ kederi karışmamıştır. Bundan dolayı da âlemlere rahmet olmuştur.

Görülüyor ki Allah, Rahmet ismiyle tecellî ettiğinde, bütün mükevvenat tekrar ve tekrar yaratılır. Halk-ı cedîd her nefeste tekrar yaratılmaktadır. Her nefes verişte ölen varlık, Allah’ın üflemesiyle yeniden dirilir ve rızıklandırılır. Öyleyse her an rahmet tecellîsi ile yeniden dirilmektedir. Cenâb-ı Hak, Habîb’ine “Biz seni ancak âlemlere rahmet olmak üzere gönderdik” (Enbiyâ, 107) ve başka bir âyette “Rahmetim herşeyi kuşatmıştır” (A’râf, 156) buyurarak, bu lûtfun Peygamber’den zuhur

ettiğini tebliğ etmektedir. Hz. Muhammed hakikati ile yaratılmış herşeyi kuşatır. Zâten âyetin devamında Allahu Teâlâ “Ben rahmetimi sakınıp korunanlara, zekâtı verenlere, âyetimize inananlara ve ümmî peygambere tâbiî olanlara yazacağım” buyurarak, bu hakikati vurgulamaktadır. Peygamber’e tâbiî olmanın rahmete mazhar olacağı gerçeğini açıklamaktadır. Rahmet iki türdür: Özel rahmet ve genel rahmet. Genel rahmet hakikat-i Muhammedî’dir ki Allah her şeye onunla rahmet eder ve bu sayede herşey kendi hakikatini onunla bulur. Varlığın kabiliyetleri onun cömertliğiyle âşikâr olur. Sonuçta Allah âlemi Muhammed’in varlığından zuhur ettirmiş ve varlıkları da onunla rahmet etsinler diye ondan yaratmıştır. (Sargut 2012, Cân-ı Candır Hz.Ahmed Muhammed Mustafa: 19-20)

Âşık Paşa, Allah’ın da âlemlere rahmet olan gönle doğduğunu, bu nedenle herkesin bu gönle girmek için çaba harcaması gerektiğini belirtir. Bu gönül âlemlere rahmet olduğu ayetlerle de bildirilen Hz. Muhammed’in gönlüdür. Bu gönülde dört ırmağın temsil ettiği yumuşaklık, marifet, ilim ve Hakk’a yönelme vardır ve bunlar durmadan akar. Bu dört ırmağın aktığı, bir cennet olarak nitelendirilen bu gönle Allah rahmet etmiş, diğer bir ifadeyle şefkat göstermiştir. Böylelikle o gönle girebilmeyi başaranlar da kendi hakikatlerini bulabilecekleri için Allah’ın cemaline erişebileceklerdir.

Âşık Paşa insanın unsurları ve karakterini aktardığı dörtlü terkiplerde tevhide doğru yönelmede hem parça bütün ilişkisiyle oluşan hem de bir oluşum sürecinin aktarıldığı terkipleri kullanmıştır. Parça bütün ilişkisinin olduğu tevhidlerin başında vücudun oluşturduğu tevhid gelmektedir. Bunu dışında Âdem’in temelini oluşturan ve Hz. Muhammed’in gönlünün aktarıldığı terkiplerde bulunmaktadır. Süreç odaklı terkip ise insan vücudunun toprağının ölüm anında idrakli olursa terkipteki son mertebeye geleceğinin anlatıldığı bölümdür. Âşık Paşa tevhidin sadece bir sonuç değil bir başlangıç da olduğunu ifade ettiği Allah’ın feyzinin başlangıçta herkese verildiğini belirten bir terkip de vardır. Sonuç olarak, dört sayısının “Bir”i, yani “tevhid”i oluşturan bir terkip olduğunu söylemek doğru olur.

4.3. İnsanın Yaşamı, Olgunlaşması ve Tevhid

Âşık Paşa insanın yaşamını bir yıla benzetir ve yaşamı yirmi yirmi ayırarak dört mevsime böler. Buradaki tevhid anlayışı, bir insan seksen yaşına gelince ortaya çıkmaktadır. Gençlikten başlayan bir ömrün sonuna gelindiğinde tevhide ulaşılır.

Kimse kim oğlan-iken oyun kova
Çün yiğit ola yimek içmek seve

Kedhudâ oldukda dünyâ ked ider
Kocalıçak Tanrı anı redd ider

Oğlan-iken mektebe meşgûl olan
Yigid-iken tevbe vü tâ'at kılan

Kedhudâlıkda düşer ol sohbeta
Kocalık layık olur rahmete

Hem 'akıl çatakları hikmet tolu
Kocalar şunun-ıla olur ulu

Yohsa ol dermande mahrûm kaldı bil
Diri dimen kaçan-ısa öldi bil

Hâlini böyle güden oldu velî

Bir yıl içinde görür seksen yılı (2019-2022- 2024-2027)

Seksen yaşına gelindiğinde iki türlü insan ortaya çıkar. Biri tevhide bulmuş ve veli olmuştur; diğeri ise ölüdür. İnsan küçükken bir oyunun peşine düşüp gençlikte ise yiyip içmeyi severse, yaşlanınca Allah bu kişiyi kabul etmez, diri değil o artık, sadece bir ölüdür. Eğer insan küçükken okula gidip gençlikte tövbe edip ibadet ederse, sohbetlerde bulunursa, yaşlanınca da merhametle karşılaşır ve akli hikmetle dolar. Böyle kişiler yaşlanınca ulu kabul edilirler. Bu kişiler bir yılı seksen sene gibi gördükleri için tevhide ulaşmış; her mevsimde yaşadıklarından bir ders çıkararak ömürlerini ona göre yönlendirmiş ve yaşlanınca da huzura kavuşmuşlardır.

Âşık Paşa'nın insanoğlunun aslında tek kişi olduğunu açıkladığı dörtlü bir terkibi vardır. Bu terkipte dört peygamberden ve onların özelliklerinden bahsedilmektedir. Bu dörtlü terkipteki amaç eserin dördüncü babının neden yazıldığını göstermektedir. Dörtlü terkinin sonucunda tevhid oluşur ve Hz. Muhammed'in yaratılmış tek kişi olduğu ifade edilir.

Hz. Âdem ile başlayan bu terkip tevhidin sonucu olan Hz. Muhammed'le son bulmaktadır:

Çün ke-nefsin vâhid oldı âdemi
İşid imdi eydeyüm ol Âdem'i

Çünkü ol Âdem ayag oldı 'ayân
Ana bu rûyendelik geldi beyân

Ana bu rûyendelik geliş-idi
Boyı anun-çun bülend olmuş-ıdı (2508-2511-2512)

Durdu Âdem kim ayakdur Mekkede
Ya'nî Mekke pâyigâhdur iy dede (2551)

Hz. Âdem bitki mülküne hükmeder, çünkü bir bitki gibi uzamıştır. Ayrıca bitki gibi uzayıp boyu yedi göğü aşmış ve Mekke'de ayağa kalkmıştır. Âdem tek bir insanın ayağı gibidir der Âşık Paşa. Burada tevhidden doğacak olan tek insanoğlunun ayağına gönderme yapmaktadır.

Geçdi Âdem devri geldi Musa'ya
Ol dahı bir gör neye benzer neye

Musa'ya puyendelik gekmiş-idi
Ya'ni kim püşt ü şikem olmuş-ıdı

Dutdı hayvan mülkini sürdi işin
Güdüğü hayvan-ıdı yazın kışın

Pes ke-nefsin vâhidün karnıdur ol
Kavminün hayvanlığı anın da bol (2513-2516)

Pes hakikat ol kavum hayvân-ıdı
Mûsâ hem anun-içün çoban ıdı (2523)

Mu' cizâtın Mûsânun ol Pâdişâh
'Asâsında komış-ıdı ol İlâh

Vema tilke bi-yeminike ya Musa kale hiye 'asaye (20/18)
Ya Musa! O elindeki nedir; asamdır diye cevap verdi (Taha
20/ 17-18)

Zîra hayvân sürilür ağaç-ıla
Sürmeyince yörimez doğru yola (2528-2529)

Mûsâ kim karnı-durur agdı Tûra
Ya'nî kim çupan gerek tagda dura (2553)

Hiz. Musa ise hayvan mülküne hükmeder; hayvanları güder. Asası ise çoban olduğunadalalettir. Nitekim Âşık Paşa Musa'nın kavminin hayvan gibi güdüldüğünü ve doğru yola gelmeleri için değneğe ihtiyaç olduğunu ifade eder. Musa tek bir insanın karnı, midesi gibidir. İnsanoğlunun karnı acıkması ve beslenme ihtiyacı içgüdüselidir. Tıpkı nefis gibi karın da sürekli kendi ihtiyacını vücuda bildirir. Hiz. Musa bu makamı temsil etmektedir. Nitekim çoban olduğu için Tur Dağı'na çıkmıştır; Tur Dağ'ı Hiz. Musa'nın nefsidir. Allah, Tur Dağı'na nazar edince nefsi yanmış, bir sonraki peygamberin makamı için tamamlanmıştır.

Geçdi Mûsâ 'Îsâya geldi zamân
'Îsâya gûyendelik geldi 'ayân

Anun-içün dogduğı dem söyledi
Kendüzini halka ma'lûm eyledi

Ve yükellimü'n-nase fi'l-mehdi ve kehlen (3/46)

O beşikte ve yetişkinlikte insanlara peygamber sözleri ile konuşacak (Âl-i İmrân 3/46)

Pes bilün ‘Îsâ ke-n efsin vâhidün
Göksi-durur hiç gümânsuz işidün

Zira kim söz cümle göküsde olur
Nuht gerekse bu dile andan gelür (2528-2533)

Hz. İsa, insan mülküne hâkimdir; çünkü bebekken hikmetli sözler söylemiş, 4. feleğe çıkmış ve geri dönmemiştir. Hz. İsa tek bir insanın göğsü gibidir. Çünkü sözün göğüsten geldiğini ifade eder Âşık Paşa. Tevhid sonucu oluşan insanın başı ise Hz. Muhammed’dir:

Ol melek mülkine hâkim iy safa
Mustafa geldi cihana Mustafa

Ana bu cüyendelik gelmiş-idi
Ne ki oldı olısar bilmiş-idi

Yirde gökde ne ki varsa buldı ol
Tâ ebed iş ne’ydüğünü bildi ol

‘Ullimtü ‘ilme’l-evveline ve’l-âhirine
İlimin evveli ve sonu bana öğretildi

Pes ke-nefsin vahide ol baş-ıdı
‘Akl-ıla devler anın yoldaş-ıdı

Çünküm ol geldi tamma oldı vücud
Anda düzildi rükû’u hem sücûd (2536-2540)

Mustafa kim baş-ıdı çıkdı tamam
Tanrı’nun ‘arş ana oldı makam

Kâbe-kavseyn oldı anun menzili
Tâ ebed ol Hazret oldı mahfli (2554-2555)

Hız. Muhammed ise melek mülküne hükmeder. Çünkü yerde ve gökte hakikat neyse hepsini araştırıp bulmuştur. Sonsuza kadar da hakikatin ne olduğunu anlamıştır. Âşık Paşa, Hz. Muhammed'in gelmesiyle vücudun tamamlandığını belirtmiştir. Diğer bir ifadeyle tevhid oluşmuştur. Onunla birlikte hakiki insan tamamlanmış, makamı *kâbe kavseyn* olmuş ve sonsuza kadar o makamda kalmıştır. Tanrı'nın arşı Hz. Muhammed'e mekân olmuştur. Akl-ı küllün kendisidir. Bu terkiplerde aslında dördüncü feleğin tamamlandığı söylenebilir. İbnü'l- Arabî, Akl-ı Kül ve dördüncü felek hakkında şunları belirtmiştir:

4. Felek; akl-ı külldür. Çeşitli isimleri ardır. Akıl, ruh, nur, kalem de derler. İdraki itibariyle akıl denildi. İzhar itibariyle nur, icat itibariyle kalem denildi. Hepsine hayat vermek itibariyle ruh denildi. Akl-ı evvel Bedi' isminin mazharıdır. Bedi' demek yoktan var eden demektir. (Sargut 2013: 51)

Âşık Paşa'nın bu terkiplerden oluşturduğu düzlemin asıl gayesi akl-ı külle varmaktır. Dört sayısının da temsil ettiği nurun âleme yansıma anına gönderme yapmakta, onu ortaya çıkarmaktadır. İbnü'l-Arabî'nin ise değerlendirmesi şu şekildedir: “*Bu felek akl-ı küll'dür. Çeşitli isimleri vardır. İdraki itibariyle akıl, izhar ortaya çıkma) itibariyle nur, icad (ortaya konulma) itibariyle kalem (yani Hakikat-i Muhammediye) denildi*” (Sargut 2013: 72). Âşık Paşa bu terkiplerde dört peygamberin hem vasıflarına değinmiş hem de mekân olarak ulaştıkları noktaları belirtmiştir. Böylece dört peygamber tevhidi oluşturmuştur.

	Hız.Âdem	Hız. Musa	Hız. İsa	Hız. Muhammed
Hakim oldukları alan	Bitki Mülküne	Hayvan Mülküne	İnsan Mülküne	Melek Mülküne
Buldukları yer	Mekke'de ayağa kalktı	Tur Dağı	3.Felek	Allah'ın arş (Kabe Kavseyn)
Vücuttaki yerleri	Ayak	Mide	Göğüs	Baş

Tablo 4. Peygamberlerle ilgili dörtlü terkipler

Aslında temel amaç Hız. Muhammed'in insanlığı beşer olarak da tamamlamasıdır. O letafete ulaşmıştır. Âşık Paşa tevhid tamamlanınca neler olduğunu şu şekilde dile getirir:

Cümle enbiyânun ol aslı-durur
Evliyâ cümle anun fer'i-durur (2559)

Ol ke-nefsin vâhid uş oldu 'ayân
Cümle halk bir nefis-durur bellü beyân

Çünkü oldu cümle mahlûk bir vücûd
Yir ü gök ehli ana kıldı sücûd (2561-62)

Ve iz kulna li'l-melâ'iketi'scüdü li-âdeme feseccedû (2/34)

[Bir zamanlar biz, meleklerle; Âdem'e secde ediniz dedik; onlar da secde ettiler] (Bakara 2/34)

Hız. Muhammed bütün peygamberlerin aslıdır, veliler ise ondan ayrılan dallar gibidir. Bütün insanlık aslında tek nefistir. Bütün yaratılmışlar bir vücut olunca yerde ve gökte yaratılanlar da ona secde etmiştir. Âşık Paşa, *Kurân-ı Kerîm*'den bir ayete dayandırarak secde edenlerin melekler olduğunu dile getirir.

5. SONUÇ

Âşık Paşa'nın *Garîbnâme* adlı mesnevisi on dördüncü yüzyıl Anadolu sahasının fikir hayatının en çarpıcı ürünlerinden biridir. Türkçenin bir kültür dili olmasına olağanüstü katkı sunan bu eser hem biçim hem de içerik olarak Türk kültürünün başat eserleri arasına girmiştir. On bölümden oluşan *Garîbnâme*'nin her bölümünde tasavvuf, içtimai hayat ve felsefî argümanlar öne sürülür; yaradılış, insanın yaşamı, karakteri ve olgunlaşması gibi konular eserin geniş bölümlerini oluşturur ama asıl konu birlik, yani tevhid düşüncesidir. Eserin çarpıcı noktalarından biri de sayı temelli bir biçim kurması ve içeriği bu sayısal biçime göre oluşturmasıdır. Her bölümün sayısal karşılığı o bölümde anlatılan konunun ana çerçevesini kurar. Böylelikle Âşık Paşa geniş bir düşünce alanında öne sürmek istediği fikirlerini kolaylıklar sistematize etmiş olur; daha açık ifadeyle, eserin biçimsel yapısı sayesinde öne sürmek istediği argümanlar belli bir düzene kavuşur ve akılda kalıcı bir şekle bürünür. Bu çalışmada, *Garîbnâme*'nin “Dördüncü Bab”ı ele alınmış ve Âşık Paşa'nın dört sayısına yüklediği çeşitli simgesel anlamlar tartışılmıştır. Tezin ana görüşür şudur: Âşık Paşa, “yaradılış”, “dünyanın maddî düzeni”, “insanın karakteri, yaşamı ve olgunlaşması” konularını dörtlü terkipler aracılığıyla işlemiş ve bu terkiplerin nasıl belli bir amaca yönelerek “tevhid” fikrini oluşturduğunu göstermek istemiştir.

Âşık Paşa'nın sayı simgeciliğine dörtlü terkipler diyebiliriz ama asıl çarpıcı olan, bu terkiplerin ancak aşkla anlaşılabilceğini belirtmesidir. Çünkü evrenin bir düzeni vardır ve bu düzenin sırrı ancak aşkla anlaşılabilir. Bu açıdan bakılacak olursa, dörtlü terkipleri fark etmek ancak aşkla mümkün olabilir.

Yaradılışın anlatıldığı bölümde, dilemek, demek, yaratmak ve olmak eylemleri, âlemin yaradılışında geçen dört eyleme işaret etmektedir. Allah kendini bildirmeyi “dilemiş”, “Ol demiş”, âlemi “yaratmış” ve âlem “olmuş”, yani “ortaya çıkmış”tır. Öte taraftan dört sayısı maddî düzenin sayısıdır; çünkü dünya “dört kul” üzerinde temellenmiştir: Toprak, hava, su, ateşelementlerinin her biri birkuldur çünkü bunlar kendi iradeleriyle değil, Allah'ın iradesiyle var olurlar; dünyadaki her eylemleri de Allah'a tâbidir.

Âşık Paşa'nın sayı simgeciliği insan bağlamında da kullandığı görülmektedir. Ona göre insan vücudu da, tıpkı doğa gibi, dört unsurdan oluşur. Toprak, hava, su ve ateş dörtlüsü, vücudun yaşaması için gerekli olan alt yapıyı oluşturur. Yani insan vücudu, topraksız, havasız, susuz ve ateşsiz yaşayamaz. Âşık Paşa'nın bu görüşü bir mecazdan ziyade bir gerçekliğe dayanır. Çünkü insanın vücudunda toprakta var olan elementler vardır, nefes alıp verir, hücrelerinde yüksek oranda su vardır ve yine hücreleri enerjiyle çalışır. Bu nedenle insan doğadaki diğer canlılarla ortak özelliklere sahiptir. Âşık Paşa'nın insandaki dört unsuru anlatırken, bu unsurların insanın hayvansal ve bitkisel yönlerine tekabül ettiğini belirtmesi bu açıdan dikkate değerdir.

Âşık Paşa, insanın vücudunu bir başka dörtlü terkiple de anlatır. İnsan bedeni bir cami'dir: Cami olan insan bedeninde dimağ, yani beyin, minber'e karşılık gelir; akıl ise hutbe'yi okuyan imam'dır; insan vücudunun organları ise cemaat'tir. Bir tarafta cami, minber, imam ve cemaat vardır; diğer tarafta, insan vücudu, beyin, akıl ve organlar. Öte taraftan, insan vücudunun toprağı da dörtlü terkiple anlatılır: Rûyende, pûyende, gûyende ve cûyende. Rûyende bitkiye, pûyende hayvana, gûyende insana, cûyende ise meleğe tekabül eder. Böylelikle insanın mayasında bitki, hayvan, insan ve melek özelliklerini barındırdığı anlatılmış olur. Aynı zamanda insanın yoldaşları da bunlardır. Başka bir ifadeyle bitki, hayvan, insan ve melek, insanın hal, tavır ve karakter özelliklerini belirtir. Benzer şekilde; ayak, mide, göğüs ve baş da bu dört toprağa tekabül eder: Rûyende ayak, pûyende mide, gûyende göğüs, cûyende ise baştır. İnsanın gönlü de bir cennettir ve onun gönlünde, tıpkı cennet gibi dört ırmak akar: Su, süt, bal, şarap. Bunun yanı sıra, dört halifenin karakteristik özellikleri de vardır insanda: Hz. Ebubekir doğruluk ve kalp temizliğini, Hz. Ömer adaleti, Hz. Osman edebi, Hz. Ali ise fedakârlığı ve cömertliği temsil etmektedir.

Sayı simgeciliğine insanın olgunlaşmasının dört aşamalı bir süreçle anlatıldığı bölümlerde de rastlanır. İnsanın yaşamını seksen sene olarak kabul eder. Âşık Paşa, seksen yıllık bu ömür de dört mevsime benzetilerek ele alınır. Yirmi yaşa kadar olan süre bahar, yirmi ile kırk aş arası yaz, kırk ile altmış yaş arası güz, altmış ile seksen arası ise kış'tır. Bu süreç aynı zamanda insanın adım adım olgunlaşmasını anlatır.

Âşık Paşa'nın ölümden sonra bu dünyada yaşamın devam edebileceğini göstermesi de oldukça çarpıcı bir noktadır. Ona göre insan dört eylemiyle ölümden sonra yaşayabilir: Maldan oğul, nefsten oğul, candan oğul ve zâtından oğul vermek suretiyle, bir insanın ölümü yenmesi mümkündür. Bu açıdan bakılırsa, ailesinin malını, soyunu, kitaplarını ve öğrencilerini çoğaltan insan ölümden sonra da yaşayacaktır. Âşık Paşa'nın bu görüşüyle, gerçekçi bir dünya görüşünü aktardığı, insanların bu dünyadaki yaşama katkı sunacak işler yapmasını öğütlediği anlaşılabilir. Malını arttırmak, geride kalanlara fayda sağlamak; soyunu arttırmak, bu dünyaya faydalı insanlar bırakmak; kitaplarını arttırmak, bilgi yaymak, öğrenci arttırmak ise bilgelik yaymak anlamına gelir. Her biri farklı işlevlere de sahip olsa, dört eylem de insanlığa fayda sağlar ve sahibinin ölümden sonra da adının anılmasına yardımcı olur.

Garîbnâme'deki dörtlü terkipler parça-bütün ilişkisi bağlamında ele alınmakta ve parçalar hep bir bütüne, yani tevhide, birliğe dönüşmektedir. Doğada dört unsur varsa bu dörtlü terkiplerin amacı yaşamın birliğini ortaya çıkarmaktır. Dört unsur tek başlarına değil, ancak bir araya geldiklerinde yaşamı doğururlar. Benzer şekilde bu dört unsur insan vücudunda manayı ortaya çıkarır; bu mânâ insanın Allah'ını bilmesi ve ona vefa göstermesidir. Vücut eğer Allah yolunda giderse o zaman bu dört unsurun oluşturduğu birlik de hak ettiği yerde olur; yani Allah'a kavuşur ve tevhid dağılmaz.

İnsanın ölümü de aslında bir tevhiddir ama bu tevhid için insanın ölmeden evvel ölmesi, yani yaşamın son evresinde bir melek mertebesine ulaşmış olması gerekmektedir. Böyle olduğunda ölüm, Yunus Emre'nin de dediği gibi, "ölüm damlanın denize kavuşması gibi" gelecektir. Damla ile deniz arasındaki benzetme de aslında bir parça-bütün ilişkisini gösterir; bir denizde sayılamayacak kadar çok damla vardır ama hepsi bir araya geldiğinde "deniz"i oluşturur. Bu şekilde her varlık da olgunlaştığında Allah'ına kavuşur ve tevhid ortaya çıkar.

Varlık asla sebepsiz değildir. Eğer cennette dört ırmak varsa ve insanın gönlü de cennet gibiyse, bu ırmakların da aktığı bir yer olmalıdır; tıpkı damlanın denize aktığı gibi. Âşık Paşa, dört ırmağın aktığı denizin Hz. Muhammed'in gönlü olduğunu söylemektedir.

Âşık Paşa insan yaşamını yirmi yıllık dilimler hâlinde dört parçaya ayırmıştır. Eğer insan bu yirmi yıllık yaşam dilimlerini doğru değerlendirirse akli hikmetle dolar, akli hikmetle dolan kişi de olgunlaşıp tevhide kavuşur. Bunun yanı sıra, Âşık Paşa bütün insanların, insanlığın, aslında tek bir kişi olduğunu da öne sürmektedir. Yaratılmış tek kişi Hz. Muhammed'in kendisidir.

Son olarak Âşık Paşa'nın dörtlü terkiplerinin nihai hedefinin dört sayısının da temsil ettiği nur, âleme yansımakta, onu, yani akl-ı küll'ü ortaya çıkarmaktadır. Böylelikle, *Garîbnâme*'nin dördüncü bölümündeki sayı simgeciliğin anlamı anlaşılabilir olur. Kâinattaki her şey parçalıdır, dörtlü terkiplere dayanır, ama bu cüzlerin hepsi Allah'ın nurunda birleşir, her şey Bir'den gelip Bir'e döner; bütün cüzlerin varacağı nokta tevhiddir.

Kaynaklar

- Âşık Paşa, *Garibnâme I/I*, haz. Kemal Yavuz, İstanbul: Türk Dil Kurumu, 2000.
- Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2013.
- Bilgin, Azmi, *Terceme-i Pendnâme-i 'Attâr*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1998.
- Ceylan, Ömür, *Böyle Buyurdu Süfî Tasavvuf ve Şerh Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2005.
- Çelebioğlu, Âmil, *Türk Edebiyatı'nda Mesnevi (15. yy. kadar)*, İstanbul: Kitabevi, 1999.
- Çelik, Aysun, "Âlemin ve Ademin ve Dört Ana Unsuru: *Garibnâme*'de Anasır-ı Erbaa", *Estad* 2 (1 Şubat 2019) : 312-339.
- Çetinkaya, Bayram Ali, "İhvân-ı Safâ Felsefesinde Sayıların Gizemi Üzerine Bir Çözüm Denemesi" 2002, *Felsefe Dünyası*, 37: 87-121.
- Demirci, Mehmet, "Hakikat-i Muhammedî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1997,15, 179-180.
- Doruk, Mehmet, *Garib-nâme'de Âşık Paşa'nın Kur'an Ayetlerine Yaklaşımı*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2012.
- Durbilmez, Bayram, "Türk Kültüründe ve Fütüvvet-nâmelerde Dört Sayısı", 2009, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 52, 71-86.
- El Hakîm, Suad, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli, İstanbul: Alfa, 2017.
- Erginli, Zafer, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kalem Yayınevi, 2006.
- Ersoy, Necmettin, *Semboller ve Yorumları*, İstanbul: Dönence Basım ve Yayın, 2007.
- Eyüboğlu, İsmet Zeki, *Bütün Yönleriyle Bektaşilik*, İstanbul: Der Yayınları, 1993.
- Feyzioğlu, Nesrin, *Garib-nâme Üzerinde Bir Motif İncelemesi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Tezi, Erzurum, 1996.
- Gülensoy, Tuncer, "Âşık Paşa'nın Garibname'sinde Dini ve Tasavvufi Unsurlar", 1994, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1: 155-173.
- Kaplan, Mehmet, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I*, İstanbul: Dergâh

- Yayınları, 2017.
- Karapanlı, Gürcan, *Risaletü'n- Nushiyye, Mantıku't-Tayr ve Garîbnâme Mesnevilerinin Tasavvuf Açısından İncelenmesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Tezi, 2009.
- Karlığa, H. Bekir, "Anâsır-ı Erbaa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1991, 3, 149-151.
- Kâşânî, Abdürrezzak, *Tasavvuf Sözlüğü*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.
- Kenan Rifâî, *Mesnevi Şerif*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2013.
- , *Sohbetler*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2000.
- Kızmaz, Meltem, *XVI. Yüzyıl Klâsik Türk Şiirinde Sayılar Mitolojisi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2016.
- Kur'an-ı Kerim Meâli*, Haz. Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2011.
- Kut, Günay, "Âşık Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1991, 4, 1-3.
- Mengi, Mine, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi, (Edebiyat Tarihi-Metinler)*, Ankara: Akçağ Yay, 1995.
- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, çev. Derya Örs, Hicabi Kırılgiç, http://www.ekitap.yek.gov.tr/Home/Show2?BOOK_NO=55, et.01.09.2018
- Mi'rac, 2007 "Dost" İslâm'a Hizmet Ödülleri, 31 Mart 2007.
- Sargut, Cemâlnur, *Cân-ı Candır Hz. Ahmed Muhammed Mustafa (s.a.s)*, İstanbul: Nefes Yayınları, 2012.
- , *Gözlerin Nuru Namaz*, İstanbul: Nefes Yayınları, 2015.
- , *Ey İnsan*, İstanbul: Nefes Yayınları, 2009.
- , *Hz. İdris*, İstanbul: Nefes Yayınları, 2013.
- , *Hz. Âdem*, İstanbul: Nefes Yayınları, 2010.
- , *Kulluğun Hakîkati/ Meryem Sûresi 3*, İstanbul: Nefes Yayınları, 2018.
- , *Meryem Sûresi*, İstanbul: Nefes Yayınevi, 2012.
- Sarıkcıoğlu, Ekrem, *Din Fenomenolojisi*, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, 2002.
- Schimmel, Annemarie, *Sayıların Gizemi*, çev. Mustafa Küpüşoğlu, İstanbul:

- Kabalıcı Yayınevi, 1998.
- Seyyid Mustafa Rasim Efendi, “Hakikatü’l-Muhammediyye”, *Tasavvuf Sözlüğü*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2008.
- Şeker, Aslı, “Âşık Paşa’nın Garîbnâmesi’nde Kutadgu Bilig ile Yunus Emre, Ahî Evren ve Hac-ı Bektaşî Velî İzleri”, 38. *Icanas* (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi) Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara: 2008, 1463-1482.
- Tatçı, Mustafa, *Yunus Emre Divanı*, [http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10663,metinpdf.pdf?0\(et.15.09.2018\)](http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10663,metinpdf.pdf?0(et.15.09.2018))
- Utku, Mustafa haz., *Kur’an ve Sünnet Işığında Tasavvuf Ahlâkı ve Âdabı*, Bursa: Uludağ Yayınları, 2005.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “İlim”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2000, 20/108-109.
- Yeni Tarama Sözlüğü*, düzenleyen Cem Dilçin, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1983.
- Yetiş, Kazım, “Garîb-nâme’de Akıl”, 2012, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 31, 357-380.

Özgeçmiş

Kişisel Bilgiler:

Doğum Yeri: İzmir

Doğum Tarihi: 10.06.1982

Eğitim Durumu:

Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı Bölümü: MA (tezli yüksek lisans), 2005-2008.

Tezin adı: Necati, Baki, Nef'i ve Nedim'de Doğa'dan Mekân'a Dönüşüm.

Başkent Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü: Tezsiz Yüksek Lisans, "Orta Öğretim Alan Öğretmenliği". 2004-2005.

Karadeniz Teknik Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü: Lisans. 2000-2004.

Selma Yiğitalp Lisesi, İzmir: 1999-2000.

Vienna Christian School, Viyana (Lise): 1998-1999.

Büyük Kolej, Ankara (Ortaokul): 1993-1997.

Yabancı Diller Düzeyi:

IELTS: 6.00

İş Deneyimi:

TED Ankara Koleji Türk Dili ve Edebiyatı ve IB Türkçe A Öğretmenliği 2008-2013.

Koç Özel Lisesi Türk Dili ve Edebiyatı ve IB Türkçe A Öğretmenliği 2013-2014

Üsküdar Amerikan Lisesi Türk Dili ve Edebiyatı ve IB Türkçe A Öğretmenliği 2014 – (halen devam ediyor).

IB examiner 2016 – (halen devam ediyor).

Bilimsel Yayınlar ve Çalışmalar:

TOÇOĞLU, Nurdan Tuhfe. "Necati Bey, Baki, Nefi ve Nedim'de Doğa'nın Dönüşümü". *Ölümünün Beşyüzüncü Yılında Necati Bey'e Armağan*. Haz. Çetin Derdiyok ve diğer. Türk Dili Kurumu Yayınları, Ankara: 2011. s. 129-154.

— . "Bağlamından Kopan Ağıtın Türküleşme Serüveni". *Millî Folklor* 71 (Güz 2006): 123-28.

— . "Karikatüre Beddua: Yeni Bir Kargış mı?". *Millî Folklor* 75 (Güz 2007): 342.

— . "Örnek Okur'dan Aşırı Yorumcu Okur'a". *Ada* 7. (Yaz 2006).

— . İlhan Başgöz. "Atasözleri Hakkında: Atasözleri ya da Atasözlerinin Toplumsal Anlamı". İngilizce'den Çeviren: Nurdan Tuhfe Toçoğlu. *Millî Folklor* 70 (Bahar 2006): 85-91.

Bilimsel Etik Sayfası

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Âşık Paşa'nın *Garîbnâmesi*'nde Dört Sayısı ve Simgesel Anlamı” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynaklarda gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

03/05/2019

Nurdan Tuhfe Toçoğlu Akgül